

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТОКАР НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

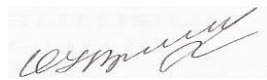
УДК 821.161.2-311.6Корсак(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ У
ТВОРЧОСТІ ІВАНА КОРСАКА

035 Філологія
03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Н. В. ТОКАР

Науковий керівник: БОЙЦУН Ірина Євгеніївна, кандидат філологічних наук,
доцент.

Кам'янець-Подільський – 2024

АНОТАЦІЯ

Токар Н. В. Традиції української художньо-історичної прози у творчості Івана Корсака. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 035 Філологія. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2024.

У дисертації досліджено проблематику й поетику історичної романістики Івана Корсака в площині української художньо-історичної прози. Комплексний аналіз творчого доробку митця дав змогу простежити розвиток світогляду та творчої манери письменника, дослідити генезу й жанрову специфіку українського історичного роману, проаналізувати критичні та наукові дослідження доробку автора, розкрити поетику історичної прози письменника у зв'язку з національною традицією, з'ясувати своєрідність бачення історичних подій у контексті доби, висвітлити погляд на історичні постаті, осмислити природу національної свідомості та гендерну проблематику романів письменника.

Дослідження історичної прози Івана Корсака здійснено з урахуванням методології, термінології, наукових концепцій сучасного й класичного літературознавства.

У роботі розглянуто розвиток і специфіку історичного роману, уточнено періодизацію та тематику, проаналізовано наявні на сьогодні класифікації жанру та його модифікації. Аналіз літературознавчих досліджень дав підстави умовно розподілити історичну прозу на дві групи. До першої з них віднесено твори, у яких зосереджено увагу на долі історичної особи, до другої – переосмислено певну епоху або знакову історичну подію. У першому разі частина вимислу та домислу значно звужується. Письменник зобов'язаний дотримуватися життєпису історичної постаті. У другому – переважає творча уява автора за умови дотриманням принципів історизму.

У дослідженні вперше, спираючись на публіцистику митця, викладено цілісну біографію з акцентом на чинниках формування світогляду І. Корсака. Доведено вплив письменника В. Лазарука на становлення особистості волинського літератора.

Учителюючи в школі с. Заболоття Ратнівського району, Віктор Лазарук знайомив школярів, серед яких був Іван Феодосійович, з найновішими й найкращими зразками української літератури, зокрема творчістю поетів-шістдесятників, організував роботу поетичного й художнього гуртків. В. Лазарук мав прогресивні проукраїнські погляди, був ревним захисником природи, автором численних екологічних статей, за що свого часу зазнав переслідувань. Саме ці світоглядні засади вчителя вплинули на подальший життєвий і творчий шлях І. Корсака. За першим фахом письменник був агрономом, а в подальшій його творчості наскрізною лінією проходить мотив єдності людини й природи, замилювання красою рідного краю. Навчання в Українській сільськогосподарській академії й Вищій партійній школі сприяли утвердженню творчої індивідуальності луцького літератора. Студентські зустрічі з письменниками та знайомство зі світовою прогресивною літературою сприяли виробленню власного стилю, якому властиве філософське осмислення дійсності, неординарність світобачення, інтелектуалізм.

Огляд літературного доробку І. Корсака дав змогу простежити генезу творчості від реалістичного оповідання з народного життя, на етапі якого вже простежується увага до внутрішнього світу людини, через художньо-документальне оповідання, що стало переломним у виборі тематики, до повноцінного історичного роману з потужним струменем психологізму.

Переважну більшість історичної спадщини І. Корсака складають твори про визначних осіб, чії імена виявилися незаслужено забутими через поневолення нації або присвоєними іншими державами. Письменник розглядає питання національної самоідентичності, шляхів розбудови держави, більшовицького геноциду. Наскрізними для прозової спадщини митця є психологічна, морально-етична та національно-патріотична складові.

Нечисленні наукові розвідки, присвячені історичній прозі письменника, засвідчують такі риси творчої індивідуальності, як інтелектуальність, унікальність джерельної бази, тяжіння до авторських рефлексій та саморефлексій героїв, як засобів психологізації твору, синтез достовірного зображення історичних героїв з романтичною традицією творення образів-персонажів, що дає змогу говорити про

модерну парадигму творчості, філософське осмислення дійсності в поєднанні з національною ідеєю, проектування історичних подій на сучасність, превалювання національного в образах історичних персонажів, багатство художньої образності ідіостиллю письменника.

Аналіз документальних фактів засвідчив неухильне дотримання історичної правди в зображенні подій та героїв. Зокрема, сюжет роману «Завойовник Європи» вибудований на подіях Галицько-Волинського літопису, праці С. Палаузова «Ростислав Михайлович, руський удельний князь на Дунає», а також сучасних історичних розвідках. Художня та історична правди підпорядковані розкриттю ідеї внеску визначних українців у світовий поступальний рух. Частина домислу та вимислу незначна, їх роль визначається авторською оцінкою зображуваного, філософськими роздумами морально-етичного характеру та адаптацією документальних джерел до художньої форми. Порівняльний аналіз художньо-біографічної прози про життя та діяльність письменницької пари Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, а саме: документально-біографічної студії Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша» та романізованої біографії В. Петрова «Романи Куліша» з історико-біографічним романом І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок», – виявив, що основними відмінностями авторської інтерпретації є зміщення ролі головного героя з образу Пантелеймона Куліша на Ганну Барвінок, психологізм зображення героїв, показ причинно-наслідкових зв'язків. Саме в цьому й полягав новаторський задум І. Корсака.

Спостерігаючи за співвідношенням категорій fiction / non-fiction у романі «Корона Юрія II» І. Корсака, з'ясовано, що вимисел, незважаючи на сюжетотворчу роль, переважно є композиційною формою відображення історичних фактів, що несуть основне ідейно-смісловне навантаження – довести неперервність розвитку української державності, яка є спадкоємицею культурних традицій з часів Київської Русі, Галицько-Волинського (або Руського) королівства, Великого князівства Литовського й до утворення УНР на початку ХХ ст. після багаторічного поневолення імперіями Габзбургів та Романових.

У дисертації вперше здійснено гендерне прочитання історичного роману. Дослідження творчого доробку І. Корсака засвідчило рух до емансипації в питаннях, що стосуються жінки в державних та громадських справах. Автор відзначає сталі суспільні погляди на сімейні відносини. Особливе місце займає проблема материнства. В аналізованих романах ця функція нереалізована, що призводить до розлучення або непорозумінь у шлюбі через умовне тавро неповноцінності. Важливим видається наголошення автора на усвідомленні жінкою себе дієвим членом суспільства.

З'ясовано, що національний компонент у прозовому доробку Івана Корсака виявляється через «філософію серця», як основу світовідчуття героїв романів, вживання народних символів, міфологем та архетипів, виражених в образах людського, рослинного й тваринного світів, звернення до усної народної творчості, як джерела національної ідентичності, зображення найбільш значущих або ідейно важливих моментів історії з метою переосмислення, акцентування на особистості української нації, культури впродовж майже тисячолітньої історії й водночас належності на рівних до європейської спільноти, ментальну зумовленість характерів героїв, показ внеску українців у світовий поступ, повернення малознаних імен в історичний та культурний контекст нації.

Спираючись на співвідношення фактів та домислу й вимислу, було доведено, що творчому доробку митця властиві риси інтелектуалізму та філософічності. З'ясовано, що «Завойовник Європи» належить до історико-філософського жанрового різновиду історичного роману, «Перстень Ганни Барвінок» – до історико-біографічного, «Корона Юрія II» є зразком історико-пригодницького детективу.

У дисертації вперше на теоретичному рівні було осмислено поняття неомодернізму як літературознавчої дефініції, запропоновано декілька його тлумачень. Доведено, що творчість І. Корсака належить до цієї течії в значенні синтезу модерністських і постмодерністських тенденцій. Твердження підкріплене наявністю таких рис, як інтертекстуальність, фрагментарність, інтелектуальність, міфологізм, неоромантичний тип героя, трансцендентальність тощо.

Важливою рисою творчої манери І. Корсака є увага до почуттєвої сфери людини. Дослідження специфічних засобів розкриття внутрішнього світу героїв засвідчило застосування внутрішньої, зовнішньої та називальної форм психологізму. Вжиті в різних співвідношеннях, вони визначають загальний рівень психологічної напруги творів. Також розглянута психологічна деталь як засіб посилення порухів душі героїв.

Аналіз часопросторових відношень у романному доробку митця свідчить про домінування авантюрного й суб'єктивного хронотопів, їх взаємодію з абстрактним, хронікально-побутовим чи циклічним часопростором. Важливе ідейне та сюжетне навантаження мають хронотопи дороги, зустрічі, старця та замку. Наголошено на вільному поводженні автора з просторово-часовими категоріями, а також їхньому включенні до загальноісторичного контексту.

Творчість І. Корсака глибоко вкорінена в національну традицію, яка простежується в алюзіях на середньовічні літописи і філософську концепцію Г. Сковороди, цитуваннях фольклорних джерел тощо. Тяжіння до часопросторових експериментів, філософського та морально-етичного осмислення дійсності, характерних для письменницького покоління 70-80 рр., свідчить про наслідування традицій художньо-історичної прози ХХ ст. та її продовження в сучасному літературному процесі.

Індивідуальність і новаторський підхід митця виявляються у виборі героїв, здебільшого не розроблених художньою літературою, поглибленому психологізмі, жанровому синкретизмі, неомодерністській стильовій парадигмі.

Магістральною для творчого доробку автора є ідея повернення з небуття призабутих історичних постатей, акцентування на вагомому внеску українців у світовий поступ, переосмислення ролі визначних діячів, їхньої жертвності задля національної справи, тяглості українських традицій впродовж тисячолітньої історії існування.

Ключові слова: історичний роман, історична пам'ять, домисел, художньо-документальна проза, епістолярій, жанр, інтертекстуальність, національна

ідентичність, етнокультурний образ-символ, архетип, психологізм, гендерний стереотип, інтерпретація, міфологія, проблематика.

SUMMARY

Tokar N. Traditions of Ukrainian historical fiction in the works of Ivan Korsak. – Manuscript.

Dissertation for a Doctoral degree in Philosophy: Research specialties 035 Philology, 03 Humanitarian sciences. – Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilsky, 2024.

The dissertation is dedicated to the problems and poetics of Ivan Korsak's historical novels in the field of Ukrainian historical fiction. A comprehensive analysis of the artist's creative work allowed to trace the development of the writer's worldview and creative manner, to explore the genesis and genre specifics of the Ukrainian historical novel, to analyze critical and scientific research of the author's work, to reveal the poetics of the writer's historical prose. Events in the context of the day, to highlight the view of historical figures depicted in the studied novels, to comprehend the nature of national consciousness and gender issues of the writer's novels.

The study of Ivan Korsak's historical prose is carried out taking into account the methodology, terminology, scientific concepts of modern and classical literary criticism.

The work considers the development and specifics of the historical novel, clarifies the periodization and themes, analyzes the current classifications of the genre and its modifications. The analysis of literary studies gave grounds to conditionally divide historical prose into two groups. The first of them includes works that focus on the fate of a historical figure, the second – rethinks a certain era or significant historical event. In the first case, part of the fiction and conjecture is significantly narrowed. The writer is obliged to follow the biography of the historical figure. In the second – the creative imagination of the author prevails, necessarily with observance of principles of historicism.

For the first time, the study, based on the artist's journalism, presents a holistic biography with an emphasis on the factors shaping the worldview of I. Korsak. The influence of the writer V.A.Lazaruk on the formation of the personality of the Volyn

writer is proved. Teaching at school in the village Zabolottya Ratniv district, Victor Lazaruk introduced students, among whom was Ivan Feodosiyovych, with the latest and greatest examples of Ukrainian literature, in particular, the work of poets of the sixties, organized the work of poetry and art circles. V. Lazaruk had progressive pro-Ukrainian literary views, was a jealous defender of nature, author of numerous environmental articles, for which he was once persecuted. It was these worldviews that influenced the teacher for the further life and creative way of I. Korsak. In his first profession, the writer was an agronomist, and in his later work, the motif of the unity of man and nature, admiration for the beauty of his native land runs through the line. Further studies at the Ukrainian Agricultural Academy and the Higher Party's School contributed to the establishment of the creative individuality of the Lutsk writer. Student meetings with writers and acquaintance with the world's progressive literature contributed to the development of their own style, which is characterized by a philosophical understanding of reality, the unusual worldview, intellectualism.

A review of I. Korsak's literary work allowed us to trace the genesis of creativity from a realistic story of people's lives, at which stage attention is already traced to the inner world of man, through fiction, which became a turning point in the choice of subject, to a full-fledged historical novel with a powerful stream of psychologism.

The vast majority of I. Korsak's historical fiction heritage consists of works about prominent people whose names have been undeservedly forgotten due to the enslavement of the nation or appropriated by other states. The writer considers the issues of national self-identity, ways of state building, Bolshevik genocide. The psychological, moral-ethical and national-patriotic component is pervasive for the artist's prose heritage.

Few scientific studies on the historical of the writer testify to such features of creative individuality as intelligence, uniqueness of the source base, attraction to the author's reflections and self-reflections of heroes as means of psychologization of the work, synthesis of authentic images of historical heroes with romantic tradition, which talking about the modern paradigm of creativity, philosophical understanding of reality in combination with the national idea, projecting historical events into the present, the

prevalence of the national in the images of historical figures, the richness of artistic imagery and idiosyncrasy of the writer.

The analysis of documentary facts testified to I. Korsak's strict adherence to the historical truth in the depiction of events and heroes. In particular, the plot of the novel "The Conqueror of Europe" is based on the events of the Galician-Volyn chronicle, the work of S. Palauzov "Rostislav Mikhailovich, a Russian prince on the Dunay", as well as modern historical explorations. Artistic and historical truth are subject to the disclosure of the idea of the contribution of prominent Ukrainians to the world progressive movement. The fate of conjecture and fiction is insignificant, their role is determined by the author's assessment of the portrayed, philosophical reflections morally ethical nature and adaptation of documentary sources to the art form. Comparative analysis of fiction and biography of the life and work of the couple Panteleimon Kulish and Anna Barvinok, namely: documentary-biographical study of E. Nakhlik "Marriage and extramarital love affairs of Panteleimon Kulish" and V. Petrov's novelized biography "Kulish's love affairs" on historical I. Korsak's biographical novel "The Ring of Anna Barvinok" – found that the main differences in the author's interpretation are the shift of the main character from the image of Panteleimon Kulish to Anna Barvinok, in-depth psychologism, showing causal relationships. This was the innovative idea of I. Korsak.

Observing the correlation of fiction / non-fiction categories in I. Korsak's novel "The Crown of Yuri II", it was found that fiction, despite the plot role, is mainly a compositional form of reflection of historical facts that carry the main ideological and semantic load - to prove continuity of development of Ukrainian statehood, which is the heir of cultural traditions since the times of Kievan Rus, Galicia-Volyn kingdom, the Grand Principality of Lithuania, which found a logical continuation in the restoration of the UPR in the early twentieth century after many years of enslavement by the Habsburg and Romanov empires.

The researching of the gender aspect of I. Korsak's creative work showed a movement towards emancipation in issues concerning women in state and public affairs. The author notes the traditional public views on family relations. A special place is occupied by the problem of motherhood. In the analyzed novels there is a failure of this

function, which leads to divorce or misunderstandings in marriage due to the conditional brand of inferiority. It is important to emphasize the author's awareness of a woman as a full member of society.

It was found that the national component in the prose of Ivan Korsak is manifested through the "philosophy of the heart" as the basis of the worldview of the heroes of novels, the use of folk symbols, mythologies and archetypes expressed in images of human, plant and animal worlds, sources of national identity, depiction of the most significant or ideologically important moments of history in order to rethink, taking into account the new realities of today, emphasizing the individuality of the Ukrainian nation, culture over almost a thousand years of history and at the same time belonging to the European community, world progress, the return of little-known names in the historical and cultural context of the nation. Based on the correlation between facts and conjecture and fiction, the study proved that the fiction is characterized by features of intellectualism and philosophical. It has been found that "The Conqueror of Europe" belongs to the historical and philosophical genre of the historical novel, "The Ring of Anna Barvinok" – to the historical and biographical, "The Crown of Yuri II" is a model of historical and adventure detective.

In the dissertation for the first time at the theoretical level the concept of neomodernism as a literary definition was comprehended, several interpretations of it were offered. It is proved that the work of I. Korsak belongs to this direction in the sense of synthesis of modernist and postmodernist tendencies. The statement is supported by the presence of such features as intertextuality, fragmentation, intelligence, mythologism, neo-romantic type of hero, transcendence, and so on.

An important feature of I. Korsak's creative style is attention to the inner world of man, his sensory sphere. The study of specific means of revealing the inner world of the heroes showed that the story from the third person allowed the author to use forms of internal, external and nominal psychology. These forms, used in different proportions, determine the overall level of psychological stress of the works. The use of psychological detail as a means of enhancing the movements of the souls of the heroes is also considered.

The analysis of time-space relations in the novel work of the artist testifies to the dominance of adventurous and subjective chronotopes, their interaction with abstract, chronic-domestic or cyclic space-time. An important ideological and plot load is performed by the chronotopes of the road, the meeting, the old man and the castle. Emphasis is placed on the author's free treatment of spatio-temporal categories, as well as their inclusion in the general historical context.

Ivan Korsak's work is deeply rooted in the national tradition, which can be traced in allusions to medieval chronicles, the philosophical concept of G. Skovoroda, quotation of folklore sources and more. The attraction to space-time experiments, philosophical and moral-ethical understanding of reality, characteristic of the literary generation of 70-80's, testifies to the imitation of the traditions of artistic and historical prose of the twentieth century and its organic continuation in the modern literary process.

The artist's individuality and innovative approach are manifested in the choice of characters, mostly not developed by fiction, in-depth psychology, genre syncretism, neomodernist style paradigm.

The idea of returning forgotten historical figures from the oblivion, emphasizing the significant contribution of Ukrainians to world progress, rethinking the role of prominent figures, their sacrifice in the name of the national cause, the longevity of the Ukrainian tradition throughout the millennial history is the mainstay of the author's work.

Keywords: historical novel, historical memory, conjecture, fiction and documentary prose, epistolary, genre, intertextuality, national identity, ethnocultural image-symbol, archetype, psychologism, gender stereotype, interpretation, mythology, problem.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

*Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань
України*

1. Токар Н. Епістолярій Пантелеймона Куліша як жанроутворюючий чинник художньо-біографічних творів. *Волинь філологічна: текст і контекст. Література non-fiction*: зб. наук. праць. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки. 2018. Вип. 25. С. 238–250. ISSN: 2304-9383. URL: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/798>
2. Токар Н. Жанрові модифікації історичного роману у творчості Івана Корсака (на прикладі романів «Завойовник Європи», «Перстень Ганни Барвінок», «Корона Юрія II»). *Література та культура Полісся*. № 91. Серія «Філологічні науки». 2018. № 10. С. 128–141. ISSN (Print): 2520-6966. ISSN (Online): 2618-0022. DOI: <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2018-10f-91-128-141> URL: <https://lkr.ndu.edu.ua/index.php/polissia/article/view/56>
3. Токар Н. Історична проза Івана Корсака у критичних і наукових дослідженнях. *Закарпатські філологічні студії*: зб. наук. праць. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. 2019. Вип. 9, т. 2. С. 134–142. ISSN: 2663-4899. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33180>
4. Токар Н. Художня та історична правда в романі І. Корсака «Завойовник Європи». *Філологічні науки*: наук. ж-л. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. 2019. Вип. 31. С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.31> URL: <https://philstudies.pnpu.edu.ua/article/view/195715>
5. Токар Н. Фольклорні мотиви історичних романів Івана Корсака. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 2023. Вип. XX. С. 220–226 DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.220-226 URL: <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300180/292523>

*Публікації у наукових фахових виданнях країн Європейського Союзу, які
включені в міжнародні наукометричні бази*

6. Boitsun I., Tokar N. Methods of psychological portratyal of heroes in Ivan Korsak's novelistic works. Modern researches in philological sciences: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2020. 456 p. PP. 339–354. ISBN 978-9934-588-37-2. URL: http://www.baltijapublishing.lv/download/monograph/colmomo_fil/colmomo_fil.pdf
7. Tokar N. Gender research of Ivan Korsak's historical heroes. *European Journal of Literature and Linguistics: scientific journal*. Vienna, Austria, 2019. № 3. PP. 39–43. ISSN 2310-5720. URL: https://www.researchgate.net/profile/Murad_Al_Kayed2/publication/337772412_collocations_of_thr_body_part_hand_in_English_and_Arabic/links/5de9709ca6fdcc28370936bb/collocations-of-thr-body-part-hand-in-English-and-Arabic.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Токар Н. Неомодернізм, постпостмодернізм, метамодернізм: до проблем дефініції. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: тези доп. XV наук. конф. молодих вчених, асп. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту (Кам'янець-Подільський, 01 листоп. 2023 р). Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 15. С. 295–298. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7668/Yang_23_V15.pdf?sequence=3&isAllowed=y
9. Токар Н. Генеза світоглядної та творчої манери Івана Корсака. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: тези доп. XIV наук. конф. молодих вчених, асп. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту (Кам'янець-Подільський, 01 листоп. 2022 р). Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 14. С. 51–53.
URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6873>
10. Токар Н. Історична пам'ять нації як сюжетотворчий елемент роману Івана Корсака «Корона Юрія II». *Художні феномени в історії та сучасності («Пам'ять та ідентичність»)*: тези доп. VI Міжнар. наук. конф. (Харків, 03–

- 04 квіт. 2020 р). Харків: Бровін О. В., 2020. С. 103–105. URL: <http://foreign-languages.karazin.ua/resources/1b3d73575bb410854d6dff46a99ede05.pdf#page=104>
11. Токар Н. Український історичний роман: проблеми розвитку та перспективи. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*: матер. XXIX Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 29. С. 244–247.
12. Токар Н. Архетипна структура образу старця в романі Івана Корсака «Завойовник Європи». Proceedings of the International Scientific Conference. "Topical Issues of Science and Education" (Warsaw, Poland, July 17, 2017) Vol. 2. PP. 37–41. URL: https://www.academia.edu/44333286/Poland_v
- Публікації, у яких додатково відображено наукові результати дисертації*
13. Токар Н. Художнє осмислення національної свідомості в прозі Івана Корсака. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 5. С. 20–26.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Жанрова специфіка історичного роману: проблеми та перспективи розвитку ...	23
1.2. Історія розвитку творчої індивідуальності І. Корсака.....	37
1.3. Історична проза І. Корсака в критичних і наукових дослідженнях.....	48
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ ІВАНА КОРСАКА	
2.1. Авторська інтерпретація історичних подій у контексті світової та вітчизняної історії	67
2.2. Гендерне прочитання творчого доробку І. Корсака	103
2.3. Художнє осмислення національної свідомості в прозі І. Корсака	111
РОЗДІЛ 3. ПОЕТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ІВАНА КОРСАКА	
3.1. Жанрові модифікації історичного роману у творчості І. Корсака.....	135
3.2. Сильові домінанти художнього напрямку творчості І. Корсака.....	144
3.3. Прийоми психологічного зображення героїв у романістичному доробку І. Корсака	155
3.4. Часопростір художньо-історичного доробку митця	172
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ	203

ВСТУП

Історична тема в українській літературі має давні й плідні традиції. Її витoki сягають доби середньовічних літописів, героїчної поеми «Слово про похід Ігорів», історичних дум та козацьких літописів. Якісно вищого рівня історико-художня література сягає за нової та новітньої доби. Утвердження принципу історизму пов'язане з іменами П. Білецького-Носенка, Є. Гребінки, М. Костомарова, Т. Шевченка, П. Куліша, М. Старицького, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, А. Чайковського тощо.

Двадцять століття означене випробуваннями як для історичної тематики, так і для всієї української літератури. На зміну короткому періоду відродження прийшла суцільна заангажованість, ідеологізація, які призвели до спрощеного, прозорого, схематичного відтворення ідейно дозволених тем та сюжетів. Справді вартісна історична проза була визнана шкідливою, а відтак – забороненою (романи З. Тулуб, І. Білика, Р. Іваничука, Л. Костенко тощо). Та попри утиски, тематичну обмеженість, все ж маємо оригінальні, високохудожні твори цього часу. Ідеться насамперед про історичний доробок П. Загребельного, Ю. Мушкетика, Р. Федоріва, Р. Іваничука, Р. Іванченко, І. Білика, В. Малика, які продовжували творчу діяльність і після відновлення незалежності.

Сучасному історичному роману властиві багатоплановість, жанровий синкретизм, філософічність мислення, психологізм, апелювання до сьогодення. Всебічно розробляються теми, заборонені більшовицькою ідеологією, зокрема доба Руїни, ОУН-УПА, сталінські репресії тощо. Поетика жанру продовжує традицію «зв'язку часів», започатковану письменницьким поколінням 70-80 х рр. ХХ ст. На потребі апелювання історії до сучасності наголошував свого часу І. Франко: « <...> повість історична має вартість, коли її основна ідея зможе зайняти сучасних, живих людей, то значить, коли сама вона жива й сучасна» [174, с. 7]. З огляду на це, важливою видається творчість літератора Івана Феодосійовича Корсака, романний доробок якого відзначається патріотизмом, зануренням вглиб національної

свідомості, народної ідентичності; покликаний повернути національну гідність та самоповагу, гостро звертається до проблем сьогодення.

Актуальність дослідження. Іван Корсак – волинський письменник, який бачить історичні події в їх діахронічному та синхронному зрізах, а тема тяглості традицій і зв'язку часів є однією з провідних у його творчості.

На особливу увагу й наукове дослідження заслуговує історична тема прози І. Корсака. Це великий масив книг про різні періоди в житті нашого народу, про видатних, особливих і не завжди знаних особистостей в історії: «Гетьманич Орлик», «Таємниця святого Арсенія», «Тиха правда Модеста Левицького», «Капелан армії УНР», «Отаман Чайка», «Діти Яфета», «Корона Юрія II», «Завойовник Європи» та інші. Ці твори споріднює одна важлива обставина – про які б відтинки історії й людей у них не розповідалося, усі вони гостро актуальні й апелюють до читача цілою низкою питань.

Наразі існує нагальна потреба введення в науковий літературознавчий дискурс історичного доробку І. Корсака, творчість якого увібрала кращі традиції української художньо-історичної прози. Актуальність тематики й проблематики його романів зумовлена необхідністю націософського осмислення минулого крізь призму соціальних потрясінь сьогодення. Адже саме національно-патріотична, інтелектуально-філософська й морально-етична складові формують авторські риси творчої індивідуальності, які до цього часу залишаються поза увагою науковців. Постає потреба у всебічному дослідженні творчості письменника як з погляду новаторства, так і в контексті тяглості українського літературного процесу загалом та історичної прози зокрема.

Перспективним видається аналіз художнього світу митця у зв'язку з національною традицією, що виявляється на рівні сюжетів, мотивів, образів, маркерів народної ідентичності. Потрібно також відзначити, що інтерпретація інтертексту історичного доробку письменника дасть змогу досягнути художні традиції української історичної прози.

Водночас самотність творчої спадщини автора не викликає сумнівів. Навіть побіжний огляд сюжетів історичних романів І. Корсака свідчить про унікальність

джерельної бази й небуденність тематики. Творча індивідуальність прозаїка виявляється насамперед у художньому переосмисленні подій минулого, іноді у невластивому їм ракурсі. Романи митця спрямовані на кристалізацію національної ідентичності й акцентування внеску українців у світовий поступ, що видається вкрай важливим за сучасних умов.

До цього часу не визначені стильові домінанти прози І. Корсака. У його романному доробку вбачаємо поєднання модерністських і постмодерністських ознак, що унаочнюють останні тенденції світового літературного процесу. Відтак аналіз поетики стилю автора актуалізує потребу подальшого вивчення сучасних українських літературних напрямів та течій.

Означена проблема спонукає також до дослідження жанрових трансформацій у творчості письменника внаслідок впливу модерністських і постмодерністських течій.

Про необхідність літературознавчої інтерпретації романів І. Корсака свідчить і стан наукового дослідження. Рецепції творчості письменника представлені окремими розвідками літературознавців та критиків В. Вербича, В. Гея, С. Короненко, Є. Сверстюка, М. Слабошпицького, В. Слапчука, І. Ольшевського та інших. На сьогодні немає комплексного дослідження художнього доробку І. Корсака, що є прогалиною в сучасному літературознавстві, тому актуальність роботи не викликає сумнівів.

Мета дисертаційної роботи полягає в комплексному дослідженні проблематики та поетики історичної прози Івана Корсака в контексті українського історичного роману.

Реалізація основної мети зумовила розв'язання таких конкретних **завдань**:

- дослідити генезу й жанрову специфіку історичного роману в контексті світового й українського літературного процесу;
- простежити за розвитком світогляду й творчої манери І. Корсака; визначити чинники, що вплинули на становлення індивідуальності письменника;

- проаналізувати критичні й наукові дослідження творчого доробку митця з метою узагальнення та виявлення прогалин, що потребують подальшого вивчення;
- з'ясувати своєрідність письменницького погляду на історичні події та постаті в контексті доби; порівняти його з історичними джерелами та думкою науковців;
- осмислити природу та способи вираження національної свідомості в прозі митця;
- дослідити поетику історичної прози І. Корсака у зв'язку з національною традицією, а саме: жанрові трансформації, стильові доміанти, засоби психологізму й часопросторові відношення романного доробку;
- визначити гендерну проблематику романів письменника, діахронічно простежити за еволюцією суспільної свідомості на прикладі аналізованих творів.

Об'єктом дослідження є історичні романи І. Корсака «Завойовник Європи» (2011), «Корона Юрія II» (2011), «Перстень Ганни Барвінок» (2015).

Предмет дослідження – історичні романи Івана Корсака в контексті традицій української художньо-історичної прози.

Стан наукової розробки проблеми. Дисертація спирається на праці українських та зарубіжних літературознавців В. Агеєвої, М. Бахтіна, Т. Бовсунівської, О. Галича, Т. Гундорової, В. Єшкілева, Ю. Коваліва, М. Кодака, М. Коцюбинської, С. Філоненко, Д. Чижевського, К. Юнга; на дослідження питань трансформації історичної правди в художню Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана; М. Варикаші, М. Ільницького; національну специфіку літератури Д. Наливайка, О. Романенко, М. Слабошпицького; історіографічні праці М. Волощука, Д. Дорошенка, С. Павленка, С. Палаузова, Б. Черкаса; літописи давньоруської доби.

Наукова новизна дослідження: *висвітлено* проблемно-тематичний, ідейно-естетичний діапазони творів на історичну тему Івана Корсака, *визначено*

першопричини, що зумовили інтерес письменника до соціальних, морально-етичних та культурологічних проблем української історії; *здійснено аналіз* поетикальних особливостей творів; *відстежено* традиції і новаторство в художньому осмисленні національного минулого та окремих історичних постатей; *досліджено* суспільно-історичний контекст епохи як детермінант змін векторності в художньому трактуванні історичних реалій.

Методологія дослідження. У дисертації використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. На основі системного підходу до інтерпретації доробку письменника застосовано ряд методів: біографічний (вивчення життєвого та творчого шляху Івана Корсака, його поглядів на історичний процес у нерозривній єдності, визначення тем і мотивів творів); історико-генетичний (аналіз виникнення й розвитку жанру історичного роману); культурно-історичний (вивчення історії українських земель та їх взаємозв'язків з європейськими країнами, епох, безпосередньо представлених у творчому доробку письменника; впливу модерністських та постмодерністських тенденцій на творчість митця); структурний (розгляд тематики й проблематики, композиції, фабули, образів творів); гендерний (аналіз змісту творів з огляду на особливості чоловічого або жіночого сприйняття світу); аксіологічний (формування ціннісних орієнтацій засобами художнього слова); текстуальний та інтертекстуальний аналіз художніх творів (з'ясування засобів досягнення художньої цінності творів, реалізації особистісного світу митцем у власних творіннях; виявлення, аналіз та тлумачення алюзій, ремінісценцій та цитат); компаративний аналіз (порівняння творчого доробку Івана Корсака з подібними творами історичного жанру); міфоаналіз (дослідження зображення міфологічних уявлень народу як джерела до розуміння національної самобутності); теоретичного узагальнення (уточнення поняттєвого апарату, літературознавчої сутності понять «історичний роман», «неомодернізм» тощо), елементи психологічного методу (при дослідженні характерних особливостей героїв). Для зіставлення наукових думок, поглядів на історичні факти, згадані в творах І. Корсака, а також визначення частини художнього вимислу залучено порівняльний метод дослідження.

Теоретичне значення. Результати дослідження дали змогу досягнути самотніть творчості І. Корсака, а саме: розкрити погляд митця на історичні події та постаті у зв'язку з сьогоденням, проаналізувати проблематику й поетику художнього доробку в контексті традицій українського історичного роману, осмислити національний компонент творів. Було систематизовано відомості про жанр історичного роману, його розвиток в українському літературному процесі.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути застосовані у викладанні курсу історії української літератури кінця ХХ – поч. ХХІ століття, у подальших дослідженнях творчості І. Корсака, а також під час розробки спецкурсів і спецсеминарів, при підготовці навчальних посібників та підручників для студентів гуманітарних спеціальностей, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт.

Особистий внесок здобувачки. Дослідження традицій української художньо-історичної прози у творчості Івана Корсака виконано дисертанткою самостійно. Усі публікації, крім розділу в зарубіжній колективній монографії [183], одноосібні. Розділ колективної монографії виконано у співавторстві з науковим керівником І. Бойцун. Внесок здобувачки становить 80 %, внесок І. Бойцун – 20 %.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Обрана тема дослідження входить до кола наукових проблем, пов'язаних із розробкою теми «Проблеми традицій і новаторства в українській літературі: компаративні аспекти» (державний реєстраційний номер 0116U008412). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №11 від 29 листопада 2022 року).

Апробація результатів дисертації:

1. ХХІХ Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 26 січня 2017 року);

2. International Scientific Conference «Topical Issues of Science and Education» (Warsaw, Poland. July 17, 2017);
3. Міжнародна наукова конференція «Нефікційна література: статус, еволюція, рецепція, поетика від давнини до сучасності» (Луцьк, 20–21 квітня 2018 року);
4. VI Міжнародна наукова конференція «Художні феномени в історії та сучасності» («Пам'ять та ідентичність») (Харків, 03–04 квітня 2020 року);
5. XIV наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 року);
6. Всеукраїнська наукова конференція «Література й історія» (Запоріжжя, 17–18 листопада 2022 року);
7. XV наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2023 року);
8. XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики (Харків, 6–7 березня 2024 року);
9. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2023 році (Кам'янець-Подільський, 12–13 березня 2024 року).

Публікації. Основні положення дисертації висвітлені в розділі закордонної колективної монографії у співавторстві з науковим керівником І. Бойцун (Латвія, 2020), у 6 публікаціях, 5 з яких опубліковані у фахових виданнях, ліцензованих ВАК України (4 з яких включені до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International), 1 стаття видана в країні ЄС (Австрія, 2019).

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 206 сторінок, з них 170 сторінок основного тексту. Список використаних джерел – 190 позицій.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Жанрова специфіка історичного роману: проблеми та перспективи розвитку

Історичний роман – явище порівняно нове в світовому літературному процесі. За офіційними відомостями йому близько двохсот років. Однак окремі риси жанру помітні ще за доби античності. Це цикл творів про Троянську війну, оповіді про Олександра Македонського тощо. Та все ж таки єднання між літературою й історією у той період не було. Аристотель у IV ст. писав: «Завдання поета – говорити не про те, що справді сталося, а тільки про те, що могло б статися, тобто про можливе або неминуче. Історик і поет відрізняються один від одного не тим, що один із них говорить віршами, а другий – прозою, відрізняє їх те, що один говорить про події, які справді відбулися, а другий – про те, що могло б статися. Тим-то поезія і філософськи глибша, і серйозніша за історію...» [8, с. 54]. Аристотелівська думка була провідною до XIX ст. Так відомий німецький філософ Ф. Ніцше у праці «Використання та зловживання історією для життя» доводив повну несумісність літератури та історії, вважаючи останню згубною для розвитку особистості [129]. На його ідеї спиралися Т. Манн, А. Камю, Ж. П. Сартр, Ф. Кафка, Дж. Джойс та інші. Водночас на противагу цим міркуванням розвивалася романтична традиція, започаткована творчістю Вальтера Скотта («Уеверлі, чи 60 років тому», «Роб Рой», «Айвенго», «Вудсток»). Він уперше зміг поєднати історичну правду з художнім вимислом і вважається основоположником історичного роману. Художній метод митця відзначається поєднанням правдивих картин минулого з пригодницьким, авантюрним чи романтичним сюжетом, докладного історичного коментаря з описом людських взаємин, історичних осіб з вигаданими персонажами тощо. Літературний доробок письменника мав значний вплив на розвиток жанру в європейських літературах (О. де Бальзак, Ч. Діккенс, А. Дюма, Г. Флобер та інші). Так, ранній роман французького класика Оноре де Бальзака «Шуани» зображує історію кохання

представників протиборчих сил маркіза де Монторана та шпигунки Марі де Верней на історичному тлі повстання в провінції Бретань наприкінці XVIII ст. Численні топонімічні прив'язки, докладні описи місцевості та побуту, залучення народної маси (рядових солдат, повстанців) до історичного сюжету є ознаками вальтерскоттівської жанрової моделі [11].

Широкою панорамою минулого відзначаються романи Александра Дюма. Основою творчого методу митця є історичний колорит, що в поєднанні з пригодницьким сюжетом та любовною лінією створюють узагальнену картину життя Франції та інших країн від античності («Актея») до революцій XVIII ст. («Графиня де Шарні», «Шевальє де Мезон-Руж», «Інженю» тощо).

Дія роману «Повість про двоє міст» Чарльза Діккенса розгортається на тлі революційних подій у Франції кінця XVIII початку XIX ст. У центрі сюжету життя французько-англійської аристократичної сім'ї, на долю якої випали численні випробування [47]. Докладне історично вірогідне змалювання жахів революції, катувань та страт на гільйотинах, руйнівних настроїв народних мас, майстерно пропущене через свідомість вигаданих героїв, свідчить про вальтерскоттівську традицію сюжетотворення.

Отже, модель історичного роману, винайдена Вальтером Скоттом на початку XIX ст., в подальшому успішно реалізовувалася в країнах Європи.

В українській літературі усталення принципу історизму пов'язане з поемами Т. Шевченка, творами П. Куліша, М. Старицького (XIX ст.), І. Нечуя-Левицького, І. Франка (межі XIX–XX ст.), П. Панча, П. Загребельного, З. Тулуб, С. Скляренка, Б. Лепкого, Вас. Шевчука, Вал. Шевчука, Ю. Мушкетика, Р. Іваничука, І. Білика та ін. (XX ст.). Проте задушливе становище української літератури та культури зазначених періодів унеможливлювало повноцінне функціонування жанру історичного роману. Дослідник з діаспори Д. Чижевський зазначав: «Скасування гетьманщини, знищення Січі, закріпачення селянства <...> обернули Україну на російську провінцію <...>, український народ робився помалу типовою “неповною нацією”, народом без культурних, важливих за тих часів суспільних класів – вищого духовенства та вищого дворянства. Тим самим відпали не лише – почасти – творчі

групи, які в XVIII ст. найбільше могли спричинитися до розвитку літератури <...>. Єдиним атрибутом нації залишилась його народна мова <...>. Свідоме та підсвідоме плекання народної мови, як мови літературної, принесла лише романтика та романтична думка» [176, с. 329]. Йдеться про фольклор, як джерело мови етносу. Отже, тематика художніх творів була орієнтована на періоди героїчного минулого, розквіту й порівняної незалежності України, протиставляючи її існуванню в складі Російської імперії.

За неможливості повноцінного функціонування історичної науки, її роль перебрала на себе література. Почасти вона ставала науковим дослідженням, відкриваючи нові факти, повертаючи народу історичну пам'ять, героїчні постаті, нагадуючи про національну ідентичність. Одним із перших до історичної тематики в українському письменстві звернувся видатний дослідник і політичний діяч М. Костомаров. У нарисі «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке» він обстоює ідею самобутності української мови, національну ідентичність, що збереглися у фольклорі, зокрема в історичних піснях та думах [92, с. 280–296]. Популяризуючи народні уснопоетичні твори, письменник звертається до національного минулого у власному літературному доробку на фольклорному матеріалі. До нього належать, зокрема, ранні драматичні твори «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Драматические сцены из 1649 года». М. Костомаров по-філософськи переосмислює історичні факти, уникаючи однобічності народного трактування, зосереджуючись на мотивах вчинків та життєвого вибору героїв. Так, честолюбний Сава («Сава Чалий»), зраджений найближчими людьми, не отримує жаданої булави і йде на службу до польського короля. В інтерпретації відомих подій Костомаровим, вчинками героя керує не лише жага помсти й слави, а й думки про майбутнє України: «Хоч і поляки нарікнуть, та зрадником не буду: оп'ять достанеться послужити рідній Україні» [91]. Сава не вбачає у васальному підданстві невірності, навпаки, він стає на захист інтересів рідної землі, не йде на компроміс у питаннях віри.

Патріотичною та недвозначною є промова Б. Хмельницького з «Украинских сцен из 1649 года»: «На оборону отчизни коханої взяв я в руки оружје і поти его

держатиму, поки життя мого стане і поки вольності не діб'юся. Ліпше голову положити, ніж у першу неволю повернутися» [93]. Звісно, з погляду сучасного літературознавства тематика й проблематика художньо-історичної спадщини митця цілком типові для панівного на той час романтизму, однак в умовах бездержавності вони набувають виразно патріотичного забарвлення, перетворюючись на документальні свідчення колишньої величі поневоленого народу.

Знаковою подією середини ХІХ ст. стало видання першого українського історичного роману «Чорна рада. Хроніка 1663 року» авторства П. Куліша. Маючи за основу фольклорні, літописні та архівні матеріали, письменник створив новий тип вальтерскоттівської моделі роману, «яка, порівняно з творами шотландського романтика, вирізняється більшою ідеологізацією та філософічністю й у центрі має не концентричний, а хронікальний тип сюжету» [63, с. 88]. Модифікація зумовлена, по-перше, політичними обставинами доби, по-друге, авторською схильністю до філософських узагальнень. Кулішове бачення майбутнього України спирається на пошуки помилок минулого: « <...> запродали Сомка Іванцеві. Невірні душі! <...> Вивезли ми тебе (*І. Брюховецького. Уточнення наше. – Н.Т.*) на своїх старих плечах у гетьмани, а тепер ти вже без нас думаєш Україною орудовати! Не довго ж поорудуєш! <...> Коли взявсь брехати по-собачи, то й пропадеш, як собака!» [101].

Письменник порушує проблеми зради державних інтересів, виродження козацької верхівки, перевагу особистих інтересів над народними. Але є й глибинний конфлікт на рівні національної ментальності. У протиборстві зіштовхуються представники низового й городского козацтва, що є виразниками бунтарського та патріархально-міщанського первня української свідомості (у Костомарова ідейним втіленням цих двох протилежних сил були Сава Чалий і Гнат Голий). Тут вже йдеться про архетип або колективне несвідоме, алюзії до якого наявні в багатьох українських художньо-історичних творах. Виразно негативного забарвлення в романі «Чорна Рада» набуває образ російського боярства на чолі з князем Гагіним. Обираючи вичікувальну тактику, вони пристають до переможця, зрадивши попередні домовленості й уникнувши бойової сутички. Та все ж таки головну

перешкоду державотворчим процесам П. Куліш вбачає у внутрішньонаціональних чварах.

З 90-х рр. XIX ст. у жанрі історичної прози працює корифей української драматургії Михайло Старицький. Перша його повість «Облога Буші» засвідчила орієнтацію на вальтерскоттівську жанрову модель з романтичними героями, любовною лінією та героїчним сюжетом. Окрім показу відваги та самозречення мешканців фортеці, що ціною власного життя затримали польське військо, митець порушує важливі питання народної моралі, національної ідентичності, братовбивчої війни, рівності народів: «Це було тої доби, коли два кривих народи, призначені на дружнє та рівнє буття, вчинили між себе розраду й, піднявши стяги на стяги, стали “у дідівську славу дзвонити”...» [157].

У поглядах Антона Корецького, вихованого на кращих зразках української народної моралі, втілена авторська концепція міжнародних політичних відносин: «Він зна цей народ, який завзялось обездолити і винищить розбещене панство <...> не чіпайте тільки їхньої волі, їхньої віри, їхніх звичаїв, – і вони на свої перса дужі здіймуть увесь тягар наскоків хижого азіата, і славутня Польща за залізним муром буде спокійно цвісти...» [157].

Сюжетною основою роману-трилогії «Богдан Хмельницький» (у співавторстві з донькою Л. Старицькою-Черняхівською) є визвольна війна 1648-1654 рр. У романтичних традиціях змальоване особисте життя героїв, його вплив на зображувані події. Традиційними для творчості письменника є проблеми народної моралі, національно-патріотичного виховання як основних чинників формування характерів героїв (Богдан Хмельницький, Ганна Золотаренко тощо). У вуста Хмельницького М. Старицький вкладає свої роздуми про долю України: «Коли считаєшь, что земля твоя собственность и что сам ты не запродаєшь никому своей воли, так стой на своем и не беги на приманки, а коли бойцы поднимают мечи, так становись все до одного в их ряды; или костьми ляж, или врага сокруши – вот это я понимаю» [160], – наголошуючи на необхідності боронити рідну землю від загарбників, поступаючи власними інтересами заради державних. І хоча фінал роману проголошує «щасливе» возз'єднання України з Росією (на чому незмінно

акцентувала радянська критика [146]), автор висловлює сумніви в правильності Богданового рішення: «Многие шумно одобряли гетмана, иные угрюмо задумались...» [160].

Сміливим видається звернення М. Старицького до образу опального гетьмана у діалогії (задуманій як трилогія) про Івана Мазепу («Молодість Мазепи» [156], «Руїна» [158]). Автор свідомо йшов на ризик, про що свідчить лист до Д. Яворницького: «Я тепер пишу великий роман про Мазепу, тільки що ця тема небезпечна для цензури, а в цензурнім смаку я не напишу» [159, с. 572]. Письменник полемізує з усталеним імперським поглядом на гетьмана, підданого анафемі, з симпатією показавши становлення особистості майбутнього політичного діяча, дипломатичний хист на посаді генерального писаря. У такий спосіб Старицький зображує передумови майбутнього союзу зі Швецією та причини, які до цього призвели, утверджуючи думку, що гетьман не міг бути зрадником інтересів України. Прихильне ставлення до Івана Мазепи, самостійницькі погляди, висловлені його вустами, призвели до вікового замовчування «неугодного» роману.

Наприкінці XIX ст. з-під пера вже відомого на той час майстра соціально-побутової прози Івана Нечуя-Левицького з'являються історичні романи «Князь Єремія Вишневецький» (1897) та «Гетьман Іван Виговський» (1899). Великим художнім полотнам передували брошури історико-популярного характеру, покликані в доступній формі донести пересічному читачеві факти минулого України. У романах на історичну тематику І. Нечуй-Левицький звертається до доби Хмельниччини. В обох творах центральною є проблема внутрішнього вибору особистості, однак зважаючи на те, що героями зазначених творів є непересічні історичні постаті, вона набуває національних масштабів. Образ князя Єремії, нащадка Байди, уособлює відступника віри й батьківщини, якого неминуче спіткала кара від козаків та Бога: зазнавши декількох поразок поспіль, князь помирає від холери, так і не здобувши жаданої слави. Події роману відновлювали в народній пам'яті колишню звитягу, наштовхували на думки про справедливу відплату поневолювачам, що в умовах бездержав'я породжувало асоціації з авторським сьогоденням та ставало небезпечною політичною темою. Навіть відверто

негативний персонаж Єремія Вишневецький на генетичному рівні зберіг козацьку відвагу: «Польща оборонялась українською головою й завзяттям простого на вдачу українського князя, завзяттям давніх українських козаків» [126].

Герой однойменного роману гетьман Іван Виговський є виразником автономістських поглядів на майбутнє держави. Автор симпатизує його політиці, хоча й не з усім погоджується: «Виговський щиро любив Україну, встоював за її політичні й національні права, дбав про науку й просвіту на Україні, був, може, вищий за усіх своїх сучасників, окрім гетьмана Богдана та Немирича. <...> Не любив він Москви за її непросвіченість і постеріг, що Москва не додержить свого слова, одніме привілеї <...>. Але його польська і шляхетська політика була несвоєчасна й антинародна» [125]. Водночас І. Нечуй-Левицький вважав, що «Гадяцькі пункти – це найвищий акт автономії України за усю її козацьку історію» [125]. Вину гетьмана письменник вбачав у нехтуванні думкою мас. У післямові до роману І. Нечуй-Левицький аналізує погляди гетьмана та причини поразки й доходить висновків про непридатність такої моделі державного устрою для українського народу: «Виговський заводив на Україні уклад старої Польщі або старої аристократичної Англії та феодальної Європи з привілейним панством. Його політика була регресивна, не національна, аристократична. Маса духом почули, чим тхне цей не поступовий середньовіковий старопольський дух, духом вгадали наслідки його, з панщиною в перспективі, які стались потім на Західній Україні, і Виговський впав» [125].

Правдиве змалювання української історії, колишньої міці та звитяги, аналіз причин занепаду державності в історичній прозі І. Нечуя-Левицького становили небезпеку для царського самодержавства, наслідком чого стало тривале замовчування зазначених творів. За життя авторів не вдалося видати роман «Князь Єремія Вишневецький» (опублікований у 1932 р. у Харкові), а «Гетьман Іван Виговський» хоч і побачив світ одразу після написання (1898 р., Львів), та за більшовицької влади не перевидавався, тому широкому загалу став відомий лише з відновленням незалежності.

У радянський період, всупереч проголошеному курсу на розвиток національних культур (так звана політика українізації), єдиноправильною була соцреалістична ідеологія. Після відродження літератури та культури 20-х рр. ХХ ст., 30-ті роки стали справжньою трагедією, названою згодом «Розстріляним відродженням». У цей час тенденція марксистсько-ленінського історизму стала провідною формою соцреалістичного канону. Теоретик комуністичної ідеології та ініціатор червоного терору В. Ленін зазначав, що марксистська система вимагає зв'язку будь-якого явища з історичним досвідом, до того ж без архаїзації чи модернізації. Зміщення акцентів, свідоме перекручування фактів формувало ідеологічно «правильну» комуністичну історіософську концепцію.

Від літератури ленінська доктрина вимагала історично конкретного зображення дійсності, революційного розвитку, комуністичного виховання. Незгодні зазнали гонінь. За часів радянської влади політичним репресіям були піддані такі майстри історичної прози, як З. Тулуб, В. Гжицький, Г. Хоткевич тощо. Інші змушені були підкоритися офіційній ідеології, створюючи сюжети згідно з нав'язаним історизмом (Р. Іваничук, Ю. Мушкетик, І. Білик, П. Загребельний, С. Скляренко, Вал. Шевчук та ін.). Однак навіть ця поступка декого не врятувала від переслідувань. Так, роман І. Білика «Меч Арея» (1972 р.) [15] було заборонено, за «неправильне» тлумачення історії та відхід від традиційної російської версії братніх народів зі спільною колискою. Автор висунув гіпотезу про походження українців від гунів, фактично утвердивши їх особність і першість в історичній хронології. Частина примірників роману була знищена, автора звільнено з редакції «Літературної України».

Навіть побіжний огляд долі української історичної белетристики в радянському літературному процесі свідчить про жорстку цензуру, вузькі ідейно-тематичні рамки без натяку на вільнодумство. Залишалися під забороною історичні романи «Гетьман Іван Виговський» І. Нечуя-Левицького (відтворення антимосковських настроїв гетьмана та його самостійницька позиція), диалогія «Молодість Мазепи» та «Руїна» М. Старицького (за антиімперські погляди на опального гетьмана). Гонінь зазнали написані за більшовицької влади «Людолови»

3. Тулуб (за прихильне змалювання гетьмана Сагайдачного), «Мальви» Р. Іваничука (порушена проблема зради батьківщини мала очевидні аналогії з радянською дійсністю). Дозволеними з історичного погляду були теми, пов'язані з періодами Київської Русі, так званої «колиски братніх народів», та козаччини часів Хмельницького із апофеозом – Переяславською радою. Забороненими – період Руїни, роль Петра I та Катерини II в долі України, постать І. Мазепи та знищення Січі.

Всупереч численним заборонам, українська історична проза продовжувала розвиватися у творчості письменників-емігрантів (Ю. Косач, М. Лазорський, Б. Лепкий, Л. Полтава, С. Фостун та інші). Помітним явищем літературного процесу міжвоєнного періоду стала прозова спадщина відомого західноукраїнського письменника Б. Лепкого, для якої характерна тяглість відображення української історії. Дебютувавши в цьому жанрі періодом Русі-України (повість «Вадим», оповідання «Каяла»), епік продовжив українську художньо-історичну традицію зверненням до періоду козаччини, зокрема доби Руїни. Його художні зацікавлення лежать здебільшого у площині вибору шляхів розвитку України (політика І. Виговського, І. Мазепи). Автор симпатизує українським гетьманам, на яких тогочасна влада наклала тавро зрадників. Б. Лепкий доводить, що їхні дії були керовані національною ідеєю та усвідомленням загарбницьких дій московщини. Трагедію ж письменник вбачав у відсутності єдності народу, перевазі власних інтересів, підігрітих зовнішнім ворогом, що вміло вдавав благодійника. Отже, погляди автора суголосні з літературними попередниками. Головними причинами державотворчої неспроможності українського народу письменники вважали міжусобиці, якими вміло користувалися загарбники, жагу української верхівки до привілеїв, поглиблення станової нерівності, внаслідок чого втрачалася довіра простого народу. Ці мотиви перейшли до новітньої художньо-історичної прози, адже й досі залишаються гостро актуальними, бо апелюють до сьогодення [168].

З відновленням незалежності в Україні спостерігається пожвавлення літературного процесу: від створення нових якісних зразків художнього слова й формування літературних угруповань до ґрунтовних досліджень у галузі критики й

літературознавства. Історична проза представлена романами та повістями визнаних майстрів жанру П. Загребельного, Р. Іваничука, В. Шевчука, Ю. Мушкетика, В. Малика, В. Шкляра, В. Чемериса, Я. Яріша, І. Корсака, Я. Бакальця, В. Шовкошитного, В. Пеунова, Т. і О. Литовченків, А. Кокотюхи та ін.

Отже, жанр роману, зокрема історичного, – явище динамічне. Переосмислюючи дійсність, він постійно перебуває у стадії становлення й розвитку, у такий спосіб реагуючи на суспільні зміни.

Еволюція романного жанру спричинила виникнення його різновидів, однак єдиної класифікації наразі не існує. Дослідник Ю. Ковалів у літературознавчій енциклопедії розподіляє романи за тематикою, за часом розгортання сюжету, за синтетичною структурою, за історичною належністю, за типом написання [112]. Вальтерскоттівську модель історичного роману літературознавець відносить до типу написання. Основні риси – поєднання реалістичного зображення минулого й динамічної інтриги, додання перешкод, оповідь від третьої особи, що дозволяє читачеві бути зовнішнім спостерігачем та робити певні висновки, протиставлення характерів, мотивів та життєвих цінностей тощо. Специфічним є зображення історичного героя. Здебільшого ці персонажі не головні, а виконують допоміжну роль у відтворенні загального історизму твору. Провідні позиції вальтерскоттівська модель займає до початку ХХ ст. Поширення модернізму сприяє переосмисленню романного жанру. Виникають його модифікації. На цю тенденцію звернула увагу сучасна українська науковиця Софія Філоненко в монографії «Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр» [173, с. 159]. Досліджуючи жанрову систему сучасної літератури, вона відзначає певну закономірність у її розвитку. По-перше, це «рух до максимальної диференціації, дроблення жанрів» задля задоволення потреб найширшого кола читачів. Під дробленням розуміємо розподіл творів певного жанру на піджанри. Простежити цю закономірність можемо, створивши ланцюжок: роман – історичний роман – історичний роман часів Київської Русі (козацтва, Галицько-Волинського князівства тощо). По-друге, «змішування, взаємопроникнення жанрів (genre blending), або жанрова дифузія». Сюди відносимо історичні романи з елементами пригодницького, детективного, гору, романсу

(любовного роману) тощо. Третьою особливістю, на думку дослідниці, є «генералізація жанрів – процес об'єднання, стягування жанрів (які нерідко належать до різних видів і родів мистецтва) для реалізації нежанрового (зазвичай, проблемно-тематичного) загального принципу» [173, с. 159]. С. Філоненко виділяє філософську, психологічну, історичну, документальну, біографічну, фолк-літературну жанрові генералізації. Закономірності жанрових процесів, названі авторкою монографії, властиві й історичній художній літературі. Саме вони, вважаємо, суттєво вплинули на розбіжності наукової думки щодо дефініції жанру.

Дослідниця Ю. Мельнікова, узагальнюючи погляди літературознавців, подає визначення історичного роману як окремого самостійного прозового жанру (В. Дончик, М. Наєнко), як жанрового різновиду (Л. Ромащенко), а також спрощене розуміння роману на історичну тематику (Г. Поспелов) [120, с. 55–66]. Окрім того, науковиця окреслює межі поняття й робить ряд слушних зауважень щодо часової дистанції між написанням і зображуваними подіями, спростовуючи положення, згідно з яким історичним не може вважатися твір про події, які відбулися за життя сучасного авторів покоління (В. Осоцький). Хибною дослідниця вважає й думку, за якою в основі означеного жанру повинні бути лише вузлові події історії (С. Злобін), аргументуючи це можливістю суб'єктивного трактування.

Ми схильні вважати історичну прозу метанаративом, що, залежно від авторського задуму, може містити ознаки інших жанрових утворень. Поняття тлумачимо в значенні, сформульованому літературознавцем О. Рарицьким, який під метажанром розуміє «особливу новочасну образну модель світу або частин його, структурною особливістю якої є жанровий синкретизм, ускладнена архітектоніка, основана на авторській здатності до освоєння мистецького, буттєво-літературного зокрема, досвіду» [137, с. 29]. Науковець влучно зауважує, що риси нефікційної літератури якнайкраще відповідають означеному явищу.

Отже, питання типології історичного роману залишається відкритим у сучасному літературознавстві. Єдиного канону не існує. Класифікації дослідників висвітлюють різні грані жанру, водночас не охоплюючи всіх аспектів. Однак всі

вони, як-от: тематика, конфлікт, структура та ін., – визначають модифікації історичного роману.

Дослідники А. Бакланов [10] та А. Гуляк [43] систематизують видозміни жанру за змістом конфлікту, науковиця Л. Александрова – за роллю історичної особи [4]. Літературознавці С. Андрусів [5] та Є. Баран [12] у дослідженні історичної романістики спираються на співвідношення історичних фактів та художнього домислу й вимислу, виділяючи художньо-історичні, історико-художні та історичні художньо-документальні твори. Саме цю класифікацію ми візьмемо за основу дослідження.

У художньо-історичній літературі дійсний факт домінує над суб'єктивним баченням митця. Ця група, на наш погляд, може бути представлена романами І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський», Т. Орлика «Данило Галицький», І. Корсака «Завойовник Європи».

Історико-художнім творам властива перевага вимислу над фактами (сюди ж відносимо вальтерскоттівський тип). До них належать романи П. Куліша «Чорна рада», П. Загребельного «Диво», З. Тулуб «Людолови», В. Лиса «Століття Якова».

Останній різновид – це, власне, художньо осмислений документ або художньо-документальна проза. Наприклад, романи П. Загребельного «Я, Богдан (Сповідь у славі)», Р. Іваничука «Саксаул у пісках» та «Вода з каменю», І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок».

Узагальнюючи класифікації літературознавців, історичну прозу можемо умовно розподілити на дві групи. До першої з них віднесемо твори, в основу сюжету яких покладено долю історичної особи, до другої – переосмислено певну епоху чи, вужче, історичний конфлікт. Якщо твір будується на життєвих фактах історичного діяча, то частка вимислу й домислу значно звужується. Письменник зобов'язаний дотримуватися біографічних відомостей. Аналізовані категорії слугують об'єднуючими ланками для відомих подій, а також допомагають розкрити психологічний портрет героя. Якщо в основу твору покладено історичну епоху, письменник має більше місця для творчої уяви. Сюжетну канву й життєві долі вигаданих героїв він вимальовує на свій розсуд, однак дотримуючись правил

історизму: герої, їхні вчинки, описи побуту й місцевості не повинні виходити за межі тієї доби, до якої належать. Справжнім історичним особам відведена другорядна роль. Їх функція зводиться до розкриття загальної історичної атмосфери.

До творів про історичну особу належать романи Ю. Сороки «Іван Богун», Р. Іваничука «Вода з каменю», «Саксаул у пісках», В. Скляренка «Володимир», В. Чемериса «Генерали імперії», більшість історичного доробку І. Корсака та ін. До другої групи, побудованої на історичному тлі, відносимо романи Р. Іваничука «Бо війна – війною...», «Через перевал», Ю. Мушкетика «Гетьманський скарб», «На брата брат», В. Чемериса «Ольвія», І. Корсака «Корона Юрія II» та ін..

Різняться ці два типи й за ідейним принципом. За спостереженням українського письменника, критика й літературознавця М. Слабошпицького, «Роман – це історія людини в минулому часі, або минулий час – на екрані людської душі» [148, с. 12]. Художні твори про історичного героя покликані висловити погляд письменника на внесок цієї особи в загальний перебіг історії. Твори, де переосмислено епоху чи історичну подію, мають ширші межі: на історичному тлі розкривають моральні, національно-патріотичні чи гуманістичні цінності, які апелюють до сучасності, та / або на прикладі життя й діяльності героїв показують настрої доби, висвітлюють основні проблеми часу та авторське бачення певних історичних подій.

З ускладненням композиції можливе змішування цих двох категорій, підтвердженням чого є романи П. Загребельного «Диво», І. Корсака «Мисливці за маревом».

Звичайно, запропонований нами поділ не претендує на вичерпність і лише в загальних типологічних рисах характеризує історичну прозу. Однак, за спостереженнями, ця класифікація має застосунок до більшості художньо-історичного доробку, тому, на нашу думку, може існувати.

Сучасна літературознавиця Н. Крижановська у розвідці «Головні аспекти дослідження жанрових різновидів українського історичного роману ХХІ ст.» простежує поділ тематики на епохи (Скіфська доба, Київська Русь, Галицько-Волинське королівство, Велике князівство Литовське і Руське, Річ Посполита,

Російська імперія, Австро-Угорська імперія, Українська держава 1917-1919 років, Доба СРСР: колективізація, голодомор, репресії, Друга світова війна, післявоєнний період, Незалежна Україна, Сучасна Україна) [99, с. 42]. Обґрунтовуючи цей умовний поділ, історичний доробок українських письменників другої половини ХХ – початку ХХІ ст. можна класифікувати так:

- Скіфська доба (І. Білик «Дикі білі коні», «Не дратуйте грифонів», «Цар і раб», Д. Міщенко «Лихі літа ойкумени», «Розплата» та інші).
- Київська Русь (Р. Іванченко «Гнів Перуна», «Золоті стремени» «Зрада, або Як стати володарем», І. Корсак «Завойовник Європи», П. Загребельний «Євпраксія», «Диво» та інші).
- Галицько-Волинське королівство (І. Корсак «Корона Юрія II», В. Малик «Горить свіча» та інші).
- Велике князівство Литовське і Руське (В. Рутківський «Сині Води», Р. Іваничук «Черлене вино» та інші).
- Річ Посполита (В. Єшкілев «Втеча майстра Пінзеля», І. Корсак «Немиричів ключ», «Мисливці за маревом», Г. Книш «Обітниця» та інші).
- Російська імперія (В. Малик «Таємний посол», І. Корсак «Таємниця святого Арсенія», Ю. Мушкетик «Яса», І. Корбач «Сотники» та інші).
- Австро-Угорська імперія (С. Андрухович «Фелікс Австрія», О. Сливинський «Плач Флояри», Р. Іваничук «Шрами на скалі» та інші).
- Українська держава 1917-1919 років (І. Корсак «Тиха правда Модеста Левицького», «Капелан Армії УНР», Ю. Хорунжий «Вірую» та інші).
- Українці в еміграції (І. Корсак «Діти Яфета», Є. Добровольський «Прокутський легінь», Е. Андрієвська «Роман про добру людину» та інші).
- Доба СРСР (В. Шкляр «Залишенець. Чорний ворон», І. Білик «Яр», Г. Гордасевич «Ноїв ковчег», А. Кокотюха «Червоний»).
- Незалежна Україна, сучасна Україна (Л. Костенко «Записки українського самашедшого», О. Забужко «Музей покинутих секретів» та інші).

Отже історичні твори характеризуються розмаїттям тем та широтою охоплення дійсності, протистоячи спрощеному розумінню історії як прямолінійної

однобокої соціологічної схеми. Однак існує проблема сплутування етнографічного роману з історичним. Про це зазначила письменниця та історикиня Раїса Іванченко у виступі на Всеукраїнській науковій конференції «Література та історія», яка відбулася в Запорізькому національному університеті в 2012 році. Вона зауважила, що іноді змалювання народних традицій та побуту помилково трактують як історичні події, називаючи такі твори історичними романами. Р. Іванченко висловила думку, що українська нація може випрямитися в суспільно-ідеологічному розвитку завдяки історичній літературі, де зображені уроки, які потрібно пам'ятати.

Сучасному літературному процесу властиві варіативність, експериментаторство, поєднання різних стилів в одних часових межах, співіснування класичної літератури з масовою, синкретизм жанрових утворень. Історична проза Івана Корсака не стала винятком. Маючи стале ядро історизму, в його романах простежуються риси біографічного, пригодницького, детективного, філософського, любовного романів.

1.2. Історія розвитку творчої індивідуальності І. Корсака

Іван Корсак – відомий волинський письменник, який продовжив традиції українського історичного роману. Він був одним із перших, хто взявся заповнювати білі плями історичної тематики після відновлення незалежності нашої держави. На думку письменника Михайла Слабошпицького, «ці твори висунули його в лідери українського історичного роману, який зі смертями Павла Загребельного, Романа Іваничука й Романа Федоріва зазнав особливо відчутних втрат» [148].

Народився майбутній письменник 15 вересня 1946 року на околиці невеликого волинського селища Заболоття Ратнівського району. Роки дитинства збіглися з тяжким післявоєнним періодом, коли турбуватися треба було радше не про освіту, а про кусень хліба. Всупереч цьому закінчив школу (пішки щоденно долаючи відстань у декілька кілометрів) та здобув дві вищі освіти. Потяг до слова мав ще змалечку. Припускаємо, з легкої руки вчителя, українського письменника Віктора Антоновича Лазарука. У нарисі «Вірнопідданий лісу і дібров» Іван Феодосійович згадує: «добре пам'ятаються захоплені обличчя одноліток, які переймали від

вчителя мистецтво творення поезії» [71]. Саме завдяки викладачеві літератури майбутній письменник пізнав справжню красу слова. Про видатних поетів-шістдесятників сільські школярі дізнавалися першими: «Поезія молодого Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка, Ліни Костенко – всієї генерації славної митців, доробок яких нині є окрасою української культури, – не потрапляла у шкільні програми. Учні ж Віктора Лазарука про найцікавіші публікації дізнавалися майже одразу» [71]. Незважаючи на цензурні заборони й офіційну критику, видатний педагог формував смаки дітей у контексті новітніх європейських напрямів і течій. Чималий резонанс викликала його постановка «Демона» М. Вінграновського: « “Демона” на столичній сцені, певно, не просто поставити, а тут, за лісами, за болотами, у селі Заболоття... <...> Пам’ятається, на постановку “Демона” відгукнулася і обласна преса, і радіо, і преса столична» [71].

На життєвий шлях та світогляд письменника мало вплив свідоме ставлення В. Лазарука до навколишнього середовища. І. Корсак згадував, що у творах Віктора Антоновича не було жодної сторінки, де б не згадувалася природа: « Не знайшов я такого твору, де б не було бодай кілька штрихів про неї, бодай кілька розмашистих ліній олівцем або пензлем майстра-художника, таки не знайшов, каюся» [71]. Вчитель навчав бачити красу рідного краю, зокрема за допомогою малювання. Адже у звичайній сільській школі, куди потрапив у заслання, заснував, як згадує І. Корсак, окрім поетичного гуртка з елементами драматичного, ще й гурток художній. Малювали здебільшого пейзажі.

Виховання, засноване на засадах поваги до природи, вміння помічати її красу та почуватися її частиною вплинуло на становлення особистості майбутнього письменника. Адже за першим фахом Іван Феодосійович був агрономом. 1963 року вступив до Української сільськогосподарської академії (сучасний Національний аграрний університет) на агрономічний факультет.

Про студентські роки І. Корсак згадував неоднозначно. У стінах навчального закладу панувала соціалістична ідеологія, псевдовчення інколи замінювало справжню науку, та були викладачі, для яких професійна гідність залишалася вищою за партійні вказівки. Саме вони глибоко вплинули на свідомість митця.

Здавалося б, що спільного між точними природничими науками та творчою натурою письменника? Однак їхнє значення для Івана Корсака було очевидним: «Українська сільськогосподарська академія (тепер Національний аграрний університет) допомогла, певне, глибше зрозуміти природу, бо таки від неї невіддільна людина, її світобачення, менталітет, доля та історія. А ще дивовижний зв'язок краси природи і суворих та точних законів світобудови...» [74]. Вплив довкілля на людину – наскрізна сюжетна лінія багатьох творів митця. Найпоказовішим серед них є історичний роман «Завойовник Європи», текст якого містить алюзії на народні вірування, записані в «Повісті минулих літ». У романі «Перстень Ганни Барвінок» є згадки про травництво й інші види нетрадиційної медицини, а хуторянська філософія П. Куліша ґрунтується на гармонійній єдності людини й природи. Введення цих композиційних елементів до сюжету свідчить про ідейне навантаження. Отже, у творах утверджується думка про людське існування як невід'ємну частину природних процесів у світі. Таке розуміння, сформоване на засадах шкільного й вузівського виховання, знайшло відображення в письменницькій діяльності митця.

Журналістську кар'єру І. Корсак розпочав доволі рано. Ще студентом став дописувачем ратнівської районної, згодом – старовижівської газети «Сільські новини». 1973 року вступив на відділення журналістики до Вищої партійної школи при ЦК КПУ. Ці установи мали на меті підготовку власних управлінських та ідеологічних кадрів. З роками мережа шкіл значно розширилася й характеризувалася розгалуженістю освітніх напрямків. Їм було надано статус вищих навчальних закладів. Закінчення установи забезпечувало кар'єрне зростання. Незважаючи на те, що освітній процес був цілковито ідеологізований, проте до викладання залучалися, зокрема, висококваліфіковані науковці в різних галузях. На формування творчої особистості Івана Корсака мали вплив такі викладачі, як професор літератури Д. Прилюк, мовник Т. Ярмоленко (можливо, від неї образність вислову І. Корсака), викладач права, майбутній упорядник проекту Декларації про Державний суверенітет України та перший голова Конституційного суду України Л. Юзьков. З теплотою письменник згадував творчі зустрічі з видатними українськими митцями

Б. Олійником, В. Яворівським, І. Драчем. Загалом з його випуску 1975 року шестеро з дванадцяти стали в майбутньому членами Спілки письменників України [74].

На формування естетичного світогляду митця мала вплив зарубіжна класика, яка була винагородою за добре виконану роботу: «Ті книги, звісно, потріпані, з давно пожовклими сторінками, інколи без обкладинок. Але то був Метерлінк, Ж-П. Сартр, Вебер чи (о, жах, сякий-перетакий, колабораціоніст!) Кнут Гамсун...» [74].

У 1975 році Івана Феодосійовича призначено головним редактором районної газети Камінь-Каширського «Радянське Полісся». Як згадують сучасники, це була газета, яка вирізнялася з-поміж решти вільнодумством та передовими поглядами, за що постійно й нещадно цькувалася: «Траплялося, що по окремих публікаціях збиралися спеціальні збори партійного активу» [98]. Серед них передрукована з «Літературної України» стаття на захист національної символіки, підписана видатними діячами української науки та культури. Неодноразово головному редакторові доводилося відповідати перед парткерівництвом за надруковані матеріали національно-демократичного змісту. Письменник згадував випадок, коли було винищено весь тираж за спробу оскаржити на сторінках газети намагання влади видрукувати фальсифіковані історичні матеріали.

Активна національна позиція митця не залишалася без уваги, він завжди був у центрі демократичних заворушень краю: «Це, може, видається дивним, але в часи «перебудови» Камінь-Каширський район, попри «поліський консерватизм», стає одним із революційних осередків на Волині. І чимала в цьому була заслуга Корсака» [98]. У 1990 році в Луцьку було засновано першу незалежну газету демократичного спрямування «Народна трибуна» на чолі з І. Корсаком. Роки його головування (1990-1995 рр.) позначені конфліктами з владними структурами, для яких газета була «незручною», бо не йшла на компроміси, тож редактора змусили звільнитися. Незважаючи на це, навколо видання завжди гуртувалася творча інтелігенція. Дописувачами чи працівниками газети були Н. Гуменюк, М. Панасюк, К. Корецька, А. Криштальський, П. Кралюк, Ю. та О. Покальчуки, І. Чернецький, Й. Струцюк, О. Рисак, П. Мах, Д. Іващенко, В. Гей, П. Гоць та ін.

У часи кризи 90-х рр. письменник займається підприємництвом, яке забезпечувало пристойний заробіток, організовує приватну газету «Сім'я і дім», редактором якої був 18 років. Навколо видання збирається культурна еліта волинського краю: Ж. Куява, О. Головій, Н. Шепель, Ю. Конкевич, О. Сінкевич.

З 1992 року Іван Феодосійович – член Національної спілки письменників України, а впродовж 2011-2014 рр. входив до складу Ради спілки та редколегії газети «Літературна Україна». У 2017 році товариство «Просвіта» подало кандидатуру І. Корсака на здобуття Шевченківської премії, але помертньо вона не могла бути присудженою. 7 грудня 2017 року серце митця зупинилося на піку творчого злету.

Політичний ідеал країни І. Корсак втілював як депутат трьох скликань Волинської обласної ради, носив звання «Почесний громадянин міста» Каменя-Каширського та Луцька. Активно займався меценатською діяльністю. За власний кошт збудовано церкву у с. Раків Ліс, оформлював підписку «Літературної України» для шкіл Волині, був організатором всеукраїнського конкурсу публіцистики «Україна. Духовні острови» та конкурсу малих прозових жанрів «Сила – малого». Заслужений журналіст України Іван Корсак – лауреат численних українських та міжнародних премій. Серед них – Міжнародна літературно-мистецька премія «Світ Пограниччя», Міжнародна літературна премія імені Веніаміна Блаженного, Міжнародна премія імені Григорія Сковороди, Міжнародна премія імені Дмитра Нитченка, премія «Краща книга України» в номінації «проза», премія імені В'ячеслава Чорновола, Міжнародна літературна премія «Тріумф» імені Миколи Гоголя та інші. Письменника нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, медалями Олександра Довженка та Івана Мазепи, орденами Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого, Кирила й Мефодія, Юрія Переможця та Архистратига Михаїла. Дипломом та медаллю Абая (Казахстан) за визначний внесок у світову літературу – помертньо. У 2018 році родина митця спільно з видавництвом «Ярославів Вал» заснували премію імені Івана Корсака за кращий український твір історичної тематики. Його лавреатами вже стали

письменники П. Кралюк (2018 р.), М. Суховецький (2019 р.), Ю. Винничук (2020 р.), З. Мензатюк (2021 р.), П. Лущик (2022 р.), С. Грабар (2023 р.).

Розглянувши життєпис волинського романіста, можемо назвати кілька чинників, які сформували світоглядну та творчу парадигму митця. Найбільший вплив на становлення поглядів Івана Корсака, на наше переконання, мала педагогічна діяльність Віктора Лазарука. Талановитий поет і вчитель змалку прищеплював дітям любов до слова, зокрема й засобами найпрогресивніших зразків художньої літератури, виховував учнів у гармонії з природою. Звеличення та замилювання рідним краєм звучить чи не в усіх поезіях В. Лазарука, властиве воно й творчому доробку І. Корсака. У письменника природа постає в єдності з людиною, є невід'ємною складовою її існування не лише фізичного, а й духовного.

Студентські роки, зокрема навчання у Вищій партійній школі, сприяли утвердженню творчої індивідуальності луцького письменника. Незважаючи на панівну більшовицьку ідеологію, нівелювання індивідуально-національного первня, були й свідомі викладачі, такі як Д. Прилюк, Т. Ярмоленко, Л. Юзьков; відбувалися творчі зустрічі з українськими митцями Б. Олійником, В. Яворівським, І. Драчем. Мали вплив зарубіжні класики, зокрема М. Метерлінк, Ж-П. Сартр, М. Вебер, К. Гамсун, твори яких інколи потрапляли до рук митця. Отож вже на ранніх етапах майбутній письменник надавав перевагу літературі, яка відрізнялася філософським осмисленням дійсності, неординарністю світобачення, інтелектуалізмом, новаторством художньої форми.

Праця у сфері журналістики підготувала остаточний ґрунт для майбутньої письменницької діяльності. Поштовхом стали державотворчі процеси початку 90-х рр., коли публіцистика еволюціонувала у переосмислення спочатку навколишньої дійсності, а згодом – історичних подій та постатей. Отже попри те, що формування світоглядних засад Івана Корсака припало на роки тоталітарного деспотизму з безперечним підкоренням людської свідомості, патріотичне коріння, закладене ще в дитячі роки, переросло в усвідомлення національної ідентичності та необхідності донесення її до читача.

Літературний шлях письменник розпочав з опрацювання народної тематики. Першою книгою Івана Корсака стала збірка оповідань «Тіні і полиски», що побачила світ у Києві у видавництві «Радянський письменник» 1990 року [90]. У ній зображене життя українського села в 70-80-х рр. минулого століття. Високій моралі простого трудівника, нерідко ошуканого, протиставляється ницість бюрократичного чиновництва. Збірка є продовженням традиційної народницької прози в українській літературі, що виявилось у зверненні до селянської тематики, зокрема новітньої станової нерівності в радянських реаліях, дидактизмі тем та сюжетів, утвердженні ідей гуманізму, етнографізму тощо. Побудована на численному фактографічному матеріалі сільського середовища, вона стала гідним продовженням оповідної традиції з народного життя.

Виразнішою виявляється творча індивідуальність автора в наступній збірці «Покруч», що була видана в Луцьку 1993 року [87]. Вже на цьому ранньому етапі простежується увага до внутрішнього світу людини, саморефлексії.

Становлення Івана Корсака як письменника припало здебільшого на часи вже незалежної України. Автор науково-освітніх літературних сайтів, критик та публіцист Микола Жарких знаковою книгою, що стала перехідним етапом від малих прозових жанрових форм до історичного роману вважає збірку «Імена твої, Україно». Ми погоджуємося з цією думкою, але з деяким доповненням. Вважаємо, що переосмислення минулого до письменника прийшло раніше, під час журналістської праці та укладення збірки публіцистики «Оksamит недавнених літ» (Луцьк, 2001), де письменник подає низку статей, в яких аналізовано події доби перебудови [84]. Це реальні історії того періоду з власного життя чи інтерв'ю з відомими громадськими та культурними діячами. Письменник наголошує на необхідності національного усвідомлення, окремого від радянського, відновленні української історії та культури. У багатьох статтях, вміщених у збірці, є проєкція в минуле. Так, автор публікує листа небожа Лесі Українки, в якому той ділиться спогадами про життя роду Косачів у роки революції, чи розсекречені архіви КДБ довоєнних та воєнних років, про які йшлося в інтерв'ю з художником та лідером товариства з відновлення національної пам'яті «Меморіал» Віталієм Мельником.

Тож саме в матеріалах цієї збірки слід шукати, на нашу думку, підвалини для глибшого переосмислення письменником історичного минулого української нації.

Книгу художньо-документальних оповідань «Імена твої, Україно» справедливо вважаємо переломною у творчості Івана Корсака [78]. Нею письменник розпочав якісно новий етап творчої діяльності. Надрукована в Луцьку в 2007 році, вона відразу привернула увагу громадськості небуденністю тем та сюжетів. Адже автор повертає з небуття імена відомих особистостей українського походження. Подальша творча діяльність письменника позначена історичною тематикою. Зробивши своєрідний огляд видатних, але призабутих постатей минулого в згаданій збірці, автор продовжує відкривати «нові» імена, а деколи розширює відомості про вже згадані, у подальших своїх повістях та романах.

У 2007 році вийшла друком художньо-документальна повість «Гетьманчик Орлик» [72]. Об'єктивною розповіддю про сина славетного гетьмана Пилипа Орлика, автора першої української конституції, письменник розвінчує імперський міф про «зрадника, агента шляхетської Польщі і шведського короля» [154, с. 2].

Наступного 2008 року вийшов у світ роман-есеї «Таємниця святого Арсенія» про страдницьку долю митрополита Ростовського Арсенія Мацієвича, представника другої хвилі генерації українських просвітителів у Росії, вихідця з волинської шляхти [88].

2009 рік позначений виходом одразу двох книг: повісті-есеї «Тиха правда Модеста Левицького» та роману «Капелан армії УНР». У першому творі йдеться про луцький період життя видатного державного діяча часів УНР, лікаря, педагога, письменника, про якого широкому загалу стало відомо лише в 90-ті рр. [89]. Друга книга оповідає про насичений життєвий шлях капелана Першого українського запасного полку Павла Пащевського [78].

У 2010 р. у Києві вийшли в світ ще два романи письменника: «Отаман Чайка» та «Діти Яфета». Про неймовірні пригоди турецького періоду життя «поляка з українською групою крові» Міхала Чайковського оповідає перший роман [85]. У другому творі автор повертає з небуття ім'я відомого політичного діяча, історика початку ХХ ст. В'ячеслава Липинського, одна згадка про якого за радянських часів

могла дорого коштувати [73]. Українець польського походження, який все життя боровся за національну ідею та намагався знайти якнайбільше однодумців, не був підтриманий найріднішими. Роман високо поцінований як в Україні, так і за кордоном. У 2016 році його перекладено польською мовою й видано у Варшаві.

У 2011 році надруковано романи «Завойовник Європи» та «Корона Юрія II» – твори часів славетного середньовіччя княжих українських земель з проєкцією на сучасність. Перша книга оповідає про незбагненні життєві шляхи князя Ростислава Михайловича, міжусобиці та сенс буття людини [75]. Другий роман про буремні часи початку ХХ ст. зі вставними епізодами з XIV ст., об'єднуючим центром для яких є втрачена корона українських монархів [79]. Того ж року роман видано в Литві під назвою «Karūnos deimanto paslaptis» («Секрети королівського діаманта»).

2012 рік увінчався виходом роману з козацьких часів «Немиричів ключ», де автор, висвітлюючи життєвий шлях видатного політичного діяча Юрія Немирича, наголошує на важливості дипломатичних шляхів у державній політиці на противагу кровопролиттю [83].

Наступна збірка «На межі: приповістки та силуетки» складається з вибраних творів циклів «Тіні і полиски» та «Імена твої, Україно» [81]. Новели та оповідання дібрані письменником так, щоб якнайкраще висвітлити багатогранну людську душу, моральні цінності, які залишаються незмінними протягом століть.

Роман «Борозна у чужому полі» [68] (2014 рік) продовжує тему видатних українців на чужині, започатковану ще в збірці оповідань «Імена твої, Україно». Це розповідь про братів Тимошенків, яким судилося стати розбудовниками чужих держав, про нелегку емігрантську долю, де панують постійна боротьба, суперництво та зради. Цього ж року вийшов ще один роман «Мисливці за маревом», у якому детективний сюжет початку ХХІ ст. існує поряд із подіями трьохсотлітньої давнини [80]. Автор повертає ім'я забутого державного діяча, поета Данила Братковського. І хоча між діями двох сюжетних ліній прірва в триста років, їх єднає спільна проблема вибору життєвого шляху – власне благополуччя та зрада пригнобленого народу чи боротьба за справедливість і вічні гоніння.

У 2015 році Іван Корсак видав ще два романи: «Вибух у пустелі» та «Перстень Ганни Барвінок». Залишаючись незмінним у своїй меті – воскресити з небуття видатних діячів української історії, письменник продовжує тему українців за кордоном («Вибух у пустелі») та незаслужено забутих культурних діячів («Перстень Ганни Барвінок»). Перший роман, перегукуючись із «Борозною у чужому полі», оповідає про славетну родину Кістяківських та головного героя – Георгія Кістяківського – розробника атомної бомби, вченого в декількох галузях науки й вимушеного політичного мігранта, який залишив вагомий український слід у розвитку світової науки [70]. У другому творі автор майстерно розкриває внутрішній світ та подвижницьку діяльність не надто поцінованої української письменниці Ганни Барвінок [86]. Тонкий знавець жіночої душі, Іван Корсак з властивим психологізмом змальовує її подружнє життя та стосунки, повні віри й зрад, з класиком української літератури Пантелеймоном Кулішем.

Останнє прижиттєве видання Івана Корсака вийшло друком 2017 року. У романі «На розстанях долі» йдеться про вибір української інтелігенції в страшні роки середини ХХ ст, коли знову прокинулися оманливі надії на незалежність за прихильності німецьких окупантів. Іван Корсак висловлює власне бачення, наділене щирим патріотизмом та розумінням самої суті тих буремних подій [82].

2018 року було видано останній роман Івана Корсака «За серпанком, загадковим серпанком» [76]. Відійшовши від традиційної теми малознаних українських діячів, що впливали на хід історії, автор звертається до подій В'єтнамської війни та порушує проблеми більшовицького терору, підступництва й підкупу, через які цю війну було розв'язано. Тема твору обрана не випадково, адже апелює до російсько-української війни. Автор простежує долю українських військових, синів колишніх комбатів, що змушені були покинути рідну землю після Другої світової війни. Їм знову довелося стати на оборону людяності та демократії, які опинилися під загрозою тоталітарної системи.

«Роман ОА» – робоча назва незавершеного твору Івана Корсака. Михайло Слабошпицький, відомий український письменник та літературознавець, дослідник творчості Івана Корсака, оприлюднив 16 завершених розділів. З огляду на них,

темою роману стало життя божемної української діаспори у Франції – сюжет новий для Івана Корсака, адже вперше порушувалося питання мистецтва.

У 2018 році побачила світ збірка літературно-критичних статей «Із кореня дужого. Путівцями героїв історичних романів Івана Корсака» [61]. Книгу встиг упорядкувати за життя Іван Корсак. На сторінках видання науковці розмірковують про шляхи втілення образів видатних діячів різних епох у творах волинського письменника.

Розглянувши творчий доробок Івана Корсака, можемо виокремити кілька тематичних домінант. Раннім збіркам малої прози властива народницька тематика реалістичного спрямування: нищівний вплив бюрократичної системи на життя українського села другої половини ХХ ст. («Тіні і полиски») та побутові замальовки з пильною увагою до внутрішнього світу людини («Покруч»). Зрілий період творчості позначений історичними художніми творами про визначних осіб, чий імена виявилися незаслужено забутими через поневолення нації або присвоєними іншими державами («Капелан армії УНР», «Тиха правда Модеста Левицького», «Вибух у пустелі» та ін.). Торкається письменник питання національної самоідентичності («Корона Юрія II»), шляхів розбудови держави («На розстанях долі», «Діти Яфета», «Отаман Чайка», «Немиричів ключ»), більшовицького геноциду («За серпанком, загадковим серпанком», «Капелан армії УНР»). Останні видання митця тематично тяжіють до ХХ ст., а саме: революційних подій початку століття, Другої світової війни, часів більшовицького поневолення, – тож спостерігаємо певне «наближення» історичного часу. Зважаючи на це, роман «За серпанком, загадковим серпанком», виданий після смерті автора, не витримує історичну часову дистанцію.

Наскрізною для прозової спадщини митця є психологічна, морально-етична та національно-патріотична складова. Його твори характеризуються інтелектуалізмом, філософічністю, повертають з небуття імена національних героїв, викликають почуття гордості за Батьківщину.

1.3. Історична проза І. Корсака в критичних і наукових дослідженнях

Наукові розвідки художньої спадщини Івана Корсака нечисленні. Здебільшого це рецензії, передмови та післямови до романів і повістей. Тож метою підрозділу є систематизація й узагальнення наукових праць, присвячених творчому доробку письменника.

Важливу й у край влучну заувагу, яка визначає тематику літературної спадщини І. Корсака, висловив лавреат Національної премії України імені Тараса Шевченка Василь Слапчук у передмові до першої художньо-документальної повісті «Гетьманич Орлик»: «Історія – це діяння мас, однак віхами в історії завжди будуть визначні особистості» [154, с. 3]. Мета творчого доробку письменника – донести сучасному поколінню забуті або замовчувані імена визначних українських діячів, які зробили вагомий внесок у розбудову державності, розвиток української та світової наукової та культурної думки.

На особливу увагу заслуговує некролог українського науковця М. Жарких «Пам'яті Івана Корсака» [54]. Поряд із біографічними відомостями, викладеними як спогади, автор подає аналіз творчості письменника. Дослідник розподіляє художній доробок митця на два періоди. До першого належать збірки малої прози «Тіні і полиски» (1990), «Покруч» (1991), «Оksamит недавнених літ» (2000). Погоджуємося з думкою автора про те, що перші дві збірки є продовженням волинської тематики з життя простого народу, започаткованої ще Лесею Українкою. Письменник розглядає життя селян другої половини ХХ ст. («Тіні і полиски») та робітників й інтелігенції («Покруч») з погляду етики, гуманізму, життєвих цінностей. Твори характеризуються психологізмом зображення. Другий період творчості розпочинається збіркою «Імена твої, Україно» (2007) – художньо-документальними оповіданнями про життя та діяльність видатних українських діячів від періоду Київської Русі. Микола Жарких вважає книгу переломною, оскільки саме нею І. Корсак започаткував історичну тематику. Ми погоджуємося з висновками дослідника, проте витoki історизму вбачаємо в збірці публіцистики «Оksamит недавнених літ». Науковець наголошує на необхідності вивчення та осмислення художньої спадщини митця з літературознавчого погляду.

Дослідниця О. Головій в огляді прозового доробку волинського літератора під назвою «Історичний роман як ліки проти байдужості» зазначає, що «романи Івана Корсака – це не “читиво для метро”, не “відпочинок для мозку та очей”. Їх мусимо читати вдумливо, не відволікаючись на дрібниці й суєту. А радше – приймати дозовано, як ліки. Ліки проти ментальної байдужості. Ліки проти непам’яті. Еліксир відновлення національної свідомості та гордості за свій народ» [38]. Цей відгук визначає одну з головних рис творчого доробку письменника – інтелектуальність. Адже прозописьму волинського літератора властиві широкий спектр проблем, історична та наукова фактуальність, звернення до моральних цінностей, апелювання до сучасності, глибокий підтекст. У статті авторка порушує теми національної належності та складних і водночас дивовижних перипетій долі відомого мандрівника в романі «Запізніле кохання Миклухо-Маклая», проблеми еміграції або «відтоку мізків з України» в романі «Борозна у чужому полі», героями якого є знані у світі, але не пошановані на батьківщині брати Тимошенки, моральної відповідальності винахідника за свої відкриття в романі «Вибух у пустелі». Літературознавиця відзначає майстерність мови письменника, якому «завше вдається тримати баланс і не переборщити з літературними “спеціями”, аби найвибагливіший читач мав і високоінтелектуальне читиво, і естетичну поживу» [38].

Критична стаття про творчість Івана Корсака належить історику М. Кучерепі. У відгуку «Коли головний герой – інтелект» здійснено огляд художньої прози митця, відзначено серйозну, іноді унікальну джерельну базу художнього доробку [102]. Науковець вважає, що увагу письменника привертають «постаті на межі культур», як от Г. Кістяківський («Вибух у пустелі»), В. Липинський («Діти Яфета»), М. Миклухо-Маклай («Запізніле кохання Миклухо-Маклая»), брати Тимошенки («Борозна у чужому полі») та інші. Розглядаючи роман «Борозна у чужому полі», автор статті відзначає об’єктивність зображення головних героїв – братів Тимошенків, звертає увагу на неоприлюднене листування між Євгеном Маланюком та Сергієм Тимошенком і його сином Олександром щодо видання в Америці українськомовного журналу. Відзначено також не опублікований раніше огляд української архітектури О.Тимошенка, здійснений Іваном Корсаком.

Післямова до роману належить історику Р. Давидюку. Спостерігаючи за перипетіями долі трьох братів, науковець висловлює жаль за втраченими талантами, діяльність яких на теренах рідної держави могла б стати вагомим внеском у розвиток української науки та культури: «Склалося так, що фахівці найвищої проби – академік, науковець Степан Тимошенко, урядовець у команді Рузвельта, професор Володимир Тимошенко, архітектор, політик Сергій Тимошенко – розбудовували не свою батьківщину, а інші держави» [46, с. 216]. Дослідник відзначає актуальність порушеної автором проблеми вимушеної еміграції наукової еліти для сьогодення.

Михайло Кучерепа – автор післяслова до роману Івана Корсака «Мисливці за маревом». У статті «Чи можна досягнути суперечливий, нерозумно влаштований світ?» науковець відзначає динамічність сюжету, розширений хронотоп з переплетенням сюжетних ліній давнини та сучасності, внаслідок чого відбувся синтез історичного та детективного жанрів. Дослідник звертає увагу на образність мови твору, що є характерною ознакою всього художнього доробку письменника. Герой роману І. Корсака – забутий поет-мислитель Данило Братковський, ім'я якого стало відомим завдяки зусиллям М. Драгоманова та В. Антоновича в другій половині XIX ст. Надання переваги одинакові-бунтівнику, який не скорюється обставинам (здебільшого політично забарвленим) і намагається змінити усталені порядки, але наштовхується у своєму прагненні на цілковиту байдужість та нерозуміння, є індивідуальною рисою творчої манери волинського літератора. Такими є В. Липинський, Ю. Немирич, частково П. Куліш та інші. До цієї когорти належить і Данило Братковський – романтична у винятковості постать, яка знаходилася в опозиції до свого класу й стала на захист української ідеї.

М. Кучерепа наголошує на прогресивних поглядах Д. Братковського, який на пів століття випередив всесвітньовідомих мислителів Дідро та Вольтера. Дослідник зазначає, що завдяки перетину сучасності та минулого, Іван Феодосійович змушує замислитися над одвічними цінностями, першопричиною добра і зла, зіставити життя трьохсотлітньої давнини та сьогодення й дійти висновку, що його основа не змінилася. Рефлексії героїв, стверджує М. Кучерепа, наближають роман до психологічної студії: «Герої-сучасники роману постійно в роздумах, міркуваннях,

вони порівнюють не лише епохи, а й сутність людського буття, тому цей твір є своєрідним психоаналізом як окремо взятого індивіда, так і суспільства в цілому» [103, с. 267].

Доктор філософії та мистецтвознавства Д. Степовик у передмові до роману-есея «Таємниця святого Арсенія» під промовистою назвою «Портрети давніх і недавніх Іродів» за фактуальністю ставить твір Івана Корсака в один ряд із відомими історичними працями, такими як «Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість» П. Штепи, «Москва сльозам не вірить: Народоббивство по-кремлівськи» В. Гришка, «Країна Моксель – Московія» В. Білінського та ін. Дослідник порівнює діяння іудейського царя Ірода з правителями Російської імперії та закликає пам'ятати уроки історії [162, с. 3–6].

Науково обґрунтованою є післямова до роману «Отаман Чайка» Михайла Слабошпицького. У відгуку «Поляк з українською групою крові. Кілька уваг про Міхала Чайковського й про «Отamana Чайку» Івана Корсака» дослідник зачіпає тему польсько-українських маргіналів кінця XVIII – поч. XIX ст., справедливо вважаючи її незаслужено забутою чи замовчуваною. Автор подає короткий огляд життя й діяльності родовитих поляків (Ігнатія Мархоцького, Вацлава Ржевуського, В'ячеслава Липинського), небайдужих до долі та культури української нації. У цьому ж контексті науковець розглядає «феномен “української школи” в польській літературі» та його вплив на вітчизняний літературний і політичний процеси.

До когорти «поляків з українською групою крові» М. Слабошпицький відносить Міхала Чайковського – постать, знану в польській літературі. Відомий громадський і політичний діяч кількох країн, талановитий письменник та прихильник ідеї єднання поляків та українців проти спільного ворога – російської імперії, Чайковський змушений був стати вічним емігрантом через свої переконання. Автор післямови звертає увагу й на літературну творчість героя, зокрема на історичну прозу, присвячену козаччині.

Політична й військова діяльність М. Чайковського в Туреччині стала об'єктом зображення роману Івана Корсака. Науковець зазначає, що письменникові вдалося втілити правдоподібний, живий, динамічний образ Чайковського у взаємодії з

суспільно-політичними подіями часу: «Його Чайковський переконує читачів у своїй достеменності – від його фізичної подоби й до думок, почуттів та настроїв. Автор роману зумів також лаконічними, але місткими мазками змалювати широкий історичний контекст. І саме завдяки тому герой постає не в історико-політичному вакуумі, а в живих зв'язках зі своїм часом, у напрузі характерних для епохи і його вдачі конфліктів» [150, с. 188].

Післямова М. Слабошпицького до роману І. Корсака «Діти Яфета» має назву «Я хочу, щоб була Україна...» (слова В. Липинського) з підзаголовком «В'ячеслав Липинський у нашій історії й у романі Івана Корсака». Автор вважає за потрібне подати історичну довідку про життя та діяльність В'ячеслава Липинського для кращого усвідомлення суспільної ваги цієї непересічної людини. Наголошуючи на винятковості особистості (поляк-аристократ, політик, публіцист, історик та соціолог з блискучою перспективою, який усе поклав на ниву української національної ідеї) автор малює трагічний життєвий шлях з нереалізованими мріями, нерозумінням як поляків, так і українців та найближчих людей: «Липинський же став остаточно чужим серед своїх і – дуже часто – чужим поміж тих, кого назвав своїми» [153, с. 201]. Цей висновок, на думку автора, виразно звучить у романі І. Корсака. М. Слабошпицький указує також на ідею самостійності української держави, відчутну в діяльності Липинського задовго до її усвідомлення українською громадськістю. Не залишився поза увагою дослідника психологізм зображення героя. Липинський-політик у творі вирізняється з-поміж інших високими моральними якостями, увагою до кожної окремої особистості, проте він не відірваний від реальності, що є характерним для історичного доробку волинського письменника, докладно виписаного згідно з документальними джерелами. Дослідник зазначає, що роман І. Корсака своєю концепцією проєктований на сучасність. Об'єктивний погляд на ідеї Липинського в контексті доби є важливим уроком історії та аргументом для подальшого державного розвитку. В. Липинський, як і М. Левицький з роману «Тиха правда Модеста Левицького», – зазначає автор, – це постаті ідеалістів, прагнення яких були занадто сміливими для своєї доби й не знайшли належної підтримки сучасників. Порівнюючи двох діячів, близьких у

відданості ідеалам та в беззастережному гуманізмі, дослідник вказує на цілковиту їх протилежність за темпераментами: «Липинський проти Левицького – згусток пристрасті, вибуховий темперамент полеміста» [153, с. 217]. Авторів роману важливо було донести до читача ті ідеї та ідеали героя, які не знайшли розуміння в суспільстві. Тому погоджуємося з визначенням жанрової дефініції твору «Діти Яфета», як роману ідей. Водночас, зазначає науковець, завдяки майстерності І. Корсака такий підхід до постановки проблеми не призвів до втрати індивідуальності як головним героєм, так і другорядними, життєві історії яких докладно виписані в історичному контексті. Творча манера письменника поєднує увагу до побутових деталей, психологізації та індивідуалізації особистості в контексті політичних та філософських ідей доби: «Ось цим передовсім і відрізняється проза від публіцистики чи науково-популярної літератури» [153, с. 218]. Ця творча позиція автора, за спостереженнями дослідника, простежується в ряді інших історичних романів митця, таких як «Таємниця святого Арсенія», «Капелан армії УНР», «Тиха правда Модеста Левицького».

Історико-філософські й політичні ідеї В. Липинського знані у світі. Однак на пострадянському просторі його ім'я стало відомим лише з 90-х рр. ХХ ст. Спричинене це передовсім повним неприйняттям більшовицької моделі суспільства та держави і, як наслідок, – цілковите замовчування його праць за радянських часів. Недостатньо популяризована спадщина видатного діяча й на історичній батьківщині – в Польській Республіці. Причину вбачаємо в розбудові Липинським саме української культури. Останнім часом відчувається тенденція до переосмислення історичного минулого українського та польського народів, відтак постала потреба перегляду постаті Липинського з іншого погляду.

У контексті міжкультурних взаємин розглядає роман І. Корсака «Діти Яфета» польський науковець Євгеніуш Вільковський. У відгуку з промовистою назвою «Душею ту землю почути ...» він зазначає, що текст І. Корсака глибоко закорінений в національну ідею, а життя та діяльність Липинського якнайкраще ілюструють авторське бачення активної громадсько-патріотичної позиції мешканців України без національної диференціації [23]. Назва роману, за визначенням дослідника, є

символічною. Вона утверджує нерозривність моральних та державних цінностей, необхідність відновлення культурних традицій, що сягають основ християнства, адже апелюють як до Старого Заповіту, так і до праці самого Липинського «Хам і Яфет», де автор намагається віднайти причини неспроможності української нації до розбудови власної держави.

Наголошуючи на майстерності прозаїка у втіленні людських характерів, науковець вказує на таку ознаку авторського дискурсу, як філософічність, яка, вважаємо, притаманна всьому творчому доробку волинського письменника. Філософські рефлексії, вкладені в уста В. Липинського або безпосередньо висловлені автором, на думку дослідника, підпорядковані «концепції територіального патріотизму» – справі всього життя героя твору. Виходячи за межі аналізованого роману, доходимо висновків, що роздуми про сенс людського існування (ідеї «чесності з собою» та «філософії серця») властиві в різних модифікаціях іншим творам автора. Особливістю філософської думки І. Корсака є невідривність зазначених теорій від національної ідеї, що простежується в художньому доробку письменника.

Євгеніуш Вільковський наголошує на актуальності роману в контексті діалогу польсько-українських взаємин. Життєдіяльність Липинського є прикладом компромісу інтересів різних національностей на теренах української землі: «За словами Липинського, вона (*«польськість»*). – Н.Т.) має бути адаптована до потреб української справи. Кожен, хто живе на українській землі, незалежно від етнічного походження, мови, релігії, мав (має) право брати участь в українському громадському житті» [23, с. 4].

Новаторською вважаємо спробу польського дослідника розглянути порушені в романі проблеми в контексті історичної тяглості. Убачаємо в цьому відгомін гегелівської філософії як в загальних рисах (ідея неперервності та взаємопов'язаності буття, переходу від кількості до якості), так і в ідеях правової держави. Зважаючи на це, постає потреба об'єктивного перегляду традиційної думки щодо міжнаціональних взаємин українців, відкинувши всі емоції та стереотипи. Зрозумілим видається науковцю національне бачення історичних подій

І. Корсака (переважно це стосується більшовицького минулого). Однак дослідник вважає погляд автора на це питання не достатньо розкритим: умовність зображених подій чи «змагання з важким минулим»?

Для розуміння цієї позиції, на наш погляд, треба залучити всі або принаймні декілька творів письменника. Тоді можна дійти висновку, що введення автором епізодів міжнаціональних взаємин відбувається з метою залучення читача до переосмислення минулого в сучасному прочитанні, адже І. Корсак неодноразово наголошував на своїй концепції історичного роману, суголосній І. Франкові – історичний твір має сенс, коли апелює до сьогодення. Отже, йдеться про умовність тексту.

У підсумку автор відгуку наголошує на необхідності обміркування історичного минулого двох народів у єдності матеріального й трансцендентального. Бо саме християнська мораль з притаманними їй етичними цінностями є тією основою, яка єднає дві культурні традиції. Трансценденталізм Липинського (у прагненні дотримання Божих заповідей), на думку автора, вплинув на його ідеї розбудови країни й цим апелює до сучасників. Водночас героєві роману притаманна гегелівська модель держави як результату історичного розвитку суспільства. Липинський, як і Гегель, був прихильником конституційної монархії, в якій вбачав майбутнє України. Тому, як зазначає науковець, він був противником будь-яких революцій, адже вони не сприяють створенню якісно нового, зате руйнують всі попередні надбання поколінь. Польський професор наголошує, що роман Івана Корсака є важливим кроком на шляху до осмислення доробку В. Липинського, зокрема й в контексті сучасності.

Іван Корсак звертається також до ідейного попередника В. Липинського Юрія Немирича в романі «Немиричів ключ». Післямовою до твору є стаття відомого історика Ігоря Гирича «Новий герой української історичної романістики, або Повернення до заповітів В'ячеслава Липинського» [35]. Власне, герой не зовсім «новий», за визначенням науковця. Постать Немирича була відомою як у наукових, так і в художніх колах ХІХ – поч. ХХ ст. Але за радянських часів вона стала незручною, а тому – замовчуваною. Сучасні історія й література знову звертаються

до цієї непересічної особистості, як до натхненника національної ідеї в далекому XVII ст., апелюючи до сьогодення. У післямові науковець досліджує внесок Ю. Немирича в розвиток державності проєвропейського спрямування, основою якої повинна була стати українська аристократія-шляхта, та вплив цих ідей на діяльність В. Липинського через два століття. Переконання видатного інтелегента формували погляди Липинського на засади розбудови держави від устрою й до питань релігії. І. Гирич наголошує також на схожості життєвих шляхів обох діячів, що може стати окремою темою для розвідки.

Отже, постать Юрія Немирича, за словами науковця, є прикладом тих «героїв-мисленників, які творили непроминальні цивілізаційні вартості», «ідейних стовпів нації», «визначних інтелектуалістів, котрі закладали основи мислення, ліпили духовну сутність нації» [35, с. 200]. Іванові Корсаку, на думку дослідника, вдалося акцентувати увагу на найбільш значущих, переломних моментах діяльності Немирича, «виопуклити думку, що перемогти за письмовим столом не менш почесно, а може, й більш важливо, ніж у герці з шаблею в руках» [35, с. 206].

Післямова до роману «Завойовник Європи» належить перу доктора історичних наук Володимира Рички. Дослідник визначає історичну ситуацію доби Київської Русі та робить короткий огляд життєвого шляху князя Ростислава Михайловича. Автор вбачає цінність роману в його історичній подієвості: «Ця книга допомагає глибше осягнути місце Галицько-Волинського державно-політичного утворення в системі тогочасних міжнародних відносин та роль Русі і її правлячої еліти у складних процесах історичного розвитку ряду країн середньовічної Європи» [139, с. 151], – зазначає, що письменнику вдалося відобразити «суть складнощів відповідних історичних моментів» [139, с. 143]. Окрім цього, роману «Завойовник Європи» властива потужна філософська складова. Роздуми героя про сенс людського існування потребують окремого дослідження в контексті сквородинівської філософії.

Прихильна увага критиків до роману «Вибух у пустелі» І. Корсака. У післяслові під назвою «Атомні перегони» доктор фізико-математичних наук М. Григорчук наголошує на актуальності обраної теми в часи збройної боротьби за

суверенітет нашої держави. Досліджуючи історичне підґрунтя твору, науковець виявляє елемент домислу – сюжетну лінію кохання Георгія та Олени, версію знайомства братів Кістяківських з О. Шаргеем, що сприяє «охудожненню» документальної оповіді. Але в деяких епізодах, як стверджує автор, помітна певна публіцистичність: «У романі журналіст інколи поборює письменника Івана Корсака, зокрема коли він передає зміст інтерв'ю Г. Кістяківського репортеру Річарду Родосу чи коли його дочка Віра розповідає Сінді Келлі про себе та про свого батька» [41, с. 233].

Насамкінець дослідник наголошує на ще одному важливому ідейному контексті твору: «На прикладі родини Кістяківських – інтелігентів у п'яти поколіннях – він показав, яким могутнім міг би бути наш народ, якби доля дозволила йому самостійно розвиватись» [41, с. 234]. Ця думка простежується у відгуках інших дослідників.

Критична заувага «Український слід у Лос-Аламосі» належить Михайлові Слабошпицькому [152]. Науковець зазначає, що незважаючи на складність тематики, насиченої фактографічними матеріалами, Іванові Корсаку майстерно вдалося втілити художній задум, використавши прийоми ретроспекції (життєвий шлях головного героя) та розширення хронотопу (події в Німеччині, СРСР) і додаючи до них частку домислу й вимислу. Показ долі Г. Кістяківського, на думку дослідника, крім головної мети – визначити місце українців у світі та на батьківщині, має й іншу – наголосити на моральній відповідальності науковців за свої винаходи.

Відгук на роман Івана Корсака «Запізніле кохання Миклухо-Маклая» належить дослідниці О. Головій. Вона доходить висновків, що темою роману, всупереч назві, є показ внеску в науку та опис подорожей героя, відзначаючи водночас делікатність та інтелігентність у зображенні почуттєвих сцен, які є частиною неймовірних пригод мандрівника: «Втім у романі ви не знайдете такого собі ширпотребного «мила» про кохання-зітхання. Бо з перших сторінок затамувавши подих стежитимете за перипетіями й карколомними пригодами, що випали на долю Миклухо-Маклая [39]. Насамкінець дослідниця наголошує на

важливості роману для усвідомлення національної належності видатного мандрівника.

У нотатках до роману Івана Корсака «На розстанях долі» під назвою «Люди залишаються людьми» дослідниця В. Мосійчук звертає увагу на уроки гуманізму, зображені на тлі страшних років Другої світової війни, вдвічі страшніших для України, яка опинилася між двох окупантів [121]. Авторка відзначила також образність мови волинського літератора, що є особливим почерком творчого доробку Івана Корсака.

Науковий інтерес становлять нотатки М. Слабошпицького про останній роман Івана Корсака «За серпанком, загадковим серпанком», що були опубліковані в газеті «Слово Просвіти» після виходу книги [148]. Автор акцентує увагу на провідних рисах творчого доробку І. Корсака, таких як незмінна єдність стилю викладу з сюжетом та авторська «загадковість» (несподіваність кожного наступного творчого задуму). Дослідник відзначає об'єктивність висвітлення подій роману, дистанціювання автора від героїв, багатоплановість, динамічність та розгалуженість сюжетної лінії. М. Слабошпицький наголошує на неоціненному внеску волинського письменника в розвиток національної ідеї, підкреслює, що творчість романіста спонукає до нового переосмислення подій минулого.

Найбільш досліджуваним серед науковців є історико-біографічний роман «Перстень Ганни Барвінок». Пильну увагу можна пояснити вибором головних героїв роману, адже є чимала джерельна база досліджень, пов'язаних з іменами Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша.

Цінні зауваги до твору висловив літературознавець Володимир Поліщук у післямові «Мозаїка буття Ганни Барвінок». Він вказує на значний внесок Івана Корсака у відродження історико-біографічного жанру. Аналізуючи роман «Перстень Ганни Барвінок», науковець відзначає новаторство сюжету – події очима Ганни Барвінок, а не Пантелеймона Куліша. Звернено особливу увагу на часово-просторові межі роману. Незважаючи на класичність фабули (від юності до старості героїні й навіть далі), спостерігається мозаїчна будова й довільний хронотоп: «Що ж до всієї широкої площини роману, то Іван Корсак на тій площині вільно ведеться з

хронотопом, легко перемижує часові площини по вісі минуле – сучасне (Кулішам) – майбутнє, часто вдається до форми спогаду, інколи – до прийому сну, густо цитує листи й інші джерела, що додає твореному документальній достовірності чи психологічної напруги, допомагає висвітлити ту чи ту грань характеру героїні та її відомого чоловіка» [136, с. 241]. Водночас фрагментарність та багатосюжетність твору дещо ускладнює, на думку дослідника, сприйняття подій, адже «зважаючи на означену мозаїчність і помітну динаміку й напругу сюжетних колізій, читачеві, особливо не спокушеному в історико-культурологічних, літературно-естетичних колізіях ХІХ століття, доведеться вельми активно «співпрацювати» з думкою автора, аби з мозаїки скласти цілісну картину буття Ганни Барвінок, тим паче, що письменник окреслює в романі й доволі широкий «людський контекст» із відомих і знаменитих діячів української літератури й історії ХІХ століття» [136, с. 241].

Філологиня О. Головій у критичному відгуку «Дорогоцінності Ганни Барвінок» зауважує, що новаторство І. Корсака полягає в залученні досі не досліджуваних архівних матеріалів. Також дослідниця звернула увагу на порушену автором проблему жіночого прозописьма межі ХІХ-ХХ ст.: «Звісно, не можна нікого ображати, але на фоні творів Ганни Барвінок, Марка Вовчка, Наталії Кобринської, Олени Пчілки та інших талановитих українських письменниць чимало робіт західноєвропейського жіноцтва, каже автор, стають блідими, які справді видаються отими самопальними лебедями з примітивних картин самопальних художників» [37].

Дослідниця Анна Река присвячує відгук «На жанрових межах» оглядові жанрової природи роману «Перстень Ганни Барвінок». Вона вказує на модифікації у творі письменника: «Біографії Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша у викладі Івана Корсака – десь на стикові історичного дослідження, літературного аналізу і психологічного роману» [138]. Авторка також тлумачить символіку назви, яка тримає інтригу до кінця: «Лише на останніх сторінках роману автор дає зрозуміти, що перстень – це символ усеминущості та невмирущості водночас». А. Река подає й своє розуміння назви: «Однак перстень Ганни Барвінок – це символ “незнищеної

української ідеї”, символ того, що ніщо не зникає безслідно, тим паче якщо це титанічна праця, палке кохання та величезне терпіння» [138].

Грунтовною науковою розвідкою є праця літературознавця О. А. Галича «Ганна Барвінок у біографічному просторі» [29]. У дослідженні він аналізує роман з погляду жанрової дефініції. Науковець відносить твір до художньо-біографічної прози. Аналізуючи сюжетні лінії роману, автор статті визначає співвідношення достовірних подій та домислу й вимислу. Так, реальними фактами є громадська й сподвижницька діяльність Олександри Білозерської, її стосунки з чоловіком, зокрема його зради з іншими жінками, взаємини подружжя з відомими людьми, як от з Т. Шевченком, М. Костомаровим, І. Пулюєм та ін. До художнього вимислу належать епізоди з білою вороною. Домислами є позасюжетні елементи – марення та сни. Дослідник звертає увагу на те, що Іван Корсак у романі зображує особисте життя героїні, водночас залишаючи поза увагою її літературну діяльність: «Працюючи над романом, І. Корсак зібрав і осмислив чимало історичних джерел, реальних документів, листів, спогадів, що проливали світло на історію життя Олександри Білозерської, котра увійшла в історію української літератури як Ганна Барвінок, хоча її творчість здебільшого залишається поза увагою письменника, набагато більше уваги він приділяє взаєминам героїні зі своїм чоловіком Пантелеймоном Кулішем, а також його інтимним пригодам з відомими жінками: Милорадичівною, Олександрою Смирновою, Параскою Глібовою, Марком Вовчком тощо» [29]. Досліджуючи образи героїв роману, О. Галич відзначає еволюцію особистостей Ганни Барвінок та Пантелеймона Куліша. Олександра Білозерська долає шлях від юної закоханої дівчини, через образ знедаленої жінки, на плечі якої лягло все господарство, до психологічно зрілої особистості, яка свідомо присвятила життя служінню справі чоловіка. Пантелеймон Куліш, який з перших сторінок постає закоханим, здатним на подвиги чоловіком, що захочує дружину до творчості, морально капітулює перед привабливістю інших жінок та власною пихою. Отже, Олександр Галич одним з перших здійснив ґрунтовний аналіз роману І. Корсака, присвяченого родині Кулішів.

Жанрову природу роману «Перстень Ганни Барвінок» досліджують також сучасні науковиці В. Мелешко та С. Кононенко. Відносячи роман до художньо-біографічної прози, дослідниці аргументують свою думку наявністю лише реальних персонажів та опертям на документальну основу. Вони розподіляють героїв відповідно до їх функціональності у творі: ті, які діють, і ті, про яких є згадки: «Усіх персонажів «Персня...» можна з повним правом поділити на дві групи: 1) ті, що діють безпосередньо, явно, рухаючи сюжет; 2) ті, яких автор лише згадує, аргументуючи певну подію, явище, факт, ілюструючи нерідко думки головної героїні» [118]. До першої категорії авторки відносять головних героїв – Ганну Барвінок і Пантелеймона Куліша, родину Білозерських. Наближеними до першої категорії вважають Т. Шевченка, А. Вахнянина, І Пулюя, родину Аксакових, П. Глібову, Я. Головацького. Інші герої належать до другої групи і виконують функцію «аргументації або підсилення якогось факту». Також у дослідженні коротко схарактеризовано функцію епістолярію в романі.

Роман «Перстень Ганни Барвінок» став об'єктом аналізу літературознавця А. Галича у монографії «Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації» [28]. Дослідник використовує методологію Р. Барта, членуючи текст на окремі фрагменти, в центрі яких знаходиться портретний опис, починаючи від головних героїв і закінчуючи другорядними: «Традиційних описів зовнішності Олександри Білозерської (Ганни Барвінок) і її чоловіка відомого письменника XIX ст. Пантелеймона Куліша в романі “Перстень Ганни Барвінок” майже немає, тому вони не підлягають однозначному прочитанню й вербалізації» [28, с. 317]. Отже, на думку дослідника, естетичні функції портретних характеристик можуть мати декілька тлумачень, тому автор пропонує свій варіант прочитання. Розглядаючи портрети героїв, А. Галич наголошує на важливості деталей: «При створенні портретів реальних персонажів І. Корсак особливу увагу зосереджує на окремих виразних деталях, жестах, міміці» [28, с. 317]. Дослідник вказує на введення до тексту оніричного портрету. Зокрема в описі Ганни Барвінок це сон про тяжку дорогу на прощу, що символізує страдницьку долю героїні. Щодо характеристики Куліша, новаторством, зазначає

дослідник, є використання в оніричному портреті анімалістичних мотивів: «Новим є широке використання оніричних портретів, зокрема вперше в українській документальній літературі І. Корсак використовує модифікацію оніричного портрета реального героя, який несе в собі анімалістичні риси» [28, с. 339]. Йдеться про сон Куліша, де він постає в образі лева, що, на нашу думку, символізує прагнення до визнання й водночас – самотність. Отже, науковець А. Галич у монографії здійснив новий підхід до аналізу роману І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок».

Особисте життя родини Кулішів у художньому доробку Івана Корсака та Віктора Петрова стало об'єктом аналізу дослідниці В. Владимирової. Приділяючи увагу непересічній особистості П. Куліша, вона вказує на різне його сприйняття В. Петровим та І. Корсаком. В. Петров, не заперечуючи творчої геніальності героя, все ж акцентує на його інтимному житті. Водночас образ дружини лишається на задньому плані. У романі Івана Корсака: « <...> тема митця, його жертвовного служіння розбудові національно-духовної свідомості українців є однією з головних...» [24, с. 131]. Авторка статті, на нашу думку, має на увазі як Пантелеймона Куліша, так і Олександру Білозерську. Адже її сподвижницька діяльність та самопожертва сприяли творчому зростанню чоловіка. Дослідниця зауважує відмінність в співвідношенні домислу/вимислу та історичної правди у фабулах обох творів: «У текстовому просторі повісті В. Петрова чимало місця відведено не тільки епістолярним матеріалам, а й вимислу. Реконструюючи життя письменника, автор інтегрує події на основі власних світоглядних позицій» [24, с. 134]. У творі І. Корсака домисел є засобом зв'язку документальних матеріалів: «Упродовж усього твору І. Корсак поєднує архівні матеріали й тактовну художню версію зображуваного, реальні факти не розчиняються в авторській фантазії, а стають об'єктом більш широкого читацького осмислення» [24, с. 132]. Науковиця звертає увагу на те, що образ Куліша в романі пропущено через свідомість Ганни Барвінок. На цьому наголошує й відомий письменник та літературознавець Михайло Слабошпицький у критичному відгуку «Рятівниця Пантелеймона Куліша» [151].

Аналізуючи роман, об'єктом дослідження в якому є вже розроблена й не нова тема, дослідник М. Слабошпицький відзначає жіночий погляд на події, і в цьому вбачає новаторство письменника: «Маємо отой специфічний варіант інтерпретації подій, який простежується, наприклад, у романі французького письменника Ерве Базена «Подружнє життя», де є суто жіночий погляд на описувані події, їхня оцінка жінкою, котра стала учасницею тих подій. <...> Отже, у романі Корсака висвітлено факти відомі, але не тільки. Бо, виявляється, на них можна глянути й з іншого погляду. І знайти там другий і третій план, непомітні поспішно-поверховому погляду» [151]. Однак, на думку дослідника, роман Корсака не має тієї категоричної суб'єктивності, яка властива, наприклад, В. Петрову: «Корсак у романі не бере на себе ролі адвоката Ганни Барвінок і прокурора любострасного Куліша. Він, по-перше, виступає реконструктором того, “як усе було”, а по-друге, пояснюючи глибинні причини й мотиви взаємин, не спокушається роллю слугителя Феміди. Він прагне сам зрозуміти, чому все так складалося. Такт і делікатність автора втримує його від нудного моралізування навіть там, де до цього дуже заохочує сам життєвий матеріал» [151].

Образ Куліша читач сприймає крізь авторське бачення, передане опосередковано через роздуми й почуття героїв. Наприклад, епізод з листами до Олександри Михайлівни, у яких чоловік, між іншим, розповідає про своє захоплення Манею де Бальмен. З боку Олександри це тривога, ревності, докір: «Дивна річ, в листах чоловіка все більшого місця відводиться цій молоденькій дівчині. Олександра Михайлівна не вважала себе через міру ревнивою, однак у тональності листів вона ловила якісь нотки, які видавалися їй підозрілими, і десь у грудях мимоволі зароджувався і наростав звичайний жіночий спротив. <...> Щось відбувається з ним, – не раз спадало на думку Олександрі Михайлівні, це вона чула душею, та одного чуття замало, як немає відповіді. Роками останніми все скаржився він на самотність, на нерозуміння його» [86, с. 43–44]. Куліша бентежать нові почуття, він намагається знайти причину їхньої появи: «Пантелеймон Олександрович не раз сам собі диву давався, звідки на нього і за які прогріхи впала, як сніг у Петрівку, ця гризота недавня <...>. Здавалося б, чого ще йому бажати: вірна

і турботлива дружина, що з сірого досвітка <...> і аж до сутінок надвечірніх <...> опікується ним <...>. А може <...> якраз через ту турботливість надмірну, пересолоджену часом, на нього й напала ця непояснювана оскома <...>. Чи може ти унікалом який, душа в тебе здатна любити двох одночасно? Чи ти звичайнісіньке біологічне твориво, банальний самець, вся сутність життєва якого чим більше самок запліднити? Видається, ні те, ні друге... А ще, ймовірно, просто працю твою сізіфову не всі і не зразу втямлять та сприймуть, от і сможить тебе перед душами непорочними помалюватися <...> » [86, с. 45–46]. У такий спосіб автор уникає однобічного сприйняття подій.

В. Петров, за спостереженнями літературознавиці В. Владимірової, вбачає ту саму причину подружньої невірності, що й І. Корсак: «На колізіях його (*П. Куліша. – Уточнення наше*) особистого життя найбільше позначилися любовні романи з жінками, що мали сенс творчого натхнення, самоствердження» [24, с. 130].

Узагальнюючи думки дослідників, можемо виокремити риси творчої індивідуальності Івана Корсака, а саме:

- інтелектуальність творчого доробку;
- унікальність джерельної бази;
- тяжіння до авторських рефлексій та саморефлексій героїв як засобів психологізації твору;
- синтез достовірного зображення історичних постатей з романтичною традицією творення образів персонажів, що дає змогу говорити про модерну парадигму творчості письменника;
- філософське осмислення дійсності в поєднанні з національною ідеєю;
- проектування історичних подій на сучасність;
- превалювання національного в образах історичних персонажів;
- багатство художньої образності ідіостилу письменника.

Аналіз джерел, присвячених художній спадщині Івана Корсака, переконливо доводить необхідність комплексного вивчення творчого доробку письменника, адже літературознавчими дискурсами переважно є відгуки, передмови та післямови до художніх творів митця.

Літературна спадщина луцького літератора багатоаспектна та різножанрова. На ранніх етапах творчості вона представлена малими формами, а саме: реалістичними оповіданнями з народного життя (зб. «Тіні і полиски», «Покруч») та художньо-документальними оповіданнями збірки «Імена твої, Україно». Зрілий період відзначається перевагою великих жанрових форм – повістей та романів. Історичній прозі І. Корсака властиві жанрові видозміни. Так, автор вдається до змішування форм у романі-есеї «Таємниця святого Арсенія» та повісті-есеї «Тиха правда Модеста Левицького». Модифікацію детективного й історичного жанрів спостерігаємо у творах «Мисливці за маревом» та «Корона Юрія II». Філософічністю відзначаються романи «Завойовник Європи», «Діти Яфета», «Отаман Чайка», «Вибух у пустелі». Історико-біографічним є роман «Перстень Ганни Барвінок». Книга «Запізніле кохання Миклухо-Маклая» вирізняється пригодницьким сюжетом. Переважній більшості творчого доробку автора властива увага до внутрішнього світу героїв, психологізм характеротворення.

Привертає увагу й часова тяглість художньо-історичної прози І. Корсака. Це твори, у яких відображено події від часів Київської Русі й до ХХ століття включно.

Тож зважаючи на великий масив романного доробку волинського літератора, не видається можливим дослідити його повністю. З широкого спектру творів нами було виокремлено три романи, що репрезентують жанрово-стильове різноманіття художнього доробку Івана Корсака, а саме: «Завойовник Європи», «Перстень Ганни Барвінок» та «Корона Юрія II», – які й стануть об'єктом дослідження.

Висновки до розділу 1

У розділі «Теоретико-методологічна база дослідження» систематизовано теоретичні відомості про жанр історичного роману, досліджено шлях його становлення в українському та світовому літературному процесі. Відтворено життєвий шлях Івана Корсака, досліджено формування світобачення та розвиток творчої індивідуальності письменника, зроблено огляд художнього доробку митця, а також критичних і наукових праць, присвячених творчості І. Корсака.

Сучасна наукова парадигма свідчить про поживлення інтересу до історичної fiction та non-fiction літератури.

Історичний роман як жанр – порівняно молоде явище, якому близько 200 років. В українській літературі, зважаючи на несприятливі умови розвитку, він виник на пів століття пізніше. Сучасний історичний роман, за спостереженнями дослідників, характеризується модифікаціями жанру. Він тяжіє до філософського, інтелектуального, біографічного, романтичного, готичного, детективного, пригодницького романів тощо. Важливу роль у поєднанні жанрів відіграють співвідношення факту та домислу/вимислу, тематика, історичність або вигаданість головних героїв, організація композиції, конфлікт. Розглядаючи класифікації науковців, ми дійшли висновку, що історичну романістику можна розподілити за композиційним стрижнем. Перша група – це твори, в основу яких покладено життєпис відомої особи, друга – художня література, осередком якої є історична подія, або ширше – доба.

Зі здобуттям незалежності зникли багатовікові заборони й замовчування «незручної» історичної тематики. Нині спостерігаємо сплеск історичної прози, пов'язаний із заповненням білих плям минувшини або реабілітацією подій національного характеру. Визнаним майстром історичного роману є сучасний луцький письменник Іван Корсак. Зробивши огляд його життєвого шляху, ми дійшли висновку, що творча та світоглядна індивідуальність митця, всупереч добі, сформувалася в національно-патріотичному дусі, що й стало основою для подальшої історико-літературної творчості. І хоча письменник пішов з життя на піку творчого піднесення, однак його художній доробок і досі залишається не дослідженим. Розглянуті критичні праці, присвячені творчому доробку митця, переважно є відгуками, передмовами та післямовами до романів та повістей письменника. Наразі процес осмислення художньої спадщини письменника тільки розпочинається. Серед науковців можемо назвати Артема та Олександра Галичів, С. Кононенко та В. Мелешко, М. Слабошпицького, яким належать ґрунтовні розвідки окремих творів волинського літератора. Тож існує нагальна потреба у комплексному дослідженні історичної спадщини Івана Корсака [167].

РОЗДІЛ 2.

ХУДОЖНЬО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ ІВАНА КОРСАКА

2.1. Авторська інтерпретація історичних подій у контексті світової та вітчизняної історії

Від 2007 року у творчому доробку волинського письменника переважає історичний роман. Американські дослідники Р. Веллек та О. Воррен особливістю цього жанрового різновиду вважали те, що минуле, яке зображене в такому творі, опосередковане, воно пропущене крізь призму оригінального судження про нього [190, с. 249]. На суб'єктивній інтерпретації фактів наголошував український літературознавець М. Сиротюк: «Історія в романі виступає не у своєму, так би мовити, науковому вираженні, не у формі фактів, хронологічних дат і цифрових даних, а в сюжетному самовиявленні» [145, с. 16]. Отож кожен письменник і навіть історик пропонує свій погляд на описувані події. Але письменник у цьому разі більш вільний, бо поряд із фактами може й повинен оперувати домислом та вимислом. Тож нашою метою є зіставлення документальних фактів з поглядом на події Івана Корсака, визначення частини домислу та вимислу в романах.

Важливою типологічною рисою історичного роману видається співвідношення категорій fiction/non-fiction. Частина факту та домислу й вимислу у творі покладена в основу класифікацій дослідників, зокрема Л. Александрової, С. Андрусів, Є. Барана, І. Варфоломєєва та інших. Вплив зазначених категорій на жанрову своєрідність твору вивчали літературознавці О. Галич, Б. Мельничук, Т. Черкашина тощо.

Історичний роман як жанр оперує фактами, проте письменник не зобов'язаний їх точно передати. У тексті узагальнюються відомі події із залученням творчої уяви, поєднуючи правду історичну з художньою. Буковинський науковець Б. Мельничук під історичною правдою розуміє «те, що відповідає дійсності, реаліям буття взагалі <...>, це життєва істина, що включає в себе наші уявлення, погляди на сучасне, так і на минуле – менш чи більш віддалене» [119, с. 14]. Беручи документальний факт за

основу, письменник вимальовує загальну картину засобами фантазії, залучаючи власний домисел та вимисел. Літературознавиця Н. Горбач зазначає: «Правда художня виступає нерозривно пов'язаною з художнім домислом та вимислом, що набувають значення морально-етичних категорій і, залежно від їх узгодження з історичною правдою, можуть наділятися позитивними чи негативними відтінками варіативності жанрового структурування» [40]. Ці категорії є вкрай важливими для твору, адже, окрім композиційної зв'язки фактів у суцільний художній текст, виконують ідейну функцію, висловлюючи суб'єктивне бачення подій автором.

Поняття домислу й вимислу не тотожні, бо мають відмінні функції, незважаючи на те, що обидва є плодом творчої уяви автора. Домисел, на думку дослідника Б. Мельничука, «має місце там, де інтерпретуються реальні особи та достеменні історичні факти» [119, с. 15]. Він зазвичай є засобом зв'язку та охудожнення подій, заповнює лакуни побутового чи описового характеру, наприклад, діалоги між героями, опис зовнішності, або ж є способом ідейного вираження. Так, домислюючи можливі внутрішні рефлексії героїв, поведінку, автор висловлює власне бачення історичної особи. Вимисел же може бути цілком самостійною сюжетною лінією, переважно пов'язаною з вигаданими персонажами. Б. Мельничук зазначає, що він властивий творам, «де змальовуються обставини і люди, яких насправді не було» [119, с. 15], наприклад, історія Сивоока з роману П. Загребельного «Диво» або старця з роману «Завойовник Європи» І. Корсака. Ці образи втілюють авторські ідеї, виражають суб'єктивний погляд на зображувані події.

На думку літературознавиці Л. Александрової, «вимисел, що лежить в основі художнього образу історичного роману, є жанроутворюючою ознакою та відіграє головну роль у загальній його структурі. Домисел, який підсилює художню правду, перебуває в залежній позиції щодо художнього вимислу» [4, с. 148]. Отже, домисел є вторинним стосовно вимислу, і різні їх пропорції поряд із документальним фактом творять, власне, піджанри історичного роману.

Український дослідник М. Ільницький, вказуючи на два напрями розвитку історичного роману, відзначає, що поряд із вальтерскоттівською традицією існує й

інша лінія, яка «кладе в основу історичну достовірність зображення подій та фактів, художньому домислу відводиться другорядна роль» [62, с. 281]. Сюди належать твори, створені на основі життєписів видатних особистостей, наприклад, романи І. Корсака. Сюжетну канву художнього доробку волинського письменника становлять документальні джерела (літописи, епістолярій, мемуаристика, історіографічні матеріали тощо). Вимисел у них відіграє акцентуючу, а не сюжетотворчу роль і покликаний висловлювати авторську оцінку зображуваного.

Головними критеріями добору героїв Івана Корсака є внесок в український і світовий поступ. Дослідниця Н. Горбач наголошує, що завдання історичної прози – «формувати національну свідомість, примножувати і розкривати історичний духовний досвід людства, передавати моральні уроки майбутнім поколінням» [40]. На нерозривний зв'язок історичного роману з національною ідеєю вказують і літературознавці Р. Веллек та О. Воррен [190]. Тож мета вибору очевидна і традиційна для українських письменників упродовж віків: піднести ментальний дух, подолати комплекс меншовартості, характерний для колоніальної чи постколоніальної свідомості. Адже ще від доби Тараса Шевченка, Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Івана Нечуя-Левицького, Івана Франка та інших духовних провідників народу, головним завданням літератури було пробудження національної свідомості, заклик до боротьби за волю та державність, культурний та духовний розвиток.

Історична проза якнайкраще сприяє втіленню поставленої мети, адже виражає не абстрактні поняття, а конкретні, реальні приклади буття. Правильно дібраний персонаж у поєднанні з авторськими акцентами на певних періодах його життя та діяльності дають очікуваний ефект. Проте чим віддаленіша в часі епоха героя, тим складніше авторові відтворити життєвий шлях через брак інформації. Частка домислу й вимислу в такому разі зростає. За цих умов важливо не втратити зв'язок з історично задокументованими подіями, щоб розповідь не суперечила фактам. Тоді найбезпечніший шлях – відтворення авторського бачення внутрішнього світу й особистого життя героя на основі вчинків та загальної атмосфери доби.

Роман «Завойовник Європи» Івана Корсака тематично тяжіє до часів Галицько-Волинського королівства. Композиційним стрижнем є життя та складні перипетії долі руського князя Ростислава Михайловича. Він не є помітною постаттю української історії. У вітчизняних пам'ятках згадок про цього діяча небагато й до періоду битви під Ярославом 1245 р. Далі його шлях простягався, за словами І. Корсака, «у край, де сонце заходить». Тому українські літописці про нього не згадують, однак ім'я князя фігурує в літописах західноєвропейських країн, зокрема Угорщини, Чехії, Німеччини та інших. В історії Західного світу Ростислав Михайлович посідав чільне місце. Отже, доля князя та його нащадків якнайкраще ілюструє концепцію письменника про внесок українців у світовий поступ та політичні процеси доби.

Як повідомляють наукові джерела [142, с. 85], після невдалої спроби закріпитися в Галичі (адже мав на нього право, бо походив з Рюриковичів, як і Данило Романович, та ще й був підтриманий місцевим населенням), Ростислав Михайлович просив руки угорської принцеси Анни. Отримавши її з другої спроби (перша була відхилена королем Белою IV через титулярну нерівність), знову вирушив на Галич, заручившись підтримкою впливового тестя. Та поразка в Ярославській битві назавжди закрила дорогу князю до омріяного престолу, тож від 1245 року князь скеровує свій дипломатичний та військовий хист на землі східної та центральної Європи, іноді все ж роблячи спроби захопити західноукраїнські землі, проте марно.

Події роману «Завойовник Європи» охоплюють часовий проміжок від вигнання князя Ростислава Михайловича Данилом з Галича й до його смерті (приблизно 40–60 рр. XIII ст.). Фактично це художньо оброблені документальні свідчення про руського князя, вчинки та життєвий шлях якого досі викликають чимало неоднозначних відгуків. Цікавим щодо цього є погляд І. Корсака, який поєднує думки дослідників засобами сюжетотворення. Так, відомий в історичних колах випадок з батьком князя Михайлом, коли той не отримав очікуваної допомоги від вінченосного свата Белли IV, письменник зображує, спираючись на дослідження історика С. Палаузова. Адже за Галицько-Волинським літописом, який є

безперечним історіографічним джерелом роману, Ростислав разом з тестем зневажили князя Михайла, «честі йому оба не вчинили, і він, розгнівавшись на сина, вернувся до Чернігова» [114].

Історик XIX ст. С. Палаузов та деякі сучасні дослідники, як от С. Павленко, схильні вважати, що вини Ростислава в тому не було, адже він не мав такого впливу на Бєлу. Письменник використовує ретроспективний прийом спогаду Ростислава, включаючи в канву роману сюжетну лінію Михайла Всеволодовича, князя Чернігівського: «Вертався князь із землі угорської від свата свого короля Бєли IV – їздив на перемовини князь Михайло, домовитися хотів, як би спільно від татарської біди боронитися, а ще як би того Данила Романовича, що брався у силі, якось потіснити.

Гонорово себе поставив сват з незрозумілих притичин, честі належної йому не виявив, мовби не мав сам недавно горя великого від набігу монгольського» [75, с. 36]. Про роль Ростислава й образу на нього батька в наведеному уривку, як і в усій вставній розповіді, не йдеться, тож письменник, на нашу думку, свідомо обирає нейтральну позицію розповідача про події. Його оцінку з натяком на легкодухість Ростислава спостерігаємо в кінці сюжетної лінії. І. Корсак висловлює її засобами рефлексії героя: «І ще одна думка раптово замерхтіла і колихнулася, від якої він враз почуватися став, наче вчинив щось недостойне: та він же не за батьком, виявляється, зараз шкодує, він більше в цю мить шкодує себе <...>. Як нечемно повівся тесть Бєла із батьком, то забракло мужності в сина тоді заступитися, малодушно злякався немилості королівської, хіба лиш до болю, аж вилиці зсудомило, зуби стис...» [75, с. 39].

Прийом невластне прямої мови спонукає читача до переосмислення подій, змушуючи робити власні висновки морально-етичного характеру. Однак авторська присутність все ж відчувається в рефлексіях героїв.

Сюжетну лінію князя Михайла інтерпретовано відповідно до відомих історичних фактів як літопису, так і сучасних, більш ґрунтовних наукових досліджень. Через другорядність героя автор не вдається до детального висвітлення подій візиту князя в Орду, обмежуючись відмовою поклонитися ідолам

чужинським: «– Ні, – мовив твердо князь Михайло Всеволодович, – я можу поклонитися цареві вашому, бо небо вручило йому долю держав земних. Але християнин не може кланятися ні вогню язичницькому, ані глухим ідолам» [75, с. 37]. Проте головною причиною відмови, за романом, став страх викриття думок князя: «А князеві Михайлові було чого остерігатися: він уже багато світів надивився, він до денця душі був певен, що для русичів, для його землі, яку одні звать Руссю, а інші вже Україною кличуть, ніяк не випадає дикунський азійський шлях, його людові слід до держав європейських тулитися. Бо там наука й освіта з колегіумів та університетів шириться, там не юрти й намети, а міста кам'яні на очах виростають, і заможніше простолюду неспівмірно життя» [75, с. 37]. Як же стверджує сучасний дослідник Сергій Павленко, спираючись на «Історію монголів» Плано Карпіні, причиною смерті князя стала відмова вклонитися лику Чингізхана: «Звідси недавно трапилось, що Михайла, який був одним з великих князів Руських, коли він відправився на поклін до Бату, вони змусили раніше пройти між двох вогнів; після вони сказали йому, щоб він вклонився у полудень Чингіз-хану. Той відповів, що охоче вклониться Бату і навіть його рабам, але не вклониться зображенню мертвої людини, оскільки християнам так чинити не годиться» [130, с. 46]. Вимисел у романі покликаний донести авторське бачення шляху розвитку України, яке залишається безкомпромісним і незмінним упродовж усього творчого шляху.

Не акцентує І. Корсак і на причинах поїздки князя. У романі Михайла викликав хан Бату, тому він не мав вибору, адже терени Русі були завойовані Ордою. За історичними джерелами князь поїхав добровільно, проте причини поїздки вказуються різні. У Галицько-Волинському літописі та в праці С. Палаузова наголошено на територіальних претензіях Михайла Всеволодовича: «Звідти поїхав він [до] Батия, просячи волості своєї у нього» [114]. За припущеннями, Михайло претендував саме на Данилів вже на той час Галицький стіл. Однак імовірніше, то були престоли Чернігівський та Київський, бо, за свідченнями сучасних істориків, гнів Михайла на сина після візиту до Угорщини, згаданий у літописі, можна пояснити порушенням батьківської обіцянки Данилові не претендувати на

Галицький стіл: «Причина батькового гніву швидше всього не в тому, що “честі йому не вчинили”, а в зневаженні Ростиславом попередніх домовленостей між Михайлом Чернігівським та Данилом Галицьким, його участь у нікому не потрібній усобиці на догоду тим чи іншим боярським партіям» [130, с. 41]. На думку дослідника С. Павленка, князь поїхав за так званим «ярликом», який підтверджував княжі володіння, керуючись обов'язком голови роду. Бо, по-перше, непогора князя тягла за собою покарання для всього роду, по-друге, сини й онуки князя також вже мали власні столи на Русі і ризикували їх втратити [130, с. 44]. У будь-якому разі християнський первень переважив, за що князь поплатився життям. Сцена мученицької смерті, наведена в романі, відповідає історичним джерелам: «Градом густим падали удари за ударами, цілилися насамперед у груди, у серце, і вдавалося князеві затамувати біль та не зламатися, біль той нестерпний і немилосердний, бо били охоронці татарські руками й ногами, топталися по тілові обезсиленому, аж поки один із них, на ім'я Доман, не відрубав непокірному голову» [75, с. 39]. Докладний опис катування літопис не наводить, однак у праці Карпіні й у Псковському літописі, які цитує С. Павленко, такі подробиці наявні: «І Бату послав одного охоронця, який бив його п'яткою в живіт проти серця так довго, поки той не сконав» [130, с. 46], або ««растегоша (Михайла Черн. – Авт.) за руце и за нозе, сначала его бити руками по сердцю, а посем повергоша его ниц на земли, и бяхуть его пятами» [130, с. 48].

Отже, змістова лінія Михайла Чернігівського хоч і ґрунтується на історичних джерелах, все ж не позбавлена авторського домислу та вимислу, які підпорядковані ідеї роману та служать засобами розкриття психологізму героїв.

Сюжетна лінія головного героя роману Ростислава Михайловича побудована на фактологічному матеріалі Галицько-Волинського літопису. Основні події датуються від 1238 року. Попередній життєвий шлях згадано побіжно. Деякі факти взято дослівно з Галицько-Волинського літопису. Порівняймо: «Коли ото він під'їхав під город і сказав їм: “О мужі-городяни! Допоки ви будете терпіти іноплемянних князів владу?”, – то вони, вигукнувши, сказали: “Се есть державець наш, богом даний!”».

Єпископ же Артемій і двірський Григорій [Васильович] не давали йому [увійти до Галича]. Але, побачивши, що не можуть удвох удержати город, вони [удали], малодушні, ніби й вони готові передати город. Вийшли вони обидва зі сльозами на очах і з усміхненими лицами, – бо не мали влади княжіння свого, – і, облизуючи уста свої, сказали тоді удвох поневолі: “Прийди, княже Данило! Візьми город!”.

І Данило увійшов у город свій, і прийшов до [церкви] пречистої святої Богородиці, і взяв стіл отця свого, і на знак побіди поставив на Німецьких воротах хоругв свою» [114].

У романі зазначені події подані в такій інтерпретації: «Коли ж підійшов Данило Романович під стіни Галича, то відразу в настороженого і готового до оборони люду навпростець поспитав: – Мужі-городяни! Допоки терпітимете тут прийшлих князів? Недовго радилися городяни, недовго тривала облога, хоч частина іще вагалася та хиталась у думці, як перехожий на кладці хитнеться раптово і непевно для рівноваги змахне руками, та ухвалила врешті цілковита більшість: “Се єсть державець наш, Богом даний!” І розчинилися широко міські ворота, і входили в Галич вої Данила під привітні і схвальні вигуки. Хіба єпископ Артемій та двірський Григорій до останнього ще перечили та лукаві підстави шукали, але несила була їм проти громади постати. Тамуючи холод в очах та нервово облизуючись, з приклеєними і силуваними посмішками на лицах, мусили і вони поспішити назустріч: – Прийди, княже Даниле! Візьми наш город! І ввійшов урочисто в храм Богородиці князь Данило та посів втрачений було батьків стіл, і піднеслася над Німецькими воротами Галича горда хоругва Данила Романовича» [75, с. 18]. Тож можемо зробити висновок, що автор неухильно веде розповідь за історичними джерелами (Галицько-Волинським літописом, працею дослідника С. Палаузова «Ростислав Михайлович: руський удѣльный князь на Дунаѣ в XIII вѣкѣ» та розвідками сучасних істориків). У подіях після битви при Ярославі 1245 р. помітна частина домислу, пов’язана зі стосунками князя й Анни Угорської та образом старця-віщуна, дії якого все ж іноді мають документальну основу. Наприклад, пташине знамення з літопису автор інтерпретує як діяння старця. Пор.: «І коли вої

[ще] не дійшли до ріки Сяну і зсіли в полі [з коней], щоб оружитися, то сталося таке знамення над військом: стільки налетіло орлів і багато воронів, як хмара велика. І птахи вигравали, а орли клекотали, і ширяли крильми своїми, і шугали в повітрі так, як ото іншим разом і навіть ніколи не було. І се знамення не на добро було» (літопис) [114]. У романі: «І перейшли їхні вої ріку Сян, і до бою в лінію вишикувалися. Перед тим же знамення раптово явилось: налетіла негадано орлів та ворон неймовірна сила, клекотали зловісно орли, вороняччя натужно кричало, всеньке небо покрило птаство, сонце собою заступивши; ширяло воно й кружляло, і від крику його віщунського мерзла кров навіть в найхоробрішого – зроду-віку не було дива схожого, не спадало на пам'ять подібне навіть воям, чиї голови предивно сивиною взялися. Регіт старця із Лучеська чувся князеві Ростиславові чомусь в тому клекоті птаства, голосний і знущальний, нестримний регіт» [75, с. 46].

Як зазначає дослідник О. Галич, «нерідко трапляється, що естетична функція такого *(вигаданого. – Уточнення наше)* персонажу дуже складна. Але і в такому разі вигаданий герой допомагає висвітлити якісь суттєві риси реальної історичної особи» [30]. Функція віщуна в романі – відобразити внутрішні суперечності головного героя (сумніви чи докори сумління) або висловити авторський погляд на події чи філософські роздуми над сенсом буття людини загалом. Деякі його судження перспективні, бо передбачають шлях князя у «край, де сонце заходить» [75, с. 21]. Тож можемо підсумувати, що діяння старця в романі є відображенням долі та внутрішнього світу головного героя в баченні автора.

Після битви при Ярославі опис подій з життя Ростислава тяжіє до особистісної площини. Зростає роль авторського домислу про взаємини з дружиною, розкриваючи найменші порухи душі як князя, так і Анни.

Паралельно розгортаються сюжетні лінії інших історичних осіб, пов'язаних з долею князя. Автор прописує основні події життя зятя Ростислава, чеського короля й австрійського герцога Пшемисла II Оттокара, нетривалий шлюб Романа Даниловича з Гертрудою Бабенберг, епізоди життя Данила Галицького та Бели IV, безпосередньо пов'язані із Ростиславом Михайловичем; побіжно згадані діяння

канонізованої Маргарити Угорської, сестри Анни, доньки Кунігунди, майбутньої чеської королеви й першої поетеси Європи, та інших відомих постатей XIII ст.

Загальний історизм роману досягається завдяки вірогідним оглядам історії Болгарії від часу її хрещення й до XIII ст. та всього Балканського півострова. За документальними джерелами автор окреслює межі княжих володінь, які відповідають дослідженням С. Палаузова.

На увагу заслуговує сюжетна лінія Пшемисла II Оттокара, яка прямо не пов'язана з Ростиславом Михайловичем, лише опосередковано, через тісні стосунки з тестем, королем Белою, та одруження з донькою Кункою. Через це сюжет здається надто розгалуженим, мозаїчним. З іншого боку, залучення віддалених сюжетних ліній дозволило авторів відстежити широкі зв'язки князів руських з монаршими домами середньовічної Європи, що й мав на меті письменник, утверджуючи провідну тему творчості – вплив видатних українців на світовий поступ.

Образ Оттокара I. Корсак відтворює за історичними джерелами. Авторський домисел, виражений через ретроспективний прийом спогаду підлеглих короля, рефлексій самого героя або особистих розмов з дружиною, підпорядкований адаптуванню фактів до художньої форми. Загалом авторська оцінка образу відсутня, що підтверджує допоміжну роль сюжетної лінії в розкритті ідейного задуму.

Схожу функцію виконує образ болгарського царя Михайла Асеня, який не так докладно прописаний автором, але відіграв помітнішу роль у житті Ростислава. Чоловік молодшої доньки Єлизавети потребував допомоги досвідченого та сильного тестя: «Відтепер не тільки за князівство Мачва з Белградом, ще й за землю усю Болгарії відповідати маєш, думалося Ростиславові Михайловичу...» [75, с. 98]. Отже, автор простежує впливи руського князя на могутні королівські династії Центральної та Східної Європи.

Окремішньо вибудована сюжетна лінія Романа Даниловича, прямо не пов'язана з Ростиславом. У романі він є маріонеткою в гонитві за австрійський вплив між Белою та батьком Данилом Галицьким, що підтверджують історичні джерела. Одружившись з Гертрудою Бабенберг, племінницею угорського короля, Роман на короткий час стає володарем Австрійського герцогства. Угорський король

розраховував у такий спосіб отримати з австрійських земель Штирію, Данило – розширити сферу впливу на заході, долучивши австрійські землі. Однак у боротьбу за віденський престол вступає чеський король Пшемисл Оттокар II, який також стає претендентом на герцогство, одружившись із Маргаритою Бабенберг – старшою сестрою покійного Фрідріха II. Не витримавши його осади, не дочекавшись обіцяної допомоги Бели, Роман змушений був тікати з замку Гімберг. І. Корсак втечу інтерпретує як вимушену міру з метою отримати допомогу батька: «– Іди, певне, Романе, до вітця свого, – сказала врешті одного ранку Гертруда – Може, він нам чимось зарадить» [75, с. 88]. Сучасний дослідник Л. Войтович стверджує, що Роман з Гертрудою змушені були розлучитися, не витримавши осади: «Рятуючи чоловіка, Гертруда добровільно погодилася на розрив шлюбу» [25, с. 13]. У будь-якому разі після зазначених подій ім'я Романа Даниловича зникає з карти політичного життя Європи та сторінок роману.

Ця сюжетна лінія, не пов'язана з Ростиславом, композиційно поєднана з образом Оттокара II і підпорядкована розкриттю основної ідеї роману – показу впливу руських князів на життя середньовічної Європи. Та якщо образи Оттокара та Асеня емоційно нейтральні, то характер та авторська оцінка Романа Даниловича розкриваються через рефлексії та вчинки героя. Зокрема, на улесливу пропозицію Оттокара зрадити Белу, відмовившись від Австрії та розділивши порівну німецькі землі, Роман відповідає рішучою відмовою, хоч розуміє марність обіцянок угорського короля: «– Я поправді обіцявся отцю своєму, королеві угорському, – по довгій мовчанці, зважуванні перш кожного слова на невидимих терезах та непростих ваганнях відказав Роман Данилович. – Не можу я послухати тебе, бо буде сором мені і гріх за несповнену перед королем угорським обітницю» [75, с. 58]. У цих словах звучить ідея лицарської честі, духовна велич та гідність, властива героям-українцям І. Корсака.

Розглянувши роман «Завойовник Європи» І. Корсака з погляду співвідношення художньої та історичної правди, ми дійшли висновків, що обидві категорії підпорядковані розкриттю ідеї внеску визначних українців у світовий поступальний рух. Частина домислу та вимислу незначна, їх роль визначається

авторською оцінкою зображуваного, філософськими роздумами морально-етичного характеру та адаптацією документальних джерел до художньої форми [171].

Роман «Перстень Ганни Барвінок» І. Корсака вирізняється з-поміж інших найбільшою документальністю. Твір належить до історико-біографічної прози.

Жанр біографії давно відомий і всебічно досліджений, однак дотепер має попит у сучасних авторів. За спостереженням засновника біографічного методу в літературознавстві, французького дослідника XIX ст. Ш. Сент-Бева, «немає, напевне, <...> нічого приємнішого й водночас повчальнішого за добре написані біографії видатних людей» [186] (*тут і далі переклад наш*). У вступному слові до життєпису Корнеля літературознавець визначив один з критеріїв біографії – наявність видатного героя. Саме на досягненнях або подвигах «видатних» і ґрунтується повчальність. Важливими видаються й подальші коментарі автора щодо якості біографії. Гарною, на його думку, є «розлога, ретельно складена <...> розповідь про особистість і творчість письменника, мета якої – осягти душу, показати його нам з різних боків, змусити людину рухатися, говорити, <...> уявити його в побуті з усіма звичками, властивими видатним людям не менш ніж звичайним...» [186]. Отже, головними критеріями якісної біографії, на думку Ш. Сент-Бева, є винятковість описуваної особи й водночас показ її звичайною людиною з притаманними недоліками.

Сучасний жанр біографії характеризується модифікаціями й трансформаціями. Ґрунтовно їх дослідила Т. Бовсунівська в монографіях «Жанрові модифікації сучасного роману» [16] та «Теорія літературних жанрів» [17]. Узагальнюючи розрізнені здобутки літературознавців, дослідниця називає біографію-спогад, біографію-некролог, публіцистичну біографію, біографію як жанр белетристики або художню, наукову, популярну, академічну біографію та інші [16, с. 156].

Вивченням документалістики, зокрема художньої біографії, займається низка дослідників. Основоположник галузі у вітчизняному літературознавстві О. Галич наголошував на синтезі документу й авторського домислу та вимислу в складі художньої біографії [32, с. 337]. Студіюванню жанру присвячені праці І. Акіншиної, О. Рарицького, І. Савенко, Т. Черкашиної та інших.

Герої роману І. Корсака – письменницьке подружжя Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша – постаті не нові в біографічній літературі. Розвідки авторитетних дослідників, як от Євгена Нахліка та Віктора Петрова, вже стали класикою. Приєднався до когорти митців і волинський письменник Іван Корсак. До нашого часу дійшла численна епістолярна спадщина подружньої пари, яка дає змогу відтворити подробиці їх особистого та громадського життя.

Постать Ганни Барвінок є синонімом жертвності в українському літературному та культурному житті. Доля жінки вражає трагізмом і водночас є прикладом надзвичайної сили духу. Увага до її особистого життя не менша ніж до літературної творчості. Причиною цього є відомий чоловік – Пантелеймон Куліш – неперевершений майстер художнього слова, основоположник вітчизняного історичного роману, видатний громадський діяч, що справою честі вважав переклад Біблії українською мовою. Проте за цими «титулами» криється неабиякий світський лев (чи не тому уві сні він бачить себе саме царем звірів?), котрий любляв вишукане товариство, був підкорювачем жіночих сердець, навіть гульвісою, – однак дуже самотньою людиною, справжнім левом-одинаком. Його обирає собі за «дружину» Олександра Білозерська, не звертаючи уваги на перестороги рідних і долі. Свій хрест вона несе до кінця днів, долаючи всі вагання, бо вірить у правильність обраного життєвого шляху та винятковий талант чоловіка. Іван Корсак у романі «Перстень Ганни Барвінок» дуже точно й водночас вишукано передав цей душевний стан, використавши прийом сну, де Олександра важким шляхом несла символічну ношу, що виявилася долею. І хоч скільки разів спокушалася обміняти її на легшу, та все одно обирала свою: «А ноша в її напівсні-напівмаренні не даремно з'явилася: кожному суджено нести тільки свою» [86, с. 116]. Філософське узагальнення автор вкладає в уста Ганни Барвінок. Власний талант вона жертвує на справу чоловіка, розчиняючись у ньому, стаючи тінню та опорою в тяжку хвилину. На дружину Пантелеймон Куліш перекладає все буденне, всю рутинну працю, залишаючи за собою лише духовне, творче. Олександра приймає це, вважаючи за обов'язок.

Таке трактування образу Ганни Барвінок стало традиційним у художній, документальній літературі та критиці, найвідомішими зразками якої є розвідки Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша», «Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель», «Пантелеймон Куліш між Параскою Глібовою і Горпиною Ніколаєвою» та романізована біографія В. Петрова «Романи Куліша». Відходить від нього лише Іван Корсак. Навіть назва його роману є претензійною, адже в основі – ім'я Ганни Барвінок, а не Куліша. «Ти моє твориво!», – сказав Пантелеймон про Олександрю. А І. Корсак відповідає словами Ганни Барвінок: «Ні, то ти моє твориво». Письменнику майстерно вдалося зобразити психологічно сильну, стійку і послідовну особистість.

Втіленню задумів щодо біографії подружжя Кулішів сприяла насамперед епістолярна спадщина, що становить неабияку мистецьку та історичну цінність. Адже образ людини формується долею, а життєва психологія відкладається в листах, щоденниках, сповідях та інших документах. Однак епістолярій, на нашу думку, інформативніший, бо передбачає як адресанта, так і адресата, відображає два погляди, які можуть різнитися. Слід зазначити, що жанр біографії вторинний щодо документальних джерел. Беручись за його написання, митець пропускає через свідомість численні фактографічні матеріали, які більшою чи меншою мірою стосуються досліджуваної особи. Всі вони, безперечно, важливі, адже кожна дрібниця – це частина мозаїки, з якої складається загальна картина.

Листування Кулішів допомагає з'ясувати факти життя, творчої та громадської діяльності видатних українців другої половини XIX ст. (як от М. Костомарова, Т. Шевченка, подружжя Глібових, Марковичів, зокрема Марка Вовчка, І. Пулюя та ін.), розкрити психологічні портрети адресантів та адресатів, є першоджерелом для вивчення літературного процесу періоду. Водночас добір та потрактування епістолярію дають змогу автору біографії передати своє бачення подій, висловити суб'єктивну оцінку. Так, у творах В. Домонтовича, Є. Нахліка та І. Корсака спільний предмет дослідження – особисте життя подружжя Кулішів. Проте маємо різні пріоритети зображуваного. Є. Нахлік та В. Домонтович надають перевагу достовірному та послідовному розкриттю взаємин Куліша з жінками. У їхніх

інтерпретаціях превалує «чоловічий» погляд. Стосунки з дружиною постають однією зі складових цих взаємин (важливим, проте черговим фактом з біографії). Роман Івана Корсака очікувано (судячи з назви) мав би відтворювати жіноче бачення подій. І ми його, безперечно, маємо. Цей факт сам собою є новаторським. Адже увага зазвичай була звернена на особистість Куліша, його ставлення до шлюбу. Погляд Олександри Білозерської залишався невисвітленим. Тож Іван Корсак розглядає постать відомого письменника під кутом зору Ганни Барвінок. Однак є й рефлексії Куліша, розкриття його світовідчуття безпосередньо від першої особи. Отже, волинський письменник у романі подає два погляди на події: чоловічий і жіночий, що дозволяє різнобічно висвітлити як особисте, так і громадське життя подружжя, розкрити внутрішній світ обох героїв.

Розвідка Євгена Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша» є неприхованою алюзією до «Романів Куліша» Домонтовича. Однак дослідник переосмислює попередню біографію, звільняє її від суб'єктивної оцінки. Маючи спільний предмет зображення – особисте життя Куліша, дослідники використовують різні методи. Є. Нахлік у вступному слові наголошує, що його метою є відтворення та аналіз внутрішнього світу Пантелеймона Олександровича: «Важливо було зрозуміти митця слова як живу особистість із неповторною індивідуальною психологією, а не судити його з погляду абстрактних схем чи бажаних моделей поведінки» [124, с. 7], – отже він досліджує життєпис Куліша з психологічного погляду. Домонтович розглядає митця як соціальну особистість у традиціях соціально-психологічної прози. Для І. Корсака та Є. Нахліка важливим був показ внутрішнього світу героїв. Але якщо Є. Нахлік вимальовує психологічний портрет Куліша, спираючись виключно на документи і роблячи з них певні висновки (такий підхід передбачає заявлений жанр – документально-біографічна студія), то І. Корсак поруч із документом використовує й художні прийоми, вводячи до тексту невласне пряму мову та філософські відступи, що є авторським домислом – невід'ємною частиною художнього твору. Приміром, листи митця до дружини, у яких містилися враження від знайомства з Манею де Бальмен. Є. Нахлік, аналізуючи ці стосунки, наголошує лише на

споглядальній зацікавленості Куліша, що й зумовлює відвертість з дружиною: «Короткотривале захоплення Куліша Манею було споглядальним, пізнавальним і, зрештою, поверховим» [124, с. 102]. Однак за висновками автора, «уже саме притягальне зацікавлення привабливою дівчиною сигналізувало про його еротичне віддаляння од дружини і бодай ще підсвідомий потяг до пошуків іншої партнерки» [124, с. 102]. Листування Пантелеймона Олександровича в тлумаченні дослідника розкриває внутрішнє сум'яття. Він відчуває провину й намагається виправдатися як перед дружиною, так і перед сумлінням, особливо підкреслюючи дружній характер цих взаємин. Очевидно бачення І. Корсака стосунків Куліша з де Бальмен схоже, однак письменник висловлює його вустами Ганни Барвінок, яка, прочитавши листа, подумки обурюється: «Здається, дружино мій Пантелеймоне Олександровичу, ти вже й на світі пожив, і знань настався, але все ж подумати мав би, перш ніж оповідати дружині про мандрівки з якимось дівчиськом в “ніч зі своїм мороком, зі своїм невідомим шелестом, із зорями на небі”...» [86, с. 43]. В. Домонтович теж згадує випадок з де Бальмен та листування з дружиною. Проте він акцентує на педагогічно-моралізаторському характері стосунків. Схильність до дидактизму, вагання та пошук ідеалу, на думку В. Петрова-Домонтовича, є основою Кулішевих взаємин з жінками. Лише І. Корсак розглядає цю ситуацію з погляду Ганни Барвінок.

Засобами розкриття душевного стану в романі І. Корсака є сни, мотиви яких перегукуються з розвідкою Є. Нахліка (посилання на щоденникові записи Куліша про сон, який відтворював переживання через відмову одруження). Та якщо в Є. Нахліка має місце констатування цих записів, а їх тлумачення – суб'єктивна справа читача, то у творі волинського літератора сни виконують художню функцію символічного натяку на подальші події. Спільним вважаємо й навмисне розширення хронотопу з метою зіставлення майбутнього й теперішнього. Наприклад, Є. Нахлік передбачає кризу сімейних стосунків з плином десяти років подружнього життя як наслідок короткого знайомства Олександри й Панька до одруження: «За якихось десять років це раннє усвідомлення недостатньої духової споріднености й поверхового взаємного пізнання, притлумлене невдовзі трепетними переживаннями

шлюбу, медового місяця, ба й гіркотою несподіваного арешту й заслання, впливе наверх із новою силою, спричинить драматичну кризу подружніх взаємин, але тоді, у 1846-1847 рр., цих запаморочливих подій неухильно ніс Куліша до одруження...» [124, с. 28]. В. Петров пояснює сімейні негаразди звиканням та нудьгою, бажанням нових відчуттів і переживань. Побутові клопоти не сприяли романтичним, звеличеним почуттям, до яких творча натура Куліша була надто схильна: «Та поцілунок, з'єднаний з розмовою про базар, ніжність, поділена зі скаргами на Варку, що не наготовила сорочок, та ще й нагруб'янила, брудна кохточка, неприбране волосся, старомодний капелюх, невміння одягнутись, товсті руки, великі пальці – все це дратувало. Навіть чутлива самовідданість Олександри Михайлівни, її смиренна покора здавались прикрими й небажаними» [134, с. 11].

І. Корсак цей період зображує не так докладно, але причину вбачаємо ту саму, що й у Петрова: буденщина, до якої не був готовий Куліш, та конфлікт із собою.

Досліджуючи епістолярний жанр в монографії «Листи і люди», літературознавиця М. Коцюбинська наголошує, що «особа автора тут проступає подекуди виразніше й безпосередніше, ніж у його власній творчості...» [97, с. 29]. Ця теза особливо актуальна щодо Куліша, який все життя шукав споріднену душу. Підтвердженням є лист до О. Милорадовичівни, наведений Іваном Корсаком: «Ви не знаєте, що я один на світі. Ви не зрозуміли, що моя душа жадає, як насущної пищі, дружнього погляду. Де Вам се все знати? Така моя доля, що я живу з людьми на віру, мене ніхто не розуміє, яко чоловіка, і я од тих завжди далеко, з ким хотів би бути близько» [86, с. 44]. Ці слова є черговим доказом самотності Куліша, непевності сімейних відносин, відчуженості від суспільства. Отже, епістолярна спадщина аналізованих життєписів стає ключем до розуміння вчинків героїв.

Критик Ю. Шевельов, пропонуючи класифікувати епістолярій «відповідно до величини <...> присутності автора і адресата в листах різних осіб», зазначає, що «Кулішеві листи з цього погляду <...> належать до виразно суб'єктивних, себто таких, у яких превалує “я” автора» [179, с. 17]. Однак учений не заперечує того, що деякі з них містять образ адресата. На цьому наголошує М. Коцюбинська: «Лист – не тільки “автопортрет” автора, в ньому проступають риси адресата – хай і розмиті,

окремими штрихами, але вони вгадуються» [97, с. 84]. Важливе смислове навантаження в романі І. Корсака несе листування подружжя з відомими діячами другої половини XIX ст. (Шевченком, Головацьким, Носом, Костомаровим, Білозерським та ін.). Наприклад, національна позиція І. Пулюя простежується у листах до Олександри Білозерської. Повідомляючи звістку про народження сина, він висловлює сподівання: «Про серце будемо дбати, як доживемо і дамо йому науку, любити Україну і розуміти розумом і серцем, що думали і робили Куліші, і батько його» [86, с. 106]. Глибокі патріотичні мотиви (прищепити любов до України – першочергове завдання виховання) тут поєднуються з усвідомленням тієї надважливої місії, яку поклали на себе Куліш та Пулюй. Зважаючи на це, стає зрозуміло, чому Олександра саме Іванові Павловичу пояснювала причини прийняття Кулішем австрійського громадянства. У листі вгадуються й особисті психологічні риси адресата, такі як холодний розум, розважливість, здатність адекватно оцінювати ситуацію та зважено робити висновки. Тож епістолярій формує образ як самого автора, так і адресата.

Листи в аналізованих біографіях також виконують документально-історичну функцію. Творам І. Корсака й В. Домонтовича властива посилена увага до громадсько-культурної ситуації, однак у Домонтовича огляди докладніші. Це певною мірою довідки про історичну добу від автора. Водночас письменник вбачає в них першопричину формування внутрішніх суперечностей Куліша – історичне тло підпорядковане розкриттю соціологізації героя: «Події 1847 року зліквідували Кулішеву політичну активність. <...> Ліквідаторство, недовіра до революційної ініціативи має визначили напрям громадських концепцій того часу. <...> Тільки поволі переживалися ці настрої аполітичного ліквідаторства й надто м'якого й гнучкого опортунізму; хоч, треба визнати, враження р. 1847 були в Кулішеві такі міцні, що заперечити остаточно своє ліквідаторство, аполітизм і опортунізм він ніколи не міг» [134, с. 2]. Отже, соціальні обставини у творах Петрова стають основним чинником формування особистості. Тож мета історичних відступів письменника, незважаючи на широту охоплення подій, підпорядкована вмотивуванню світогляду героїв. У романі І. Корсака оповіді історичного характеру

мають самостійне смислове навантаження й покликані відтворити атмосферу тогочасної громадсько-політичної ситуації. Іноді автор аж надто відходить від основної сюжетної лінії, створюючи ефект «оповідь в оповіді». Так читач побіжно дізнається про історію з винайденням рентгенівського (чи «пулюївського») випромінення. У цих відступах з'являється образ автора, адже його творчості притаманне щире вболівання за долю народу, долання комплексу меншовартості української нації. Здебільшого функцію історичної довідки, особливо щодо культурної ситуації, виконує листування подружжя з відомими діячами періоду. З листа Костомарова дізнаємося, наприклад, про перебування Шевченка на засланні. Пулюй переказує О. Білозерській слова Енштейна: «Прикро вам те слухати, може й ображатися станете, але хто ви такі, русини? Яка за вами культура, які акції? А за Рентгеном уся Європа...» [86, с. 106]. Цитований уривок якнайкраще ілюструє культурний занепад кінця XIX століття, причиною якого стало чужоземне панування на українських землях. Епістолярна інформація має продовження в роздумах Ганни Барвінок, які висловлюють авторську позицію – гордість за свій народ, не поцінований на батьківщині: «Небавом у хитро приплющене око Австро-Угорської імперії, що долею Європи сторіччями крутила й вертіла, потрапляють оті русини, яких раніш недобачала і недоцінила: і стає Іван Горбачевський першим у світі міністром охорони здоров'я, Йосип Ганінчак – прокурором генеральним, головним лікарем імперського флоту – Ярослав Окуневський, віце-спікером імперського парламенту – Юліан Романчук... Івану Пулюю пропонують крісло міністра освіти, та він відмовиться навідріз: ну не хочеш, казали, дивуючись, тоді державним радником просимо» [86, с. 107]. Іван Корсак ретельно добирає документи відповідно до задуму роману. Найбільш значущі події ними підкріплено, другорядні згадано побіжно. Вибірковість епістолярію сприяє втіленню авторського бачення. Часті відступи, що відображають загальну ситуацію доби, руйнують стрункність сюжету, створюючи ефект мозаїчної будови. Це збільшує часопросторові межі роману, дає змогу охопити ширше коло подій. Отже, історичні факти є об'єднуючими ланками, які розширюють загальний хронотоп твору, й водночас самостійними елементами, що несуть важливе смислове навантаження.

Дослідник Євген Нахлік позиціонує своє видання як документально-біографічну студію. Літературознавча енциклопедія подає таке визначення жанру: «Поняття “студія” використовується в значенні наукової розвідки, невеликої статті дослідницького змісту» [112, с. 441]. Тобто це твір наукового характеру, який не містить домислу та вимислу. Однак біографія не може повністю виключати домисел, що існує у вигляді поєднання елементів, реконструює події життя у проміжках між документальними свідченнями. Дослідження Є. Нахліка ґрунтується на епістолярній спадщині, щоденниках, нотатках, нарисах та споминах як самого П. Куліша, так і людей з оточення. Документальні джерела є будівельним матеріалом для відтворення подій. Пропущені ж через свідомість автора, вони подаються у вигляді домислів-висновків, що є суб'єктивним розумінням конкретного факту. Зазвичай ці висновки мають на меті відтворення внутрішнього світу героїв, що було головним завданням Є. Нахліка. Епістолярій у його праці виконує декілька функцій. По-перше, листи є засобом встановлення часових меж певних подій життя. Переважно це листи-звіти, з яких можна дізнатися точну хронологію, або листи, де Куліш ділиться планами на майбутнє. По-друге, дослідник вживає епістолярій як джерело до розуміння внутрішнього стану його автора. Наприклад, лист до Плетньова, з якого, окрім задокументованих дат, дізнаємося про світоглядні розбіжності між подружжям: «Моя філософія життя во многом расходится с понятиями моей подруги, особенно я это чувствовал, когда она была окружена своим деревенским миром» [124, с. 48]. Наведений уривок доводить, що перше палке захоплення поступово змінюється на реальність з усіма недоліками. Адже до одруження пара спілкувалася мало через упереджене ставлення матері Олександри. Ще одним прикладом є лист розпачі до вже згаданого П. Плетньова під час арешту, коли у шаленому хвилюванні за дружину Пантелеймон Олександрович воліє забути про її існування: «Я желал бы сойти с ума и забыть, что она существует» [124, с. 52]. Трапляється й саморефлексія: «... я час от часу болем долаюсь человеком, погружённным по самое уши в самого себя» [124, с. 57], – та роздуми про подружні взаємини. З листування побутового характеру автор відтворює стан справ у маєтку, стосунки з челяддю, формуючи атмосферу життя

героїв. Тож епістолярна спадщина в Є. Нахліка підпорядкована розкриттю внутрішнього світу П. Куліша або слугує до нього обрамленням, реконструюючи загальне тло подій. Образ Г. Барвінок сприймається здебільшого крізь призму погляду Куліша.

Своєрідно відтворює психопортрети героїв І. Корсак. Він інтерпретує образ Олександри Білозерської, спираючись на епістолярну спадщину, деколи цитуючи її, інколи вживаючи форму оповіді. Олександра постає сильною, незалежною особистістю з активною життєвою позицією. У другій половині XIX ст., коли феміністичні ідеї перебували ще в стані зародження, Олександра Білозерська висловлювала сміливі та серйозні погляди на національні питання: «Ми дуже рідні з Галичиною, багато пісень, поговірок однакові, мов на Україні...» [86, с. 86]. Образ Куліша формується через враження від його вчинків (підтверджених документально), відповідно до моральних цінностей читача. Авторський домисел має другорядне значення, властиве жанру історико-біографічного роману, «прикрашаючи», охудожнюючи твір.

Інакшу функцію виконує епістолярій у романі В. Петрова «Романи Куліша». Автор з перших сторінок чітко окреслює свою позицію: особистість Куліша глибоко соціальна. Навіть інтимне почуття кохання Петров вважає соціально зумовленим і залежним від обставин: «Кохання є соціальне почуття. Воно деформується під впливом суспільних взаємин, класової ідеології, смаків, мистецьких ілюзій. Досить переглянути історію Кулішевих кохань, познайомитися з його інтимним листуванням, щоб переконатись у цьому» [134, с. 3]. З цього погляду автор розглядає Кулішеві романи та подружнє життя. Почуття виникають чи зникають відповідно до розуміння героєм певного суспільного ідеалу. Роман В. Петрова має форму дослідження: автор подає листування Куліша з коментарями або перефразовує документальний матеріал, моделюючи образ письменника. Значну увагу приділено його «хуторянській» філософії та відходу від неї в контексті доби. Незважаючи на відверто негативне ставлення автора до свого героя («Невтіленість, половинчатість та нерішучість, розрив між замислом та здійсненням, мрією й життям є найхарактерніша й найвідмінніша риса художньої творчості Куліша, його

соціально-політичної ідеології, його особи» [134, с. 3]), В. Петров наголошує на виключній його ролі в розбудові національної ідеї: «Не суспільство стимулює Куліша, а він намагається стимулювати суспільство. Він утворює громадську опінію, розбудує національну свідомість, іде супроти тих, що втратили свідомість себе як нації <...> » [134, с. 2]. Отже, листування в романі покликане утвердити вплив соціуму та моралізаторські нахили Куліша.

Згадана «половинчатість» і «нерішучість» позначилася й на взаєминах з жінками. Цей факт відтворюють усі досліджувані нами твори. «Кулішеві було вже тоді 38-43 роки <...> Отже, його романи – це романи зрілої, літньої людини, якій уже під сорок і за сорок <...>. Усе в житті, в почуттях, в пізнаннях здається пізнаним, відчутим і нецікавим; усі думки продуманими, усі книжки прочитаними» [134, с. 4]. У Петрова Куліш – неприкаяна душа, що бажає віднайти в людях ті висоти, яких сама, на її думку, досягла. Своєю місією він вважає виховання молодих дівчат, обов'язком – застереження їх від вульгаризації суворою дійсністю. Куліш – одинак, що не може порозумітися ні з поміщицтвом, ким себе вважав, ні з інтелігентством, ким, власне, він був. Причиною цього є надскладний характер, завищені вимоги до себе та інших, прагнення до моралізаторства, без якого не обходилися жодні стосунки, неприйняття критики чи думки, що розходилася з власною і призводила до невдач на любовному фронті та майже повної ізоляції в мистецькому середовищі. Він шукав свій ідеал стосунків. Першопричину вибагливості митця вбачаємо в походженні. Як відомо, дворянином він не був, тому університетську освіту здобути не вдалося. І хоча життя щедро обдаровувало Куліша благодійниками (Максимович, Юзефович, Плетньов та ін.), однак відчуття власної нижчості могло призвести до бажання в усьому бути кращим, до несприйняття будь-якої критики. Відмова Мотрони Білозерської одружити молодшу доньку з Кулішем (через матеріальні негаразди) поглибила цей стан, що призвело до тяжкої душевної травми й від'їзду до Петербурга в пошуках кращої долі. Однак це не спростовує того, що Куліш, окрім низки негативних рис, згаданих дослідниками прямо чи опосередковано, мав ще й виключний талант, помітний вже на зорі його сходження.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що епістолярна спадщина є жанроутворюючим чинником біографічного твору. Незалежно від виду життєпису, основною функцією листа є моделювання внутрішнього світу адресанта, а його тлумачення належить автору біографії. Епістолярій відбиває також деякі риси адресата. Крім цього, лист є важливим композиційним компонентом, що відтворює перебіг життєвих подій, дає змогу звузити чи розширити хронотоп твору, а також відтворює суспільно-політичну та громадсько-культурну ситуацію доби [164].

До джерельної бази біографії належать щоденникові записи та спогади. У літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва подані такі визначення жанру: 1. «Щоденник – нотатки певного автора про події з життя, що викликали в нього сильне враження, спонукали до їх фіксування, переважно датовані, викладені від першої особи у хронологічній послідовності». 2. «Щоденником називають і мемуарно-біографічний, літературно-побутовий жанр, твори якого спрямовані на відображення побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася» [112, с. 592–593]. Окрему групу становлять щоденники письменників. Як зазначає літературознавець О. Галич, «цей жанр представлено десятками несхожих один на одного творів, що різняться між собою в широті охоплення життєвого матеріалу, публіцистичному його наповненні, тематичному й проблемному його розмаїтті, розкритті внутрішнього світу, часто сягаючи найінтимніших його глибин, проливаючи світло на приховані таємниці творчого процесу, мотивацію художніх задумів і їхню реалізацію» [31, с. 392].

Дослідник Г. Костюк наводить такі жанрові різновиди щоденників: ті, що розраховані на публікацію, в яких осмислюються головні питання часу та роль митця у ньому, свідомо позбавлені особистих або незручних тем; глибоко особисті нотатки інтимного характеру, що характеризуються широким психологізмом та зануренням у внутрішній світ; телеграфічні нотатки, які сухо констатують факти (дати, назви, прізвища тощо); нотатки щоденних спостережень, переважно, письменницькі, в яких фіксується художній матеріал [95, с. 13]. Однак щоденник – це погляд автора на життя в усьому різноманітті проявів, тому він не може бути обмежений лише однією сферою, на чому наголошує Г. Костюк. На нашу думку,

вищезазначену класифікацію доречно розглядати в межах самого щоденника. Адже нотатки в різний або той самий час можуть фіксувати особисті почуття, осмислювати події доби, констатувати факти або бути записами цікавої ситуації, свідком якої став автор, тощо. Наприклад, «Щоденник» Куліша, записи якого стали джерелом біографічних творів І. Корсака, Є. Нахліка, В. Петрова-Домонтовича, або щоденники письменників-шістдесятників, аналізовані дослідником О. Рарицьким у монографії «Партитури тексту і духу (художньо-документальна проза українських шістдесятників)». Науковець зазначає, що письменницькі щоденники «слід кваліфікувати одночасно як історичні та художні документи епохи» [137, с. 60].

На широкий спектр записів натрапляємо в біографічній студії Є. Нахліка. Від психологічних і філософських роздумів інтимного характеру: «Сколько поэзии заключено даже в чувственных связях мужчины с женщиной! <...> Кажется, будто природа собрала в фокус моего сердца все лучи бытия и заставляет меня трепетать ощущением в себе миллионов жизней» [124, с. 37], характеристик людей з оточення: «Девушка, о которой идет дело, взята из института, ей лет 15 с лишним; она очень сильно организована» [124, с. 32], критичних зауваг літературознавчого характеру: «Голос сердечного убеждения, которым проникнута эта книга, поразил теперь меня самого, хотя в Петербурге первые места этой книги, тогда печатавшейся, показались мне ниже таланта Гоголя» [124, с. 42] і до констатації фактів подорожі (маршруту до Варшави) [124, с. 48].

Джерелом романізованої біографії у виконанні В. Петрова переважно є листування. Зважаючи на це, автор вибудовує свою концепцію егоцентричної асоціальної особистості Куліша. Щоденникові записи, наведені у творі, підтверджують загальну ідею: «В самом деле, что меня воспитало лучше других, если не то, что я всегда чуждался своих товарищей» [134, с. 130]. Поодинокі факти аргументують його припущення та висновки щодо особистісних якостей письменника, зокрема у відношенні до жінок: «Человек, стремящийся к высшим целям, на женщину должен смотреть более как физиолог, нежели как поэт...» [134, с. 102], або вимоги до майбутньої дружини, які свідчать про зверхність та

поблажливість: «Розумію, як багато моя дружина повинна мати глузду, щоб назавжди зберегти цю (Кулішеву. – Уточнення наше.) прихильність» [134, с. 53].

Крім згаданих щоденникових записів Куліша, автор цитує й нотатки з оточення героя. Зокрема, записи В. Аксакової відтворюють загальне тло тогочасної громадсько-політичної ситуації в імперії, яка впливає на становлення життєвих принципів митця: «Ми незадоволені, ми відчуваємо прикрість, але ми паралізовані. Можливо, що ця безсилість походить від того, що ми, як справедливо гадають, одірвані від народу, що до народу й не доходять причини нашого обурення. А без народу яка може бути сила в окремих особах і навіть верствах?» [134, с. 5]

У романі І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок» щоденникові записи майстерно вплетені в загальну сюжетну канву, відтворюючи складний внутрішній світ. Завдяки цьому герої постають живими людьми з багатим емоційним світом. Нотатки здебільшого стосуються П. Куліша, бо саме його щоденник дійшов до нас. Однак трапляються записи й інших діячів того часу. Вони розкривають багатогранність особистостей, їх внесок у національний поступ. Наприклад, відомий запис зі щоденника Т. Шевченка про враження від знайомства з О. Білозерською (наведений також і в дослідженні Є. Нахліка) І. Корсак інтерпретує як такий собі іспит зі знання рідної мови й фольклору, що влаштував Кобзар Олександрі: «А коли переконався, що знає Олександра їх пребагато та ще записи нею тих пісень побачив, то й зовсім утішився» [86, с. 17]. Це свідчить про поважне ставлення Т. Шевченка до О. Білозерської, високу оцінку її як фольклористки. Слід зазначити, що І. Корсак переклав запис, зроблений Т. Шевченком російською мовою [179, с. 50], українською відповідно до загального мовного оформлення роману, тоді як записи Куліша подані російською, згідно з оригіналом, можливо, у такий спосіб підкресливши цілісність поглядів Кобзаря та вагання Куліша.

Цікаве художнє рішення пропонує автор роману, інтерпретуючи нотатки Куліша про причини перешкоджання Мотрони Білозерської одруженню. Вони постають художньо обробленими роздумами, розкриваючи героїню як живу, емоційну особистість, що вболіває за долю своєї дитини: «Ну, не пара ж Куліш для дочки її, тривога за майбуття має підставу, бо незабезпечений зять, без маєтностей

або пристойного спадку, ще й характером незручним видався, не по літах самовпевнений та гоноровий, наче йорж, щойно виловлений з води, що задиристо б'є хвостом, тріпоче та вколоти силиться» [86, с. 16].

Вагання між майбутньою дружиною та Ольгою Плетнєвою викладені в іншому записі: «Сегодня, сидя насупроти меня за столом, Ольга была так тиха и задумчива, что я назвал ее героиней баллады. Она мне нравилась, и я почувствовал, что могу к ней пристраститься. Надо вести себя как можно благоразумнее. Не смешно ли уверять себя и других, что без той-то жить не могу. Время ото всего нас излечивает. Теперь Саша дорога моему сердцу как сестра, но без нее еще возможно для меня семейное счастье» [86, с. 13]. Вони свідчать про відсутність кохання, очевидно, через короткий термін знайомства.

Однобокого, суб'єктивного трактування вчинків та вдачі героїв волинський письменник уникає. Натомість надає право оцінки читачеві з огляду на дії, описані засобами невластиві прямої мови та внутрішніх монологів на основі задокументованих фактів. Автор без прикрас зображує зверхню поведінку П. Куліша (взаємини з жінками, ставлення до дружини), не завжди об'єктивні відгуки про творчість інших митців, загравання з російсько-імперською владою. Наприклад, роздуми Куліша над сновидінням, де він постав царем звірів, – «Ми ті люди, котрі кращі од інших» [86, с. 99], – викликають алюзії до вищезазначеного щоденникового запису, що його використовує В. Петров на підтвердження егоцентризму героя.

В. Аксаковій належать записи-враження від знайомства з Ганною Барвінок та роздуми про упереджене ставлення Куліша до дружини: «На цьому тижні з'явився цілком несподівано Куліш, наступного дня привіз до нас свою дружину, про яку так багато попереджав, що вона не одержала особливої освіти і т.д. І взагалі, так дивно висловлювався, що мимоволі доводилося невідь що з того гадати. Дивний чоловік! І що ж? Дружина його – то надзвичайно мила, простодушна жінка, прекрасний зразок української жінки, сповненої некорисливої любові, відданості та самопожертви, які доходять інколи навіть до самоприниження...» [86, с. 136–137], – що додають штрихів до портрету Пантелеймона Олександровича.

Водночас І. Корсак звеличує подвиг митця, який поклав життя в ім'я культурного та літературного поступу, зокрема послуговуючись записом, зробленим В. Аксаковою, про внесок Куліша в розвиток гоголезнавства: «Два дні читали записи про Гоголя вечорами, а потім два дні і ранок, і вечір також. <...> Які дорогоцінні уривки знайшов Куліш! Душа перейшла через стільки вражень при цьому читанні. Робили деякі помітки та зауваження, і Куліш сприймав поради охоче та з розумінням...» [86, с. 52].

Отже, використання різних типів нотаток в романі створює потрібний авторові ефект відповідно до ідейного задуму.

Щоденникові матеріали, наведені в романі Іваном Корсаком, можемо розподілити на дві категорії: особисті записи Пантелеймона Куліша, які виконують функцію фіксування вражень, почуттів чи філософських роздумів, звернених до емоційної сфери, відтворення внутрішнього світу, та згадки оточення про подружжя, викладені від третьої особи.

Дослідниця М. Варикаша наголошує на наявності масок у щоденнику, представленні фактів у бажаному авторові світлі, а отже – не завжди правдивому зображенні. Пов'язане це з можливостями пам'яті при відтворенні минулих подій та навмисному замовчуванні або викривленні певних моментів: «маски можуть варіюватися, зникати й знову з'являтися, складаючи мозаїчне поєднання щирості й фальші, документальності й вигадки, настанови на правдивість і гри з читачем» [22, с. 35]. Саме тому видається вкрай важливим залучення до біографії щоденникових записів та спогадів осіб з оточення подружжя. Адже вони висловлюють погляд ззовні, тоді як особисті записи героїв – погляд зсередини на себе, свої вчинки, емоції, події. Є й третій чинник, який формує бачення зображуваної особи, – авторська інтерпретація. Саме автор біографії з усього різноманіття фактографічного матеріалу обирає найістотніше, на його думку, на чомусь акцентуючи, щось замовчуючи або оминаючи увагою. У такий спосіб складається тривимірний погляд на події: від самих героїв, від автора та від третіх осіб. Найбільше це зауваження стосується художньої біографії, яка є мистецьким явищем і репрезентує авторське бачення зображуваної особи. Тоді частка вимислу та

домислу зростає порівняно з біографією науковою. Однак наратор присутній у будь-якому творі, навіть документальному, бо матеріали пропущені через авторську суб'єктивну свідомість. Але художня біографія, на відміну від наукової, в основі має ідею донести авторське бачення життя героя, наприклад, роман І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок» та романізована біографія В. Петрова «Романи Куліша». У першому автор свідомо береться розвінчувати міф про Ганну Барвінок як «тінь» чоловіка, висловлюючи власну думку щодо її ролі в громадському житті та становленні Куліша-письменника. У В. Петрова-Домонтовича, за словами Є. Нахліка, «надто вільне поводження з фактами, листами й творами, фактографічна неповнота, ефектні домисли й надмірна соціологізація у трактуванні інтимних почуттів» [124, с. 7]. Зважаючи на авторський ідейний задум, біографія Куліша у Домонтовича прочитується як наслідок життєвих обставин, впливу соціуму та епохи. Автор трактує її згідно з тогочасними літературними тенденціями перехідного періоду від реалістичної соціально-психологічної прози до модерністської психологізації.

Найоб'єктивнішою серед трьох варіацій життєпису є розвідка Є. Нахліка, що за змістом наближається до наукової. Однак і в ній помітна авторська присутність на рівні висновків, роздумів, припущень тощо. Наприклад, домисел автора стосовно взаємин сестри Олександри Надії Білозерської та Пантелеймона Олександровича до одруження. Євген Нахлік робить припущення про романтичні почуття між молодими людьми, спираючись на роман у віршах Куліша «Евгеній Онегин нашого времени» та деякі фрагментарні уривки зі спогадів сучасників [124, с. 18–20]. У цьому разі не йдеться про чистий вимисел, адже автор наводить аргументацію, але й прямих доказів взаємин немає. Тож домисел існує і в документальній біографії, адже його важко уникнути, зважаючи на віддаленість у часі та пропущення фактів через авторську свідомість.

Важливого значення набуває домисел та вимисел в історико-біографічному романі І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок». Ці категорії, як зазначалося, відображають авторське бачення подій. Наприклад, уривки з білою вороною, які надають розповіді містичного відтінку, відчуття невідворотного фатуму. Вперше

птаха постає супутницею циганки, що напророчила Олександрі важку долю: «Щастя твоє навпіл перемішане із нещастям, радість велику знатимеш і таку ж гіркоту, а помреш на соломі в чужому домі, на долівці сирій та холодній...» [86, с. 16]. Ворона з'являється в момент душевних вагань героїв, необхідності зробити вибір. Але вона не підказка вирішення проблеми, а докір, прояв сумління, застереження. Так, Олександра бачить птаху, коли виникає бажання зурочити розлучниць, які, на її думку, винні в подружніх незгодах: « ”А тим, хто чуже почуття краде, хай в подружжя навек нещастя зворожить...” Вона так подумала і тут же злякано похопилася: гріх бо великий щойно вчинила...

Та ледве змайнула думка, як щось стукнуло у вікно і залопотіло: чимала біла птаха, – зиркнула у той бік подивовано Олександра Михайлівна...» [86, с. 54–55].

Пантелеймонові Олександровичу ворона являється пересторогою від подружньої зради: «Ворона зневажливо скинула оком чорнезним на Куліша, а тоді ще раз так само каркнула деренчливо, мов за обов'язок мала затвердити щойно ним подумки вимовлене про красунь та нещастя від них» [86, с. 63].

Птахом-докором постає біла ворона перед Марією Вілінською. Ніби відплата за зруйновані долі Олександри Білозерської та багатьох чоловіків, які траплялися на її шляху. Смерть коханого, тіло якого везла на батьківщину, стала спокутою за гріхи. Отже, в наведених уривках висловлена думка автора про важливість дотримання споконвічної християнської моралі й невідворотність кари за її порушення.

До авторського вимислу відносимо сні героїв, у яких втілено філософські роздуми про сенс існування. Проведінням вбачається Олександрі сон про вибір ноші на життєвому шляху. Лише зрозумівши, що найлегшою виявилася власна, вона переконується у правильності обраної долі.

Поставши уві сні левом, Куліш приходять до розуміння особливого призначення у світі, долає невпевненість і водночас усвідомлює особність від інших, самотність, на що звертає увагу й В. Петров у романізованій біографії.

Введення образу лева дало змогу І. Корсаку висловити власний погляд на життя й діяльність Куліша, висвітливши велич подвигу, заради якого можна пробачити важку вдачу.

Підбиваючи підсумки, вважаємо за потрібне звернути увагу на посиленні ролі історичної правди та домислу-вимислу в емоційно-оціночному зображенні подій. Психологізм зображення героїв, показ причинно-наслідкових зв'язків покликаний донести відмінність авторського погляду на відомих громадсько-культурних діячів порівняно з іншими дослідниками. У цьому й полягав новаторський задум І. Корсака.

Традиційною залишається функція вимислу в показі життєвих цінностей, втілених в образах героїв. Вдале поєднання з фактографічним матеріалом створює ефект правдивості, занурення у внутрішній світ персонажів, переживання подій разом з ними.

Роман «Корона Юрія II» Івана Корсака побачив світ у 2011 році, тоді ж його було перевидано в Литві. Головна сюжетна лінія охоплює буремні роки початку ХХ ст. й зосереджена на віднайденні, втраті та подальших пошуках корони українських монархів. Однак відстежуючи долю корони впродовж віків, автор прагне провести читача сторінками української історії, насичуючи роман численними фактами, про що йдеться в післямові.

Роман має ознаки вальтерскоттівської моделі історичної прози, де вигадані події відбуваються на історичному тлі. Вимисел у творі відіграє сюжетотворчу роль, але водночас підсилює історичну правду, яка на ідейному рівні домінує. Іван Корсак багато уваги приділяє неперервності історії та династичним зв'язкам. Письменник стверджує, що «за винятком періодів окупації іноземцями, хай навіть і на три століття, Україні були властиві всі ознаки державності – політична організація публічної влади, територія, суверенітет, своє законодавство і т.д.» [79, с. 144].

Події роману відбуваються за часів визвольних змагань початку ХХ століття. Історик Іван Галицький – головний герой, який є вигаданим персонажем – безпосередній учасник тих подій. Крізь його життєві перипетії постає справжня історична дійсність. Засобами ретроспекції відтворено події Першої світової війни,

зокрема останній переможний бій російської імперської армії – так званий Брусиловський прорив, у якому, за авторською легендою, брав участь І. Галицький. Описуючи батальні сцени крізь призму сприйняття героя, І. Корсак показує всі жахи братовбивчої війни за чужі інтереси, де «кричали “ура” полтавці й чернігівці разом із омцями і тамбовцями, пригинаючись і тримаючи навпереваги гвинтівки з багнетами, йдучи на штурм окопів і на бігу стріляючи, окопів, де засіли буковинці і галичани разом із німцями та австріяками» [79, с. 77]. Ідейний зміст цього уривка є засторогою для сучасників і гостро апелює до сьогодення. Саме в цьому вбачаємо причину введення до основних подій роману, які відбуваються за часів УНР 1919-1920 рр., ретроспективного часу Першої світової війни. Після жовтневого перевороту через лави Денікіна Галицький опиняється в рядах української армії й у складі розвідки стає луцьким архіваріусом, де й зав'язуються події з викраденням щойно віднайденої корони Юрія II.

Авторський вимисел та історичні факти в композиції роману взаємозамінюються. Задokumentовані події автор подає як уявні спостереження головного героя над дійсністю XIV століття – переламного періоду розвитку української державності. Розмірковуючи над долею корони українських королів, Іван Галицький подумки переноситься у квітень 1340 року, в день отруєння короля Юрія II. Прийом уявлення дав змогу авторові відтворити історичний ланцюжок подій, водночас акцентуючи на ключових моментах правління як Юрія II, так і його діда, короля Юрія I. Іван Корсак зосереджується на двох складових: політичній діяльності обох королів та чварах між боярством, що призвели до вбивства монарха й подальшої втрати державності.

Авторська характеристика правління королів виписана відповідно до загальноприйнятої історичної концепції, за якою політика останніх українських монархів ґрунтувалася на дипломатичних, а не військових відносинах. На підтвердження автор наводить відгук польського історика Яна Длугоша про правління Юрія I: «Був він муж добрий, ласкавий і для духовенства щедрий, за його влади тішилася українська земля миром і славилася багатством» [79, с. 42]. Іван Корсак наголошує на державотворчих процесах та зміцненні міжнародних відносин,

що мали місце за правління Юрія I, і які продовжив у своїй політиці онук Юрій II: «Внук підтверджує ще дідові договори з пруськими хрестоносцями <...>. Так само за прикладом діда домовляється, хоч і з немалим трудом, із константинопольським патріархом та імператором про продовження визнання митрополії та призначення на кафедру свого митрополита – Федора Галицького» [79, с. 42]. Сучасний дослідник М. Волощук констатує, що «шляхом тривалих перемовин 1331 р. Юрій II Болеслав успішно домігся відновлення окремої Галицької митрополичої кафедри» [142, с. 108], й хоча успіхи були перемінними, «проте потреба відновлення митрополії залишалася ключовим завданням Юрія II до самої смерті» [142, с. 108].

Незмінна авторська концепція споконвічної належності України до європейського світу, що наскрізною лінією проходить через увесь творчий доробок автора, передана за допомогою уявних реплік бояр на останньому бенкеті Юрія II:

« – За короля Юрія з Руської землі, спадкоємця і продовжувача Волинсько-Галицької держави, короля, в якого кров Рюриковичів воєдино з'єдналася з кров'ю легендарної династії П'ястів, творців Королівства Польського!

– За короля Юрія, що долучає нас до освічених європейських світів!» [79, с. 41]

Отже, метою введення вставної оповіді про правління останніх українських королів є утвердження неперервності розвитку українських земель в контексті західноєвропейських як рівноправної, могутньої держави, що мала типові традиції європейського світу.

Ще одна наскрізна ідейна домінанта творчості І. Корсака – засудження переваги дрібновласницьких інтересів над загальнодержавними – реалізована в романі через показ чвар між боярами, які, підтримуючи ту чи ту політичну силу задля власної користі, нехтували інтересами держави, що й призвело до її занепаду. Проблема внутрішніх розбратів гостро апелює не лише до сьогодення, а й до всіх етапів розвитку української нації, адже, вивчаючи історію українських земель, стає зрозуміло, що на заваді державницьким процесам завжди стояли міжусобні протистояння, якими вміло користувалися сусідні держави.

Перипетії української історії з проєкцією на сучасність відтворені через погляди університетських товаришів Галицького – Михайла Василюка та Григорія Сазонова. Розповідь про події XIV-XV століття автор вкладає в уста історика Михайла Василюка, який оповідає про часи правління князя Вітовта та внесок його доньки Софії у розвиток московського царства. Сюжетна лінія вибудована відповідно до сучасних поглядів істориків, за якими землі колишньої Русі на рівних правах входили до складу Великого князівства Литовського, до того ж князівство стало культурним спадкоємцем Русі, послуговуючись її мовою, традиціями, релігією: «Удільні литовські князі з династії Гедиміна, що замінили представників дому Рюрика, приймали хрещення за православним обрядом, через одруження родичалися з представниками місцевої знаті, переймали від останньої традиції та побутові звички і, як правило, не сприймалися на Русі-Україні як чужинці. <...> Близько 9/10 населення князівства становили русини – майбутні українці та білоруси, руська мова стала діловою мовою документів, так само нове державне утворення переймає традиції державного життя та правових взаємин» [142, с. 142]. Вибір правителя князівства Литовського Вітовта героєм роману також не здається випадковим з декількох причин. По-перше, резиденцією Вітовта був Лучеськ Великий, сучасний Луцьк, – мала батьківщина Івана Корсака. Рідне місто, багате на історичні події, Іван Феодосійович неодноразово згадував як у прозовому, так і в поетичному доробку. По-друге, саме «Вітовт скликає перший з'їзд монархів Європи, прообраз майбутньої європейської спільноти...» [79, с. 26]. Щоправда, сучасні дослідники, як от М. Жарких чи О. Русина, обґрунтовують помилковість надання такої ваги цій події, пояснюючи хибу сплутуванням з'їздів: «Однак нині подеколи (зокрема, через літописну контамінацію – об'єднання в білорусько-литовських літописах 2-ї редакції “Похвали Вітовту” з оповіданням про коронаційний з'їзд, що відбувся 1430 у Вільно, нині м. Вільнюс) він без належного історичного аналізу його наслідків характеризується як “перша в історії міжнародної політики багатостороння зустріч на найвищому рівні”, як “прообраз Європарламенту” тощо» [141]. Однак мета історичної прози не в докладній констатації фактів, а в ідейному звучанні. Тож історична похибка компенсується акцентом на провідних ролях

українських земель у загальноєвропейському житті XV ст., що не суперечить історичній вірогідності.

Не меншу вагу має й згадка про Софію Вітовтівну та її внесок у розвиток Московського князівства. Дружина Великого князя Василя I рано овдовіла й залишилася фактично єдиною правителькою Московії при малолітньому синові: «За чоловіковим, князя Василя I, заповітом, разом із батьком Вітовтом стали вони регентами малолітнього Василя II і до десятка років була Софія реальною правителькою Московщини» [79, с. 74]. Автор наголошує, цитуючи договір від 1427 року між Вітовтом і князем Рязанським, на васальній залежності земель, що входили до Московського царства, від Луцька та Великого князівства Литовсько-Руського на чолі з Вітовтом: « <...> Москва втрапила у васальну залежність від Вільнюса й південної столиці Лучеська Великого, Луцька по-теперішньому» [79, с. 71]. Захоплюючись мужністю та стійкістю лучанки під час монголо-татарської навали, автор згадує й неабиякі управлінські здібності: «Чого вартували її наміри перенести столицю Московського царства ближче до західних країв, все вагалася – чи у Вільно, чи в Лучеськ. У батька, старого і хворого вже Вітовта, поради просила, як бачилася з ним у Смоленську востаннє» [79, с. 81]. Отже, Софія замислила реформи, у разі успішного впровадження яких Московське князівство могло би піти іншим шляхом розвитку й долучитися до європейської спільноти.

Тож період Великого князівства Литовського став одним з етапів розвитку української держави. Саме на цій позиції стоїть І. Корсак, обравши історичні події XV ст. для висвітлення ідейного задуму роману. Автор спростовує думку про занепад української державності після розпаду Київської Русі та Галицько-Волинського королівства.

Опозиційну щодо української державності думку репрезентує монархіст Сазонов, політичні погляди якого відповідають москвофільському руху початку XX ст.: «У період українських національно-визвольних змагань 1918 р. москвофіли знову розгорнули свою діяльність у Галичині, залишаючись догматично вірними доктрині єдиної й неподільної Росії. Вони виступали проти УНР, ЗУНР та Української держави Скоропадського» [26, с. 162–163]. Загалом погоджуючись з

роллю Софії Вітовтівни в розбудові Московського князівства, він вбачає минуле й майбутнє українського народу невіддільним від російського. Сазонов втілює погляди частини населення, яка підтримувала оновлену монархію на чолі з О. Колчаком. Щиро вірячи у відновлення «єдиної і неподільної», Григорій вбачає в Колчаку нового істинно руського правителя, протиставляючи його старій монаршій верхівці, в жилах якої мізерна частина російської крові. Через розлогі репліки героя І. Корсак висловлює власний погляд, суголосний сучасній історичній думці, на історію Російської імперії, всуціль сфальсифіковану для піднесення ролі самодержавства.

З історичних джерел відомо, що адмірал чорноморського флоту мав повагу серед українських матросів, солдатів і цивільного населення Криму. Колчак виявляв прихильність до української справи, не перешкоджав створенню гуртків, до того ж сам брав участь у національних демонстраціях. Не можна стверджувати, що адмірал перейнявся українською ідеєю, адже неодноразово категорично висловлював свою відданість Росії і навряд чи визнав би суверенність нашої держави в разі своєї перемоги, однак зважання на інтереси українського народу зробило його привабливим в очах багатьох. Відомо, що Колчаку пропонували очолити український флот, а на певному етапі він був суперником самому П. Скоропадському: « <...> німці розглядали його кандидатуру на пост Гетьмана навесні 1918 року» [94]. Однак на думку дослідника Костя Бондаренка, ідеї гетьманства Колчака були занадто примарними з двох причин: по-перше, його нічого не пов'язувало з давніми гетьманськими родами, а по-друге, що важливіше, він був категорично проти німецької підтримки, яка на той час стримувала наступ більшовиків на українські землі [94]. Так чи інакше, але перемога, хоча й тимчасова, була за П. Скоропадським, що « належить до давнього й визначного в історії України роду, який веде свій початок від козацької старшини Б. Хмельницького та пізнішого гетьмана Івана Скоропадського» [49, с. 18].

Своєрідно інтерпретує історичний епізод І. Корсак. Дотримуючись лінії детективу, автор вводить таємничих злочинців, які хочуть отримати кров Галицького, за сюжетом – нащадка самого короля Данила, для того, щоб влити

краплину благородної крові королів Олександрю Колчаку. Цій самій меті підпорядкована центральна сюжетна лінія викрадення корони Юрія II. За авторською легендою саме нею, а не ординською шапкою Мономаха, повинні були коронувати верховного головнокомандувача в Кремлі [79, с. 125]. Отже, авторський вимисел покликаний підсилити національну складову задокументованих історичних подій. Історію з коронуванням підтверджено цитатою листа Л. Троцького, де згадується наведений факт (щоправда, без корони Юрія II, яка є авторським вимислом).

Підбиваючи підсумки спостереження над співвідношенням категорій *fiction/non-fiction* в романі «Корона Юрія II» І. Корсака, доходимо висновків, що вимисел, незважаючи на сюжетотворчу роль, переважно є композиційною формою відображення історичних фактів, що несуть основне ідейно-смісловне навантаження – довести неперервність розвитку української державності, яка є спадкоємицею культурних традицій з часів Київської Русі, Галицько-Волинського (або Руського) королівства, Великого князівства Литовського й до утворення УНР на початку ХХ ст. після багаторічного поневолення імперіями Габзбургів та Романових [165].

Проаналізувавши романи Івана Корсака з погляду історичної достовірності та порівнявши їх з документальними фактами й сучасною історичною думкою, ми дійшли висновків, що автор неухильно дотримується історичної правди в зображенні подій та героїв. Помічені деякі розходження з фактичним матеріалом, на нашу думку, не можуть бути результатом недостатньої обізнаності автора. Підтвердженням цього є весь творчий доробок митця з ретельно дібраними історичними документами, здебільшого невідомими широкому загалу або взагалі згаданими вперше (йдеться про епістолярій). Вони можуть бути результатом навмисної гіперболізації фактів з метою підкреслення авторської ідеї відродження національної гордості за минуле держави. Історична концепція Івана Феодосійовича ґрунтується на національній свідомості. Провідною є ідея повернення з небуття призабутих історичних постатей, акцентування на вагомому внеску українців у світовий поступ, переосмислення ролі визначних діячів, їхньої жертвності в ім'я української справи, наголошення на тягlostі української традиції впродовж

тисячолітньої історії існування. Авторський домисел та вимисел має на меті висловити оцінку зображуваного, філософські роздуми морально-етичного характеру та адаптувати документальні джерела до художньої форми.

2.2. Гендерне прочитання творчого доробку І. Корсака

Сучасна вітчизняна література – це сукупність напрямів і течій, які, розвиваючись в європейському контексті, все ж не втрачають національної самобутності. Актуальною літературознавчою проблемою наразі є гендерне прочитання української художньої літератури, зокрема історичної прози. Адже на сьогодні немає розвідок, присвячених жіночому питанню в історичній романістиці. Зважаючи на це, слушним видається дослідження художньої спадщини Івана Корсака саме з цього погляду. Чітких обрисів проблема жінки набуває лише в одному романі письменника – «Перстень Ганни Барвінок». Однак наявність жіночих образів, переважно історичних осіб, в інших творах дає змогу розглянути гендерні питання як на конкретному часовому проміжку суспільного розвитку, так і в авторській їх інтерпретації. Коло проблем, порушених автором у творчому доробку, – доля жінки в патріархальному суспільстві, вибір власного життєвого шляху та самоусвідомлення, шлюб, материнство тощо. Отож метою підрозділу є дослідження гендерної проблематики та її розвитку в історичному часі на прикладі творчого доробку Івана Корсака.

Грунтовні жіночі студії в українській літературі належать дослідницям В. Агеєвій, Т. Гундоровій, Н. Зборовській, О. Кісь, С. Павличко тощо. Останнім часом популярності набуває гендерне перепрочитання класики. Зокрема, Т. Гундорова торкається теми фемінності та емансипації у творчості Ольги Кобилянської на тлі західноєвропейських психоаналітичних досліджень [44], особливостей жіночого письма на прикладі художнього доробку Лесі Українки [45]; В. Агеєва в руслі феміністичної критики досліджує творчість Марка Вовчка [2], Лесі Українки, Людмили Старицької-Черняхівської, Ольги Кобилянської, Ірини Вільде [1]; С. Павличко в гендерному прочитанні розглядає життя та творчість Марка

Вовчка [132], Лесі Українки, Ольги Кобилянської [131]; Н. Зборовська береться до перепрочитання Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Тодося Осьмачки тощо [57]. В історичному контексті жіноче питання комплексно висвітлене в монографічному дослідженні О. Кісь «Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)» [64] та колективній монографії «Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні» під загальною редакцією Л. Смоляр [55].

У творчому доробку Івана Корсака тема гендеру як об'єкту дослідження висвітлена мало, адже очевидно, що пріоритетною для митця повсякчас залишалася проблема нації, її самовизначення та видатних представників. Обираючи головною героїнею одного зі своїх романів українську письменницю та громадську діячку другої половини ХІХ ст. Ганну Барвінок, автор зумів поєднати теми видатних українців, їх внеску в національний поступ та ролі жінки, її самоусвідомлення та сприйняття в тогочасному суспільстві.

Роман «Перстень Ганни Барвінок» – єдиний у творчому доробку автора, де головна героїня – жінка. Знаковим він є й тому, що, за спостереженнями Ніли Зборовської, саме наприкінці ХІХ ст. « <...> жінка повноцінно стала включатися у систему освіти, що було закономірним результатом її боротьби за рівні права» [57, с. 11]. Олександра Білозерська – активна особистість, дії якої впливають на перебіг культурно-історичного процесу та життя суспільства. В інших творах письменника така роль незмінно належить чоловікові.

Вже з перших сторінок бачимо прояв сильного характеру, що протистоїть як родині, так і думкам оточуючих у виборі власної долі. Непевність Кулішевого матеріального та соціального становища, важка вдача не залишилися осторонь матеріної уваги, тому Мотрона Білозерська була категорично проти одруження доньки. «Але й дочка затялася: вона не переступить через матері заборону, тільки й за іншого заміж ніколи не вийде...» [86, с. 17]. Твердість характеру Олександри призводить до отримання бажаного. Вона власноруч будує своє життя й несе цілковиту відповідальність за нього, усвідомлюючи можливі труднощі: «Хай і так, якщо щастя змішане із нещастям, то все ж на долю мою дістанеться бодай

половинка щастя і зневажити ним не вартує...» [86, с. 16]. Аналізований уривок демонструє своєрідне національне ставлення до жінки, зокрема до вирішення долі молодої дівчини батьками. Дослідники відзначають « <...> більш вільне волевиявлення українки в деяких питаннях, особливу поезію її любовних почуттів» [55, с. 15] порівняно з російськими жінками. Розбіжність культурної традиції відбувається приблизно з XV ст. і особливо поглиблюється за козацької доби.

У подружньому житті Олександра перебирає на себе ведення господарства, всі побутові та матеріальні справи. Та якщо облаштування побуту традиційно вважалося сферою діяльності жінки, то матеріальне забезпечення родини завжди залежало від чоловіка. Тут ідеться про жіночу емансипацію, і це безперечний рух вперед. Інша річ – роль П. Куліша в цьому поступі. Порівняно з дружиною він видається фізично та морально слабшим, бо використовує становище, яке йому вигідне. Не переймаючись забезпеченням родини, він занурюється в особисті й громадські справи. Зрозуміло, що такою була ціна величезного його внеску в розвиток національної культури й літератури (Ганна Барвінок це чудово розуміла й приймала), однак загальновідомими є численні захоплення Куліша жінками та байдужість до дружини.

Ставлення Пантелеймона Олександровича до жінки цілком характеризує вираз «моє твориво»: мовляв, лише його заслуга в особистому зростанні дружини. У роздумах Ганни Барвінок над словами чоловіка вбачаємо погляд самого автора на проблему: «А насправді ж то він моїм «творивом» тепер став, то я денно і нічно на господарці товчуся, аби гріш був написане ним видрукувати, аби міг спокійненько над рукописами своїми нидіти...» [86, с. 73].

Давши поштовх до самостійної літературної діяльності, Куліш мимоволі став тим каталізатором, що змусив майбутню письменницю переоцінити себе. З подивом і захопленням вона раділа успіхам та схвальним відгукам на твори поважних критиків, серед яких І. Франко, О. Драгоманов та інші. Однак справу чоловіка ставила вище за своє письмо, яке добровільно приносила в жертву. Олександра стає дієвою учасницею громадського життя, видає оповідання в журналах «Основа», «Дзвінок» та жіночому альманасі «Перший вінок». Разом з чоловіком у Петербурзі –

тогочасній столиці українського прогресивного руху – заснують друкарню й крамницю українських вишиванок, у Кракові переймається проблемою розрізнення нації та дискутує з Анатолем Вахняниним щодо можливих шляхів єднання народу, слухає лекції й спілкується про історію християнства з видатним вченим Ернестом Ренаном у Сорбонні.

Загалом в означений період спостерігається зрушення в суспільній свідомості щодо становища жінки. Іван Корсак цитує ділове й особисте листування Ганни Барвінок з визначними діячами часу, як от І. Пулюєм, М. Лисенком, Б. Заклинським тощо. Наведемо як приклад лист Миколи Лисенка до Олександри Куліш щодо творчої спадщини Пантелеймона Олександровича:

«До О. М. Куліш

5 цвітня 98. Київ

Вельми шановна Добродійко Олександро Михайлівно!

...Сьогодні був у В. В. Тарновського и казав з йім у справі видання Шекспірових творів. Він дуже радий був почути, що знаходиться чоловік, що дає змогу видати ці твори, тільки просить Вас, щоб Ви до нього написали, що Ви согласні і даєте дозвіл у нього в господі переписувати переклади Шекспірових творів з автографів П. А. Куліша для друку. Одже, він жде Вашого до себе листа. Щиро поважаючий Вас

М. Лисенко» [86, с. 170]

Шанобливе звернення видатного культурного діяча Миколи Лисенка та відомого мецената Василя Тарновського свідчить про поважне становище в суспільстві, рівноправні партнерські стосунки без диференціації за статтю.

Жіноче товариство брало активну участь у відкритті пам'ятника Котляревському, зокрема І. Корсак у романі наводить дискусію літературно-критичного характеру Ганни Барвінок, Олени Пчілки та Євгена Чикаленка. Тож жіноча емансипація розгортається з цього часу небувалими раніше темпами. Гідними послідовницями, що стануть знаковими постатями українського фемінізму кінця ХІХ – початку ХХ ст., стануть Леся Українка та Ольга Кобилянська.

Традиційною формою громадської діяльності жінки з вищого стану, а згодом – жінки-інтелігентки, є благодійництво. Ганна Барвінок не була остронь, вона опікувалася всесвітньовідомим художником О. Саєнком, поетом Б. Заклинським, письменницею Надією Кибальчич, до якої ставлення було особливо теплим.

Споконвічна функція жінки, визначена природою та культурною традицією, – давати життя. Становище жінки-матері повсякчас вважалося священним. Саме в цій ролі жіночий первень домінував над чоловічим за своїм біологічним правом. Незважаючи на ще античні закиди, мовляв, жінка не може відбутися як матір без чоловіка, в українській культурно-міфологічній традиції спостерігаємо глибоку повагу й поклоніння неньці.

Героїня аналізованого роману не змогла реалізувати себе в материнстві, тому почувається неповноцінною. Цим частково можна пояснити ревно-побоже ставлення до чоловіка як наслідок невіленої любові до дитини. Материнська енергія трансформується в активну громадську позицію та надопіку чоловіком. Водночас відсутність об'єкту піклування веде до нервових зривів. Не маючи власних дітей, Олександра бере на себе виховання Федорки – осиротілої доньки куховарки, переймається освітою похресниці Надії Кибальчич, опікується численними племінниками. Тож маючи неабиякий досвід у вихованні, на схилі літ пише відкрите звернення до дітей Галичини, що перегукується з «Повчанням дітям» Володимира Мономаха.

Заслуговує на увагу з феміністичного погляду й героїня іншої сюжетної лінії – Марко Вовчок. Її історія сама собою вартує окремого феміністичного прочитання, до якого зверталася С. Павличко [132], В. Агеєва [2] та інші.

І. Корсак відтворює образ сильної жінки, яка самотужки торує шлях до успіху. Пильна увага до образу М. Вілінської (окрема лінія в романі піддавалася критиці через надмірну розгалуженість сюжету) має, на нашу думку, декілька пояснень. По-перше, вагома роль в житті родини Кулішів, по-друге, значний внесок у розвиток української культури й, по-третє, виняткова особистість, яка занадто вирізнялася з-поміж кола жіноцтва другої половини ХІХ ст. Винятковість її була в нетиповості поведінки для тогочасної жінки. Хоча, як зазначалося, емансипаційний рух набирав

обертів, і освічена та діяльна жінка була невидовижу, все ж Марко Вовчок вирізнялася вільними поглядами та незалежною вдачею. І. Корсак прямо не висловлює своєї думки щодо вчинків Вілінської. Він вимальовує її портрет з декількох боків: захоплення чоловіків, заздрість жінок та за допомогою оповідного опису. З них складається враження вольової особистості, яка йде до своєї мети, інколи не занадто переймаючись засобами. Шлях до успіху вона прокладає через чоловіків. Однак можна поглянути на це й інакше. Кожен наступний чоловік є етапом до інтелектуального зростання. Досягши мети, вона прагне більшого, допоки не опиняється в Європі, де її діяльність розгорнулася на повну силу. Авторський акцент на цьому епізоді, переданий через діалог М. Драгоманова з П. Кулішем, втілює його концепцію висвітлення внеску українців у світовий поступ. Слід звернути увагу й на таку деталь, як згадки про успіхи російськомовних творів авторки, що для Корсака не властиво. Можемо припустити, що Марко Вовчок привернула увагу автора саме як сильний тип жінки, винятковий у свободі самовираження. Жінки, яка однією з перших заявила своє право на рівне становище з чоловіками не лише в громадському житті, а й особистому, зокрема – інтимному.

Отже, роман «Перстень Ганни Барвінок» найбільше з творчого доробку автора порушує питання жінки в суспільстві, а саме: проблеми самоусвідомлення та самовираження, емансипації, материнства тощо.

Роман «Завойовник Європи» тематично належить до часів Галицько-Волинського князівства. Центральним жіночим образом твору є дружина князя Ростислава Михайловича – Анна Угорська. Вона зображена жертвою патріархально-монаршого устрою, де доля залежить від батька та чоловіка. Анна скоряється традиції, жертвуючи щастям заради чужих політичних інтересів. Життя Анни, за допомогою якого вирішують долю країни, має цінність своїм королівським походженням: «Мало чіпала її традиція, коли навіть по Різдву Христовому аж року 1243-го молодих парують, мов твар, не за почуттями, а за розсудком, небездоганим здебільшого, малозрозумілим та цілком суперечливим, – тут вдіяти нічого, традиція-бо міцніша за ці храмові мури» [75, с. 5]. Авторське співчуття передане за допомогою внутрішніх монологів героїні, риторичних запитань, у яких вона

висловлює жаль за страченою молодістю. Все, що їй залишається – це безмовний протест чоловікові, виражений через ставлення та поведінку. «Жіноче мовчання в культурному патріархальному проекті, – зазначає Н. Зборовська, – здавна освячується специфічними традиційними уявленнями про жінку як бездуховну тілесність» [57, с. 11]. Думка науковиці перегукується з історичними дослідженнями статусу жіноцтва доби середньовіччя: «Жінка в ідеальному подружжі малювалася церковниками “покірною”, “тихою”, “мовчазною”» [55, с. 31]. На цій традиційно-християнській моралі була вихована Анна, тому не знала іншої моделі поведінки, покірливо дотримуючись правил.

Світська культура відносин диктувала свій погляд на статус жінки в подружньому житті: «Традиційний спосіб описання чоловічо-жіночої проблематики, коли жіноче означало пасивне, природне, а звідси статеве, сексуальне <...>, а чоловіче – активне, духовне, отож культурне та загальнолюдське, має давню і досить живу традицію» [57, с. 9]. Так сприймає дружину Ростислав Михайлович щойно після одруження: «Досі на жінок Ростислав дивився здебільшого як на питво чи їстівне для воїна. Вони мали б втамовувати чоловічу спрагу, як пересохне в горлянці, або дати поживу виголоднілому чоловічому тілові – шмат добре запеченої смаженини, що парує і лоскоче ніздрі, а коли ту жінку позначила доля вродою, то скидалася вона ще й на смаженину, яка вдало присмачена різними там приправами: жінка існує винятково для воїна, для його втіхи, щоб на битву ступав з твердою душею і вдоволенням тілом; іншого жіночого призначення Ростислав до цих пір не уявляв, та й інше, гадав, навряд чи потрібне» [75, с. 9]. І хоча з часом почуття до дружини переростають у кохання, все ж до політичних справ князь Анну не допускає. До прикладу, епізод з хрестоносцями, коли всупереч волі дружини, князь не зробив пожертвування на користь походу, керуючись власним розумінням його мети. Тож роль жінки обмежується виключно справами побуту.

Однак Анна викликає не лише співчуття до своєї безпорадності, але й захоплення почуттям власної гідності. Адже життя приносить в жертву державним інтересам і стійко зносить випробування долі, не показуючи душевного горя. Лише раз вона дозволила собі вилити розпач батькові, хоча той, жаліючи доньку, все-таки

стає на бік державних справ. Вчинок Анни можна розцінювати не тільки як слабкість, а й як протест проти гендерної несправедливості, де світом і долями керують чоловіки.

Отже, образ Анни Угорської у романі «Завойовник Європи» розкриває тогочасне безправне становище жінки навіть з найвищих кіл суспільства, цілковиту залежність її від волі чоловіків.

Певним антиподом Анни за характером є героїня іншої сюжетної лінії – Маргарита Бабенберг, герцогиня Австрійська. Це сильна, розумна та вкрай розважлива жінка, яка з власної волі обирає чоловіка, керуючись державними інтересами. Вона особисто вирішує свою долю, одружуючись з Пшемислом Оттокарром. Однак її свобода позірна. Герцогиня має право вибору нареченого, водночас розуміючи, що у світі, де правлять чоловіки, жінка самотужки не захистить свою землю, і її долю вирішать за неї. Вибір чоловіка був керований не почуттями, а обов'язком перед власним князівством та народом. Не в змозі народити спадкоємця, Маргарита Бабенберг втрачає все, ставши жертвою традиції.

Побіжно згадані в романі й інші видатні жінки, пов'язані з родиною головного героя: сестра Анни – свята Маргарет та донька Анни й Ростислава, майбутня королева Чехії та «перша поетеса Європи» – Кунігунда. Їхні образи архетипні й прописані в романтично-міфологічному ключі.

Отже, у романі І. Корсак висвітлює долю жінок найвищих суспільних станів, порушуючи проблему безправності та цілковитої залежності від державних інтересів і традицій як в Україні, так і в Європі [188].

Тож проаналізувавши з погляду гендеру творчий доробок Івана Корсака, що тематично належать до різних часових проміжків, ми простежили рух до емансипації в деяких питаннях, що стосуються жінки в державних та громадських справах. Погляд на сімейні відносини здебільшого залишився традиційним. Особливе місце займає питання материнства. В обох творах спостерігається нереалізованість цієї функції, що призводить до розлучення або проблем у шлюбі через умовне тавро неповноцінності. Важливим є авторський акцент на усвідомленні жінкою себе повноцінним членом суспільства.

2.3. Художнє осмислення національної свідомості в прозі І. Корсака

У літературному процесі кожної країни чільне місце належить національному компоненту. Більше його вираження спостерігається в бездержавних та постколоніальних етносах, серед яких – український. Підкреслення ідентичності, піднесення національної свідомості є ідейною домінантою від періоду нової української літератури, творчості І. Котляревського й дотепер.

Питань ментальності та ідентичності торкалися у працях низка науковців у різних галузях гуманітаристики, зокрема Л. Виготський, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Костомаров, Ю. Лотман тощо. У сучасному літературознавстві національна свідомість осмислюється в роботах С. Андрусів, О. Гнатюк, М. Гримич, М. Іванишин, Н. Мафтин, Д. Наливайка, О. Романенко, Н. Шумило тощо.

У полі зору науковиці Н. Мафтин індивідуальні стилі західноукраїнських та еміграційних письменників 20-30-х рр ХХ ст [116]. Дослідниця доводить їхню керованість українською традицією, утвердження національної ідентичності, європейську орієнтацію.

Національній інтерпретації постколоніального дискурсу присвячена дисертація М. Іванишин [60]. Дослідниця аналізує праці С. Андрусів, О. Вертія, О. Мариненко, В. Моренця, Н. Шумило та інших задля систематизації зазначеного питання й з'ясування його ролів українському літературознавстві.

О. Романенко досліджує формування національної ідентичності на межі тисячоліть. Оперуючи соціологічними фактами, науковиця переосмислює творчість сучасних українських письменників крізь призму постколоніального синдрому. Вона виокремлює кілька етапів становлення ідентичності в пострадянську добу: екзистенційна втрата радянської належності (часовий розрив 1985-2000 рр.), етап дистанційованості української ментальності від радянської або, вужче, російської (переосмислення та повернення минулого нації, звільнення від імперських нашарувань), перехідний етап до третього, ще не сформованого в українській свідомості, сучасного національного самоусвідомлення. Перехідна або транзитна ідентичність відображає історичну тяглість від давнини до сьогодення [140].

Дискурс української ідентичності на матеріалах дискусій в літературних колах студіює польська науковиця О. Гнатюк, україністка за спеціалізацією. Її дослідження розгортається в площині Схід – Захід, модернізація – традиція, мовна ознака, героїзація – дегероїзація тощо. Національне питання О. Гнатюк досліджує з позиції зіставлення культурологічних процесів в Україні з європейськими, зокрема польськими [36].

Імагологічне потрактування національної ідентичності є предметом праці С. Андрусів «Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу» [6]. Крізь призму постколоніальних студій вчена осмислює категорії «своїх» та «інших» в есеї Павла Ляуфера «Антропологія подорожі: Україна з узбіччя». Крім того, дослідниця порушує питання імагології як науки в українському літерознавстві, теоретичним підґрунтям якої, на її думку, можуть бути так звані *postcolonial studies*.

Імагологічні дослідження сприйняття України в західноєвропейському світі є предметом наукових зацікавлень Д. Наливайка. У фундаментальній праці «Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» дослідник аналізує західноєвропейські історико-літературні джерела від доби Київської Русі й відзначає спільні риси – визнання етнічної та територіальної цілісності й сталості українського народу, вагомої ролі в загальноєвропейському політичному житті, диференціацію московського та українського (руського) етносів [122].

Тож можемо визначити принаймні два шляхи дослідження національної ідентичності в художній літературі: аналіз поезики власне українських творів та компаративне й імагологічне потрактування української ментальності в зарубіжних текстах.

«Національне в літературі, – зазначає літературознавець Ю. Ковалів, – органічна якість письменства, що відрізняє його від інших, зумовлена етногенетичною пам'яттю, звичаями, традицією, мовою, типом світосприйняття народу» [112, с. 108]. Вона виявляється на знаково-символічному, семантичному, онтологічному рівнях. Етнічна домінанта детермінована жанром, традицією, добою. Апелювання до національної свідомості частіше відбувається у період становлення нації.

На сучасному етапі державотворення чільне місце в конструюванні національної ідентичності належить історичній белетристиці. Відтворення подій минулого буде автентичним у тому разі, коли спиратиметься на народну традицію, як ідентифікатора конкретної нації. Водночас національний компонент відзначається тяглістю і є маркером етносу поза часом.

Творчий доробок Івана Корсака позначений зануренням вглиб національної свідомості та народної самоідентичності. Багатовікове поневолення сформувало неоднозначне ставлення до подій минулого, спричинене викривленими псевдонауковими імперськими вченнями. Сучасний історичний роман має на меті повернення справжньої історії та формування спільного бачення цих подій. Художній доробок автора відзначається апелюванням до сьогодення, відстеженням неперервності української державності й ментальності на рівні архетипів, символів, знаків тощо.

За слушним зауваженням дослідниці Н. Мафтин, історична тематика трансформується в «нарратив, покликаний творити ідентичність шляхом актуалізації національної історії, осмисленої й переплавленої в горнилі філософських концепцій часу та власного розуміння зв'язків у вимірах «минуле – теперішнє – майбутнє». Таким чином, у центрі уваги не стільки самі події, скільки розгортання свідомості в часопросторі епохи» [116, с. 168]. Національний компонент творчості волинського письменника виявляється насамперед через філософську концепцію Г. Сковороди, відгомін якої відчутний у новітніх модерністських течіях. Основні її положення зводяться до спорідненої праці та самопізнання через серце, яке іноді ототожнюється зі словом Божим. Вчення філософа-гуманіста є наскрізною лінією романного доробку І. Корсака, що виявляється через архетипні структури, притчеві мотиви, життєві колізії. Сюжетні лінії романів «Перстень Ганни Барвінок» і «Завойовник Європи», попри загальну фрагментарність, відзначаються ідейною стрункністю, за якою доля героїв детермінована самопізнанням і духовним розвитком. Утвердження Ганни Барвінок як письменниці в інтерпретації І. Корсака починається із роздумів про призначення людини в цьому світі: «Чи то значить, що життя своє бачиш лиш домогосподаркою, і нічого не треба більше надбати, окрім

кухонного фартушка, а кругозір окреслити тим же кухонним порогом? Нащо нас мати привела? – читав твій весільний боярин Тарас Шевченко перед одруженням, читав так виразно, як ніколи та не від кого не доводилось досі чути» [86, с. 29]. Єство письменниці-початківці противиться майбутньому, де доведеться розчинитися в буденщині. Водночас жінка ладна на все заради чоловіка, тому спостерігаємо вагання між обов'язком дружини (який не видається тягарем через кохання) й самоствердженням як особистості: «А може їй вдасться одне долучити до другого, якщо під вінець пішла, то гріх їй цуратися обов'язку жінки; коли ж Бог дарував ще й талан, кмітливість і вправність передати побачене, описати та знайти прекрасне й незнане, хай нерідко і болісне, чого інші з природи чи неухважності вздріти не здатні – не зректися належить і дару того?» [86, с. 29]. У роздумах, вкладених у уста Ганни Барвінок, вбачаємо ремінісценції до ідей спорідненої праці Сковороди. Героїня вбачає щастя в поєднанні письменницької діяльності, до якої має здібності, з обов'язками дружини – споконвічним призначенням жінки-берегині домашнього вогнища. В образі Ганни Барвінок І. Корсак відобразив процес емансипації другої половини ХІХ початку ХХ ст., який склався на ґрунті української традиції. З одного боку – це загальносвітовий рух за права жіноцтва, з іншого – традиційна роль жінки-господині, берегині роду та достатку. Порушивши баланс, героїня втрачає внутрішній спокій, відчуває неповну реалізованість: «Прекрасна ця полуниця грядка. Але в ній поховане ненаписане моє оповідання, а на полі, де вишумовує жито до плеч, там півкниги хіба упокоїлось» [86, с. 39].

Алюзії до філософії серця вбачаємо в романі «Завойовник Європи». Ідеї Г. Сковороди та П. Юркевича втілені в образі старця з Лучеська (Луцька) – міфічно-символічній іпостасі внутрішнього світу князя Ростислава Михайловича й водночас – виразника авторського світосприйняття. У трактаті «Наркіс. Разглагол о том: узнай себе» читаємо: «Чего достигнуть не можем, не испытуймо. Понудить себе должно и дать мѣсто в сердцѣ нашем помянутому божію слову. Если его благодать повѣтет на нас, тогда все нам простым и прямым покажется. Часто мѣлочей не разумѣем самых мѣлких. А человекъ есть он маленькій мырок, и так трудно силу его узнать, как тяжело во всемирной машинѣ начало сыскать; затвердѣлое наше

нечувствіє и заобыкльый вкус причиною есть наша бѣдности. Раскладывай пред слѣпцем все, что хочешь и сколько хочешь, но все тое для его пустое. Он ощупать может, а без прикосновенія ничего не понимает» [147, с. 175]. Зважаючи на те, що Скворода ототожнював Бога з природою, можемо стверджувати, що аналогічні думки висловлює старець з Лучеська: « <...> сивий сліпець шкодував лишень, що люд так мало тямить досі про те, як створений цей білий химерний світ, тому людові все ніколи та лінки мізки свої докласти<...>. Ледачий ниньки народ пішов, око уважне і вухо чутливе йому даровані, та не завше беруть їх до вжитку <...> ніяк ума прикласти не спроможеться, бажання пізнавати світ до тої межі, що дозволив Всевишній <...>. Скільки прикмет повз око людське проходить, та нікому придивитися оком свіжим» [75, с. 68–70]. Тож старець втілює віковичну мудрість, єднання людини з природою та з собою, вчить дослухатися до серця й навколишнього світу.

Образ старця з роману виражає концепцію мага-Мудрого Старця, обґрунтовану К. Юнгом. У дослідженні науковця архетип старця є символом духу, несвідомого або свідомого вольового прагнення людини: «Старець завжди з'являється в той момент, коли герой перебуває в безнадійному становищі, з якого врятувати можуть глибокі роздуми чи вдала ідея, іншими словами – духовна функція або внутрішньопсихічний автоматизм. Коли ж <...> герой не може цього зробити самостійно, знання <...> з'являються у формі персоніфікованої думки, наприклад, старця, що здатен допомогти (*тут і далі переклад наш*)» [180, с. 45]. Отже, архетип старця – це приховане підсвідоме, що проявляється в слухний час, підказуючи рішення шляхом психологічної саморефлексії: «Втручання старця <...> є життєво необхідним, бо свідомість сама собою вже не здатна до осяяння» [180, с. 45]. Старець з Лучеська подеколи виконує схожу функцію. Вперше він з'являється в житті Ростислава Михайловича, коли той втрачає галицький престол й опиняється на роздоріжжі. Здавалося, його мрії зруйновано. Він за волею долі стає володарем дарованого дядьком Данилом міста Лучеська. Сватається до дочки короля угорського Белли IV, але відповіді не отримує. Тож становище його непевне, він розгублений. Старець стає орієнтиром, дороговказом у житті: «Душа твоя вельми

слави спрагла, півсвіту звоювати хотіла б <...>. Та матимеш, зрештою, ти півсвіту, тільки не мечем його здобуватимеш. Інша доля судилася, та, що в краї, де сонце заходить...» [75, с. 21]. Проте князь з недовірою ставиться до пророцтва. Старець тут відіграє роль внутрішньої підказки, до якої князь все ж дослухається, знову сватаючись до доньки угорського короля й цього разу отримуючи згоду. Отже, пророцтво збувається. Тож спираючись на дослідження Юнга, можемо стверджувати, що старець в аналізованому уривку уособлює внутрішню волю (за Юнгом – дух), що стає поштовхом до розв'язання складної ситуації.

За спостереженнями швейцарського філософа, «тенденція старця пробуджувати мислення може мати форму переконання людей в необхідності “відкласти рішення до ранку”» [180, с. 45]. В романі ця функція категоричніша, бо вказує на конкретне рішення – відмовитися від ідеї повернення галицького престолу. Для досягнення мети старець звертається до світу природи, що трансформується в знаки-перестороги. Ними є зграї птахів та вовків, що стають на перешкоді військові князя. Однак Ростислав їх не розуміє. У такий спосіб реалізується ідея порушення взаємозв'язку людини з природою: «<...> коли послав сивий старець орлів та вороння цілісіньку хмару, хотів попередити про поразку у битві під Ярославом, то не вкумекав князь такого простого знаку, що й дитинча допетрає, хоч як вже ворони й орли старалися, кружляли та вививалися, криком кричали пересторогу» [75, с. 69].

Дух-старець з роману покликаний звертатися до совісті героя, вчасно стримуючи негативні поривання: «Щоправда, як проказав сліпець про душу, що вельми слави спрагла і півсвіту звоювати хотіла б, то несподівано густо почервонів чомусь Ростислав Михайлович» [75, с. 21]. Отож архетип старця трансформується в докори сумління, що дають змогу розважливо оцінювати ситуацію та уникати хибних рішень.

Спираючись на дослідження Юнга, можемо простежити певною мірою негативну функцію старця з Лучеська. Дослідник стверджує, що «<...> всі архетипи мають як позитивний, світлий бік, який спрямовує нагору, так і той, що спрямовує донизу – частково негативний, несприятливий, але здебільшого просто нейтральний.

Архетип духу в цьому разі не виняток» [180, с. 45]. Припускаємо, що негативна функція – це одна з багатьох граней, до того ж досить суб'єктивна. Бо якщо в цілому дух-старець сприятливо впливає на долі героїв, то в конкретних випадках цей вплив можна трактувати як негативний. Так, наславши зграю вовків на військо Ростиславове, старець завадив вчасному поверненню князя до Галича, позбавивши його права на престол: « <...> то він наслав тоді вовчої зграї, щоб не встигло Ростиславове військо при поверненні з литовських країв попереду Данила Романовича у Галич ввійти, далі ті дороги пролягти мали» [75, с. 70]. З іншого боку, це врятувало князя від битви з рідним дядьком, чому внутрішньо він завжди опирався: «Боже, думалося йому, яке неймовірне життя і які неймовірні обставини, в які інколи втрапить людина за чудернацьким і втаєним до пори розписом долі: він не повинен, з одного боку, просто так собі втратити княжий стіл, і так само немислимо підняти меча на дядька» [75, 15]. В цьому разі втручання старця потрактуємо як внутрішню волю героя, за Юнгом – дух.

З історичних джерел відомо, що за правління Данила Галицького його держава сягнула небувалого розквіту та могутності. Але ми не можемо стверджувати, що це сталося б за правління Ростислава. Отож негативний вплив на долю конкретної особи певної миті загалом позначився благом. Інтереси Ростислава Михайловича були принесені в жертву загальному добробуту. Тут реалізується ще одна структурна складова архетипу – доля. Ідея її влади над людиною в романі є однією з провідних і завжди звучить із вуст старця. Можемо припустити, що він уособлює долю, а князь змушений підкоритися, опинившись врешті-решт у «краю, де сонце заходить», як і передрікав старець.

Важливе смислове навантаження має образ старця в народній міфології, зокрема в епосі. Пряме апелювання до нього відбувається ще за часів Київської Русі. Словники подають декілька тлумачень цього поняття: «1. Чоловік, який досяг похилого віку, старості. 2. Літній монах, поважна духовна особа; пустельник, самотник. 3. Те саме, що жебрак» [3]. Водночас в народній свідомості це взірць покори; людина, яка підтримує віру в інших, допомагає усвідомлювати, каятись і виправляти власні помилки. Старець також наділений рисами мага: вказує

правильний життєвий шлях, допомагає вирішити складну життєву ситуацію, зцілює від хвороб та нечистого ока, розуміє та керує стихіями, рослинним та тваринним світом. Отже, образ старця поєднує християнські риси з більш давніми, традиційними для нашого народу – язичницькими.

В Україні зі старцем ототожнюють образ кобзаря – сліпого мандрівного співця, людини Божої, що наділена даром пророкування. У різні часи до кобзарської тематики зверталися Тарас Шевченко, Микола Гоголь, Микола Лисенко та інші.

Рисами, притаманними архетипу старця, наділені також характерники – козаки, які свідомо керували своїми вольовими центрами, набуваючи надзвичайних здібностей, та мольфари – гуцульські маги, що мали схожі властивості.

Перші згадки про характерників зустрічаються в літописах, що датуються другою половиною XVI сторіччя. До цього образу зверталися Д Яворницький («Історія запорозьких козаків»), Є. Гребінка («Чайковський»), П. Куліш («Чорна рада»), А. Кащенко («Запорозька слава», «На руїнах січі») тощо. І. Корсак у романі «Завойовник Європи» висуває гіпотезу походження характерників від волхвів: «Як прийшла віра Христова у край, то не всі волхви подалися у пущі <...> язичницьким ідолам бити поклони <...>. Знайшли ті мудреці прадавні здатність в душі струсити язичництво з себе, мов пил придорожній, натомість їх сила і відання, що з роду у рід переходили, залишилися назавше з ними – колись їх хіба назвуть характерниками» [75, с. 68]. Нащадком волхвів є старець з Лучеська: «“Ого, – промайнуло у думці князеві, – чи не є цей старий нащадком яким древніх тутешніх волхвів? Вони ж бо й затемнення сонця і місяця передрікали і наперед знали долі людські”».

– Він, княже, він, – відказав старий, мовби те Ростислав Михайлович вголос вимовив» [75, с. 21].

Отож у романі можна простежити еволюцію образу: волхви – старці – характерники.

Мольфари, герої гуцульської міфології, здобули популярності після видання в 1911 році повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Незважаючи на критичні зауваження Г. Хоткевича, який закидав Коцюбинському незнання гуцульських традицій і міфології, все ж саме Юра з повісті є прототипом народних

уявлень про гуцульських магів. Образу старця з Лучеська властиві певні риси мольфарів «коцюбинівського» типу та народного уявлення про «градівників», які керують стихіями: «Старець негадано опустився навколішки і, вийнявши з-за пазухи якусь паличку та ножа, став на землі щось креслити. <...> І сталося дивнеє: чорна хмара, що вже зависала над Лучеськом, гурготіла, бурчала і погримувала загрозливо, злими блискавицями змигуючи, раптом спинилася; якийсь час вона нерішуче стояла, наче вагалася в роздумах та власних намірах, а тоді, невдоволено і роздратовано grimнувши, несподівано назад подалася, скинувши хіба кілька теплих крапель дощу» [75, с. 95–96]. Хоча в романі про мольфарів не йдеться, проте можемо простежити наслідування традиційного народного уявлення про них.

Мандрівні святі старці згадуються вже за часів Київської Русі в давній літературі. До цього часового проміжку належить шедевр орнаментального мистецтва «Слово о полку Ігоревім» з архетипним образом віщого Бояна.

У літописних збірках старець – це звичний образ старолітнього поважного монаха та наставника. Літературознавиця Людмила Настенко-Капалет, досліджуючи постать віщого Бояна зі «Слова...», наводить приклади з «Повісті минулих літ»: «<...>старець добрий, <...> муж благ, кроток і смирен, <...> не худший первих праведників <...> » [123]. Цей опис стосується згадуваного в «Повісті...» історика Яна, котрого авторка статті ототожнює зі співцем Бояном. У давній пам'ятці Боян – придворний співець, наділений даром пророкування. Він був творцем текстів, що прославляли князів та їх славетні діяння. Отже, Боян у творі має риси, до яких згодом апелює образ кобзаря. Ці ознаки не властиві старцю з роману І. Корсака «Завойовник Європи». Однак у «Слові...» натрапляємо на декілька згадок про співця. Одна з них пов'язана зі словами: «Дружину твою, княже, птичь крилы приодѣ, а звѣри кровь полизаша» [155]. Можемо припустити, що Боян володів даром розуміння птахів та звірів. Цими здібностями наділяє старця з Лучеська Іван Корсак: « <...> послав сивий старець орлів та вороння цілісіньку хмару, хотів попередити про поразку у битві під Ярославом <...> » [75, с. 69]. Ремінісценції до «Слова...» простежуються й у знаменні затемнення. Однак в аналізованому романі до цієї події причетний старець: «А затемнення, якщо хочеш, то й зараз наступить. В

ту ж мить небо раптово сіріти стало, зовсім як в надвечір'я, птахи, що сонно дрімали між гіллям, гуртом з дива озвалися, а як впала темінь негадана, протяжно й зловісно поблизу скрикнув сич» [75, с. 21].

Отже, архетип старця – явище доволі давнє й поширене в українській культурній традиції. У різних проявах йому притаманні такі риси, як фізичні вади, здатність передбачати майбутнє, впливати на явища природи, розуміти мову птахів та звірів, вміння ними керувати, безмежна віра в Бога та в сили природи, покірливість, вміння читати думки, надзвичайні фізичні та вольові сили, а також здатність негативно впливати на життя, здоров'я та добробут людини шляхом наведення порчі.

Романному доробку І. Корсака властиві народні уявлення про тваринний і рослинний світ. Символічного значення набувають орнітологічні міфообрази. Крім згаданого уривка з роману «Завойовник Європи», міфологема птаха присутня й в ряді інших творів, зокрема в романах «Перстень Ганни Барвінок» та «Корона Юрія II». Символізація зазначеного образу в українській культурній традиції сягає доби язичництва і пов'язана з тотемним його сприйняттям. Здатність літати визначає належність до вищого світу, а отже – до знань, недосяжних людині. Тому міфологема птаха часто присутня в усній народній творчості.

Відомий історик та етнограф XIX ст. М. Костомаров поділяє орнітологічний світ на три категорії, залежно від функцій у фольклорі: метафоричну, віщувальну, міфологічну [92]. Птах в романах І. Корсака здебільшого виконує роль вісника певних подій, які мають статися, або застороги від них. Найбільш вживаним є образ ворони (або цілої зграї). За народними уявленнями птах є віщуном. На думку дослідника А. Багнюка, він володіє таємними знаннями, має здатність передбачення трагічних подій [9, с. 732]. За визначенням М. Костомарова, « <...> “ворон-птах” – злий передвісник смерті, горя й бід» [92]. Спостереження видатного історика ґрунтуються на народнопісенній основі доби козаччини.

У творчості волинського письменника птах загалом має тотожне смислове навантаження, хоча й менш трагічного звучання. У попередньо аналізованому уривку з роману «Завойовник Європи» вороняча зграя, що вкрила небо, є вісником

поразки в битві під Ярославом. Епізод є алюзією до аналогічних подій, описаних у Галицько-Волинському літописі [114]. Припускаємо навмисне акцентування на міфологічному сюжеті з метою наслідування народної традиції.

Міфообраз білої ворони несе важливе смислове навантаження в романі «Перстень Ганни Барвінок». Птах є супутником циганки-ворожки, але здебільшого з'являється героям без супроводу. Залежно від обставин, ворона дещо змінює символічне значення. Для Олександри Білозерської вона є передвісником тяжких життєвих випробувань [86, с. 15] або засторогою від спокуси зурочити суперниць [86, с. 55]. Пересторогою-попередженням ворона є для П. Куліша [86, с. 63]. Стосунки з Параскою Глібовою, яка була у шлюбі, за народною глибоко релігійною мораллю споконвіку вважалися великим гріхом.

Ввижається біла птаха й Марії Вілінській, але набуває іншого значення. Для жінки вона є докором-покаранням за перелюб та зруйновані сім'ї, платою за які є смерть коханого, з труною якого вона поверталася з подорожі [86, с. 187]. Отже, ворона є символом випробувань, застороги-попередження та докору-покарання, що загалом збігається з традиційними уявленнями.

Слід звернути увагу на таку деталь, як білий колір птаха, який корінням сягає ще доби античності, а згодом – християнської міфології. Український мовознавець В. Жайворонок зазначає: « <...> біла ворона — символ когось або чогось рідкісного, незвичайного; за легендою, віщий ворон був створений білим як сніг, покірливим, як голуб <...> » [59, с. 117]. Це забарвлення, за народним уявленням, є первісним і змінюється через прокляття за погану звістку (згідно з античною міфологією), або відсутність її взагалі (християнський міф про потоп). Тож білий колір символізує безгрішність. З огляду на це, ворона, за авторським задумом, не може нести зло людям, а її передбачення-віщування мають запобіжний характер з метою відвернути небажане, попередити про небезпеку. Отож птах в романному доробку І. Корсака має функцію медіатора, тобто посередника між небом та землею. Це тлумачення ми можемо спостерегти в романі «Завойовник Європи», де пташина згряя виконує волю старця, що володіє таємними знаннями, та «Перстень Ганни Барвінок», де ворона є рупором внутрішнього голосу, себто душі та совісті, підвладної вищим силам.

Мотив світової волі вбачаємо й у міфологемі горобця з роману «Корона Юрія II». Опинившись на краю прірви, життя героїв залежить від маленької пташки: «*...*» заворожено обоє дивились на пташку, боячись поворухнутися, навіть дихнути глибше остерігалися, бо тепер від цієї малої і вертлявої істотки залежало: жити їм далі чи ні?» [79, с. 111]. Уривок унаочнює традиційне для українського етносу пантеїстичне сприйняття світу: «Галицький досі не знав, що ж то було – нещасний запліжаний горобець мало не вкоротив їм віку, чи навпаки, став рятувальником їхнім, бо, заворожені, вони мимоволі облишили задумку вистрибнути із небезпечної автомашины *...*. Надто все в цьому світі зв'язано і переплетено, на долю людську може вплинути навіть мала пташина» [79, с. 112].

Обожнення природи, одухотворення та наділення надзвичайними, а подеколи й містичними властивостями – риса, притаманна українській ментальності. Зазвичай її втілюють оніричні позасюжетні елементи, як от сон про всохлий сад та дроздів, який бачить Олександра Білозерська перед втратою дитини [86, с. 24], або про лева та овець [86, с. 91], що символізує пізнання внутрішнього «я» Пантелеймоном Кулішем (роман «Перстень Ганни Барвінок»). Сон Олександри, як і пророцтво циганки з вороною, передрікає нелегку долю. Пор.: «– Щастя твоє навпіл перемішане із нещастям, радість велику знатимеш і таку ж гіркоту...» [86, с. 16], або «*...*» як бачиться сад запущений, всохле дерево, то не на добро, матінка їй колись оповідала, то лиха чекати належить; але ж знову пташка така як дрізд, то на світле, на дні втішні...» [86, с. 24]. Сон Пантелеймона Куліша означає усвідомлення своєї винятковості серед посереднього люду: «Він справжнісінький лев поміж звірів-дрібноти, він в світ цей прийшов сказати доконану істину будь-кому прямісінько в очі» [86, с. 92].

Мотив пташиного польоту звучить уві сні князя Ростислава («Завойовник Європи»): «Він злітав вправно й невимушено, так само свobodно, як дихає людина *...*. А ще мав він навчити кількох людей, що з острахом спостерігали за його вправами. – Не бійтеся, – казав він. – То так нескладно. Не сумнівайтесь лишень ні на крапельку, що літати здатні. Коли ж його підопічні почали злітати і тут же, не подолавши хоча б півдесятка кроків, падали, Ростислав навіть сердився і сварив: –

Ви не вірите, що можете, ви не до кінця, принаймні, вірите...» [75, с. 132]. Видіння символізує долання сумнівів та внутрішніх перешкод і пов'язане з первісними уявленнями про здатність птаха досягнути простір, недосяжний людині, єднати небо й землю. Сон про вороння, яке ладне вчепитися в тіло князя, набуває негативного забарвлення й символізує підступи бояр: «Тої ночі він мало спав, але як щастило бодай стулити повіки та придрімнути, то незмінно дивний сон набігав: він верхи мчить безкраїм полем, а над ним зграї вороняччя вививаються, кричуть зловісно, зовсім такі, як перед битвою під Ярославом; чорна хмара пташина то здіймається ввись, то шугає над самісінькою головою, ось-ось хижі дзьоби та кігті залізні рватимуть тіло...» [75, с. 134]. Смерть князя також пов'язана з орнітологічним світом, що втілює язичницьку віру в реінкарнацію душі в іншому образі. Так, герой бачить себе лелекою, що вільно здіймається над землею, мчить в омріяний Галич, недосяжний за життя [75, с. 142]. В уривку вбачаємо й християнський мотив відходу душі померлого, зображений переважно в персоніфікованому образі птаха, що відлітає.

Тема реінкарнації звучить в епізоді з вовкулакою, якого поцілили з лука княжі дружинники: « <...> вражений звір озвався не звичним голосом, скавучанням якимось, бодай на собаче схожим, то був зойк, який вирветься з болю хіба у людини <...> » [75, с. 14]. Архаїчне тотемне вірування властиве нашим пращурам ще з племінних часів і зафіксоване Геродотом, на що вказує етнологиня Г. Лозко: «Ще Геродот описав “неврів-вовкулаків”, які кілька разів на рік обертаються на вовків. Вірогідно, що в цих племен існувала традиція ініціацій молодих чоловіків до воїнського стану, які відбувалися у певний час року» [115].

Стильова манера І. Корсака відзначається зверненням до усної народної творчості, як джерела національної ідентичності. Наскрізною лінією вона проходить крізь сюжет роману «Перстень Ганни Барвінок». Пов'язане це насамперед з літературною та фольклорною діяльністю Олександри Білозерської, адже відомо, що її творчий доробок належить то етнографічно-побутової школи. Докладне зображення в романі фольклористичної діяльності письменниці свідчить також про її ідейне навантаження. У тексті ретельно виписаний процес збирання усної

народної творчості та створення на її основі оповідань: «Це ж готовий епізод мені десь в оповідання» [86, с. 48]. Пісні й приповідки, зібрані на папері та в пам'яті, відтворювали численні обрядові дійства народного життя: «Ось до столу припрошують гостей славних:

Із-за гори гуска летіла,
З перцем капуста кипіла,
З перцем – не з перцем,
Просимо з щирим серцем...

А як вже трапиться гість до біди церемонний, то й по іншому припросити можна, приспівуючи:

Ой у полі озерце,
Там плавало відерце,
Соснові клепки,
А дубове денце,
Не цураймося серце.
Ач! – Не цураймося!

А колядок скільки, щедрівок, людом у кожному краї створених, несхожих таких, з образами та висловами несподіваними... А що вже весільного пісенного розмаїття, скарбів справжнісіньких зібрано у народі...

Не стій, зятю, за плечима,
Да не лупай очима,
Заглянь у кишеню,
Вийми грошей жменю,
Посип на тарілку,
Викупи свою дівку...» [86, с. 49].

І. Корсак наголошує на поважній ролі Олександри Білозерської в збереженні та поширенні народної спадщини: « <...> багатенько помогала вона Пантелеймону Олександровичу при підготовці його «Записок о Южной Руси», та й з іншими без жалю ділилася, хто приповідки різні збирав та видати думав, Номисові щедрий

дарунок тих перлів дістався, і Марковичу з тими діамантами мовними, що поміж народу розсипані, залюбки підсобляла» [86, с. 48].

Погляд на взаємозв'язок літератури й фольклору, його виняткове значення для пам'яті нації викладений у роздумах І. Корсака про призначення митця: «Ті скарби народної мови має вже не Олександра Михайлівна, а Ганна Барвінок у творах своїх залишити. Бо то був би найнадійніший сховок для люду прийдешнього, коли щось забудеться в одному поколінні, а інше – в наступному; хоч і не сито людська голова, та неминуче губитиметься» [86, с. 49]. Висловлена думка утверджує велике значення народної міфології в літературному процесі: «Хтозна, чи колись у європах чи південних, скажімо, америках не виникнуть цілі течії гонорові, де міф за закваску для пишної паляниці літературної послужить: те, що зараз ти робиш, знайде там гідне продовження. Тому не відбираймо ані в дитини, ані в дорослого казку. А в письменника – поготів...» [86, с. 62]. У роздумах героїні вбачаємо перспективні алюзії до модернізму й магічного реалізму, основою яких є міфологізм.

Фольклорні елементи є важливим композиційним складником у ряді інших творів волинського письменника. Здебільшого це вставні епізоди з самостійним ідейним навантаженням. У романі «Завойовник Європи», наприклад, до них належить оповідь про рослину петрів хрест [75, с. 36], яка утверджує думку про особливе призначення, унікальність всього живого на землі.

Головним компонентом національного самоусвідомлення є історична спадщина. Саме вона формує відчуття єдності нації, патріотизму, гордості етносу. Знання й розуміння своєї історії видається першочерговим для постколоніальних народів, до яких належить український. На думку дослідниці О. Романенко, сприйняття минулого українцями знаходиться на перехідному етапі від переосмислення до усвідомлення часової тяглості національної ідентичності, що відображене насамперед в тематиці та проблематиці історичної художньої літератури [140]. Твердження науковиці, на нашу думку, підтверджує творча спадщина Івана Корсака, в якій автор звертається до найбільш значущих або ідейно важливих моментів історії з метою переосмислення, враховуючи нові реалії сьогодення. Наголошення на особності української нації, культури впродовж майже

тисячолітньої історії й водночас належності на рівних європейській спільноті – два ідейно-тематичні вектори формування національної свідомості в прозі митця.

Композиційна будова роману «Корона Юрія II» відтворює існування української державності від давнини до сьогодення. Історична тяглість простежується завдяки численним ретроспективним епізодам, відправним пунктом для яких є події часів УНР. Загалом автор зображує три періоди розвитку держави: Галицько-Волинський (останні дні існування), Литовсько-Руський та Української Народної Республіки.

Період Галицько-Волинської держави охоплює в романі невеликий проміжок часу й обмежується уявленням героя дня отруєння короля Юрія II з подальшими згадками його чеснот та досягнень діда – короля Юрія I. Причин цьому декілька. По-перше, ганебна смерть від руки власних бояр апелює як до сьогодення, так і до всієї багатовікової історії України з повсякчасним манкуртством, зрадами державних інтересів задля особистої користі (від княжих часів з міжусобицями та подальшим занепадом Київської Русі, часів козаччини з остаточною втратою державності та поділом України між імперіями, нереалізованих можливостей УНР через політичні протиріччя й до сучасності). По-друге, навіть згадка про королів та монаршу владу, а отже – повноцінну державу, кидає виклик нав'язаній імперською ідеологією думці про існування на українських землях виключно князівств. По-третє, згаданий період відповідає загальній ідеї роману – утвердженню багатовікової історії української держави, поверненню національної пам'яті, адже про короля Данила широкому загалу відомо, а от про існування ще двох українських королів інформації, зокрема в художній літературі, небагато.

Литовсько-Руський період висвітлений повніше й охоплює час правління князя Вітовта і його доньки Софії. Герої роману дискутують про вплив Русі на становлення Великого князівства Литовського, Луцьк як осередок політичного життя східної Європи (згадка про монарший з'їзд), внесок лучанки Софії Вітовтівни в розбудову Московського князівства. Концепція письменника суголосна з історичними поглядами про федерацію рівноправних держав й асиміляцію литовської знаті під впливом більш розвинутої культури та релігії Русі. Крім того,

незмінною залишається позиція автора щодо вторинності Московського князівства порівняно з українськими державними утвореннями середньовіччя.

Події часів УНР композиційно є центральними в романі. У них звучить традиційна тема роз'єднаності української нації, характерна для творчості Т. Шевченка, І. Франка, історичних повістей І. Нечуя-Левицького тощо. Політичні протистояння доби передані через художню умовність – погляди колишніх однокурсників, що трансформуються в загальнонаціональну трагедію українського народу. І. Корсак підводить до думки, що причини неспроможності впродовж століть зберегти державу криються в кожній окремій людині, її громадянській позиції. Вагання, нестійкість поглядів, індивідуалізм – це ті недоліки української ментальності, що змушують повторювати одну й ту саму помилку. Виразником цих рис є господар ресторану з роману. На прохання інспекції зняти зі стіни портрети Денікіна й Скоропадського реакція була передбачуваною: «Не зніму. Але можу продати. <...> Денікіна продам зі знижкою, Скоропадський не продається, а Маннергейма – лише за німецькі марки» [79, с. 89].

На нашу думку, роман «Корона Юрія II» найбільше з творчого доробку автора апелює до національної свідомості, адже відзначається масштабністю зображених подій, на відміну від локальних історій відомих українців.

Основним тематичним напрямом творчого доробку волинського письменника є життя видатних діячів. Слушною є заувага Є. Сверстюка, висловлена в передмові до збірки художньо-документальних оповідань «Імена твої, Україно», про те, що творчість літератора «<...> повертає нас обличчям до постатей української історії і культури, замовчуваних або забутих» [143, с. 5–6]. У поле зору І. Корсака зазвичай утрапляють мало знані особистості, життєві подвиги яких від цього не втрачають значущості для нашої історії. До них, безумовно, належить Ганна Барвінок, яка через обставини залишається в тіні чоловіка – українського письменника першої величини П. Куліша. Романом «Перстень Ганни Барвінок» автор звеличує самопожертву письменниці в ім'я справи чоловіка та її сподвижницьку діяльність на ниві української культури. І. Корсак зумів показати жінку, за якою закріпився стереотип домогосподарки, вольовою особистістю, морально стійкішою за

П. Куліша. Присвятивши себе чоловікові, Олександра Білозерська не полишає письменницької та фольклорної діяльності. Її творчий доробок став невичерпним джерелом усної народної творчості. У часи гендерної нерівності, коли боротьба за права жінки тільки-но розпочиналася, Ганну Барвінок визнавав і поважав чоловічий світ, про що свідчать численні документальні джерела, цитовані І. Корсаком у романі. Йдеться про відгуки Т. Шевченка в щоденнику [86, с. 17], високу оцінку творчості М. Драгомановим та І. Франком [86, с. 57], листування з І. Пулюєм [86, с. 83]. Письменник акцентує на громадській діяльності подружжя, а саме: поширенні української мови, укладанні української абетки – «кулішівки» [86, с. 80], перекладі Біблії українською мовою [86, с. 120], видавничій діяльності у Відні [86, с. 78], Петербурзі [86, с. 35] тощо.

Треба зазначити, що поведінка героїв роману зумовлена, на нашу думку, ментальною належністю. Дослідниця О. Бондаренко визначає такі етнопсихологічні риси українського народу, як «сильний індивідуальний і соціальний інстинкт до самопіднесення і малий – до підпорядкування», «висування на передній план не формалізму розуму, а того, що становить коріння морального життя, “серця” як метафори інтимних глибин душі» (йдеться про національну “філософію серця”), вільний дух степу в поєднанні з землеробськими цінностями, «анархістсько-бунтарське начало у ставленні до громадських інституцій і державницьких структур, а також особиста “буйна воля”», що вплинули на розвиток «самоврядних потенцій української ментальності» [20]. Аналізуючи поведінку, внутрішній світ героїв, впадає в око твердість характеру Олександри Білозерської, керованість не так розумом, як почуттями (те саме можна сказати й про Пантелеймона Куліша), бунтарський норів та загострене відчуття справедливості. Відстоюючи право на щастя, вона йде проти волі матері, численних засторог долі й досягає бажаного шлюбу: «<...> дочка затялася: вона не переступить через матері заборону, тільки й за іншого заміж ніколи не вийде <...>. Чорна, як ніч, матір довго ходила, доки силу знайшла усмирити зів’яле серце і погодитися на доччин шлюб [86, с. 17]», незважаючи на стан здоров’я після втрати дитини, вирушає в небезпечну подорож задля порятунку чоловіка, знову йдучи проти матері: «– Я завтра, мамо, поїду, –

тихо сказала вона, несподівано для себе; ті слова, над якими навіть подумати було ніколи, вирвалися самі собою, вони жили в ній всерединку всі останні дні, і особлива сила незнана якась затаїлася в них. Матір, як стояла біля стіни, так і почала повільно опускати в крісло, мимоволі притримуючись тої стіни рукою... [86, с. 31–32]». Отже, сковородинівське «серце» й бунтарська вдача переважають над розсудливою раціональністю. У цьому вбачаємо й причини психічних розладів жінки. Почуття до чоловіка, внутрішній обов'язок не дають змоги розірвати шлюб, який приносить страждання. Байдужість Куліша є мукою, яку вона не здатна припинити. Загострене відчуття справедливості проявляється й у ставленні до громадських справ. Так, жінка обурюється підлому привласненню винаходу І. Пулюя В. Рентгеном [86, с. 105] чи лицемірним наклепам Я. Головацького в його нападах на «кулішівку» [86, с. 82].

Провідною рисою характеру Куліша є душевна роздвоєність, постійні хитання. У цьому вбачаємо причину його інтимного невдоволення, пошуків ідеалу. Вагання спостерігаємо й у громадській діяльності. Письменник іноді не може визначитися з політичною орієнтацією. Однак в інтерпретації І. Корсака така двозначність пояснюється пристосуванням до несприятливих умов задля розвитку української справи: «Чимало ж то думалось працювати, учебники писати, та гарних освічених людей, жінок і чоловіків, сюди запросити, щоб і мову кращу сюди заселити, не таку зденаціоналізовану, якою тоді писали. Про те тільки й думано, щоб засіяла наша Україна своїм умом і красою слова і душі. Дружина згодився навіть і підданство инше прийняти на якийсь час, поки доведе все те до ладу» [86, с. 84]. Цю рису національної ментальності науковиця О. Бондаренко називає самоврядними потенціями українського народу: «Особливості суспільного життя в Україні визначалися постійним хитанням, <...> “серединним” становищем на перехресті дій різних політичних, соціальних, духовних, військових, торговельних і інших сил. <...> Йдеться про здатність навіть за найнесприятливіших умов знаходити різноманітні індивідуальні й громадські форми раціонального господарювання, що є формою боротьби за виживання; про здатність до громадсько-політичної творчості “знизу”, потенційну громадсько-політичну творчу енергію українського народу та

інше» [20, с. 75–76]. Дослідниця відзначає, що на формування цього феномену вплинули архаїчні риси народу поміжів'я: землеробського, осілого, й степового, а відтак – кочового [20, с. 75]. Поєднання волі з землеробською осілістю вбачаємо в «хуторянській філософії» Куліша та швидкому збайдужінню до неї [86, с. 41].

Тож можемо стверджувати, що український національний характер вповні репрезентовано в образах героїв роману.

Важливого ідейного навантаження набуває проспективний уривок часів Другої світової війни. Автор вводить факт, що зберігся на рівні переказів і не підтверджений документально. Йдеться про наказ німецьких окупантів впорядкувати занедбані могили Пантелеймона Куліша й Ганни Барвінок, до яких впродовж майже пів століття народові було байдуже: « <...> наказує гер оберст прибрати усе й розчистити, аби пошановані належно могили були <...>. А зараз, – мовив перекладач, – я прочитаю вам лекцію про значіння Пантелеймона Куліша і Ганни Барвінок для вашої історії і їх місце в європейському контексті. Велика Німеччина поціновує кожную культуру... Не все розуміли селяни з вельми вченого, що балакав той чоловік, та все ж іншими очима дивилися вони на два хрести, що потемніли вже за низку десятиліть і бралися мохом, як бралася забуттям їхня пам'ять. Але передання в народі лишилося, його притлумлювали довгі роки під страхом Сибіру, та зовсім вже вигасити пам'ять нікому несила...» [86, с. 215–216]. Окрім безпосередньої причетності до долі головних героїв, вставний уривок набуває символічного значення втрати національного коріння українським народом, суголосного поглядам О. Довженка, вкладеним в уста німецького офіцера з кіноповісті «Україна в огні»: « <...> у цього народу є нічим і ніколи не прикрита ахіллесова п'ята <...> вони не вивчають історії. Дивовижно. Вони вже двадцять п'ять літ живуть негативними лозунгами одкидання бога, власності, сім'ї, дружби! У них від слова “нація” остався тільки прикметник. У них немає вічних істин. Тому серед них так багато зрадників <...>. От ключ до скриньки, де схована їхня загибель» [48]. Тож І. Корсак звертає увагу на деструктивні елементи в свідомості нації, відсутність культурної та історичної гордості, спричинені колоніальним гнобленням. Упродовж сюжету роману спостерігаємо часову тяглість цього явища. Своєрідним наслідком

байдужості нації до розвитку науки й культури є відповідне сприйняття українців у світі, висловлене А. Енштейном: «Прикро вам те слухати, може й ображатися станете, але хто ви такі, русини? Яка за вами культура, які акції? А за Рентгеном уся Європа...» [86, с. 106].

Отже, ідейним задумом романного доробку І. Корсака є відновлення національної гордості та поваги світової спільноти через зіставлення часових площин, в яких свідомо українська позиція та вагомі внески у світовий поступ протиставляються байдужості, втраті ідентичності.

Схожі мотиви, але з акцентом на єдності європейської й української (в контексті європейської) історії звучать в романі «Завойовник Європи», в якому автор незмінно звертається до образу мало знаної і неналежно поцінованої постаті руського князя Ростислава Михайловича. Не знайшовши себе на Батьківщині, витіснений з політичного життя сильнішим супротивником – Данилом Галицьким, він приречений на довічне вигнання. Однак автор не прагне показати трагізм долі героя, навпаки, він звеличує політичний хист князя, який зробив вагомий внесок у становлення, зміцнення та розвиток європейських держав.

Доречною видається імагологічна інтерпретація зазначеного роману, адже сюжет здебільшого розвивається в площині «своїх» – «чужих». Літературознавиця С. Андрусів пропонує імагологічне прочитання крізь призму постколоніального дискурсу. Дослідниця відзначає спільну для обох методологій «психосоціальну наративну основу – промовляння (оповіді, нарації) різних дискурсів – панівного, домінувального (Заходу) чи підлеглого, залежного (Сходу), а часто – відсутності (німоти) в оповіді голосу одного з них, зрозуміло, котрого» [6, с. 7]. Ідеться про зверхність, що виявляється у ставленні західноєвропейського світу до українського народу в образі руських князів, акцентовану І. Корсаком в романі. Так, угорський король Бела IV гордує можливістю поріднитися з українським князем Ростиславом Михайловичем, вважаючи його негідною партією для дочки: « <...> не поспішав король дати згоду, все виглядав, прикладаючи долоню до брів, вигіднішу пару» [75, с. 19]. Погоджується ж на шлюб лише тоді, коли опиняється віч-на-віч із татаро-монгольською навалою: «Князь Ростислав Михайлович вдруге сватається, просить

руки королівської доньки – тепер король Бела не підносить більше долоні до брів і не виглядає ліпшого зятя, задумався глибоко: а чи не вартує благословити на шлюб молодят? І врешті, по непростих ваганнях, таки благословляє, бо вельми потрібна йому міцна чоловіча рука» [75, с. 22]. Можемо підсумувати, що ставлення європейців, яке уособлює угорський король, зверхнє по відношенню до русичів. Однак спостерігаємо визнання військової звитяги, прагнення мати сильного союзника. З цієї ж причини Бела звертає погляд на молодшого Данилового сина Романа, обравши його за чоловіка племінниці Гертруді, спадкоємиці австрійського престолу. Через шлюб король планує розширити сферу впливу й на ці землі: «Зиркаючи виголоднілим оком на спорожнілий знову престол, король Бела замислив собі кількаходову комбінацію. Сперш він бере на ділі в заручники те однорічне маля (*законного спадкоємця. Уточнення наше*), тим часом шле до Данила Галицького спішних гінців: – Оженімо твого наступного сина Романа на Гертруді...» [75, с. 29]. У цьому епізоді прочитується нехтування Данилом і Романом, як політичними супротивниками, адже Бела не припускає думки про фактичне правління Романа. В його особі король бачить з одного боку – маріонетку в політичній грі, а з іншого – реальну військову силу в здійсненні своїх намірів: «– Свате Даниле, підсоби землю австрійську від Оттокара очистити...» [75, с. 30]. Автор підкреслює таку ментальну рису, як корисливість та раціоналізм, на противагу українській простодушності (часом не виправданій), щирості й готовності допомогти тому, хто цього потребує.

Те, що С. Андрусів назвала «німотою» Сходу перед домінуванням Заходу, вбачаємо в інтерпретації хрестових походів І. Корсаком. Незважаючи на численні звернення руських князів до Папи з проханням спрямувати похід проти татарської навали, жодне з них так і не було почуте: «Михайло Чернігівський, зовсім, здається, недавно, року 1245-го, посилав на Ліонський собор вірного собі Петра Акеровича, “архієпископа руського”, просити помочі супроти татар – то був би істинно хрестовий похід, не за нице золото-срібло, а за життя та будучину величезної людності. Ні душі не одержала помочі Русь...» [75, с. 42]. Ординське лихо Захід вважав проблемою лише українських князівств, тому з допомогою не поспішав, вважаючи справу збитковою, за що довелося поплатитися спустошенням

східноєвропейських земель. У післямові до роману І. Корсак справедливо відзначає, що проблема відносин України й Заходу актуальна дотепер: «Давно анекдотом стало марення романтиків часів першовитоків української незалежності століття минулого <...> – “захід нам допоможе”. Рівно таку ж він надасть нам поміч, як в тринадцятому столітті, коли затяті суперники і час від часу вороги Данило Галицький і батько Ростислава Михайло Чернігівський, наче змовились, в один голос переконували і просили про об’єднання сил, істинно хрестовий похід, про захист християнської цивілізації від навали зі Сходу» [69, с. 154].

У підсумку можемо виділити кілька джерел формування національної свідомості в прозовому доробку Івана Корсака:

- національна «філософія серця» як основа світовідчуття героїв романів;
- використання народних символів, міфологем та архетипів, виражених в образах людського, рослинного й тваринного світів;
- звернення до усної народної творчості, як джерела національної ідентичності;
- зображення найбільш значущих або ідейно важливих моментів історії з метою переосмислення, враховуючи нові реалії сьогодення;
- акцентування особистості української нації, культури впродовж тисячолітньої історії і водночас належності на рівних до європейської спільноти;
- ментальна зумовленість характерів героїв;
- показ внеску українців у світовий поступ;
- повернення мало знаних імен в історичний та культурний контекст нації.

Висновки до розділу 2

У розділі «Художньо-історичні аспекти творчості Івана Корсака» осмислено проблематику романного доробку письменника, зокрема погляд на події певних періодів історії, джерела національної свідомості героїв, гендерне питання на різних етапах історичного розвитку.

Так, у підрозділі 2.1. «Авторська інтерпретація історичних подій у контексті світової та вітчизняної історії» ми дійшли висновків, що пріоритетним для автора є дотримання принципів історизму в зображенні подій та героїв. Деякі розбіжності з

усталеною науковою думкою, в основу яких покладено гіпотези, підпорядковані підвищенню читацького рівня національної свідомості, подоланню відчуття меншовартості, відродженню гордості за минуле українського народу. Авторський домисел та вимисел покликані висловити оцінку зображуваних подій, розкрити морально-етичний аспект певних явищ або адаптувати фактологічний матеріал до художньої форми.

У підрозділі 2.2. «Гендерне прочитання творчого доробку І. Корсака» досліджено жіноче питання та його розвиток в історичному часі. Розглянуто емансипаційний рух щодо ролі жінки в державних та громадських справах, самоствердженні її як особистості, водночас сталість поглядів на сімейні відносини й материнство.

Підрозділ 2.3. «Художнє осмислення національної свідомості в прозі І. Корсака» розкриває витoki формування української ментальності, акцентує на тяглоті народної ідентичності впродовж багатовікової історії. Способами вираження національної свідомості в романному доробку волинського письменника є «філософія серця» як основа світовідчуття героїв, народна символіка та архетипи, виражені в образах людського, рослинного й тваринного світів, усна народна творчість. Зображення найбільш значущих або ідейно важливих моментів історії, наголошення на особності української нації, культури впродовж тисячоліть й одночасно належності на рівних до європейської спільноти, показ внеску українців у світовий поступ, повернення мало знаних імен в історичний та культурний контекст підпорядковане формуванню національної гордості й ідентичності, що видається вкрай важливим, зважаючи на колоніальне минуле й виклики сьогодення.

РОЗДІЛ 3.

ПОЕТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ІВАНА КОРСАКА

3.1. Жанрові модифікації історичного роману у творчості І. Корсака

Художній доробок Івана Корсака відзначається синкретизмом жанрових утворень. Маючи стале ядро історизму, йому властива варіативність. Тож нашою метою є з'ясування жанрових модифікацій у творчості письменника на прикладі романів «Перстень Ганни Барвінок», «Завойовник Європи» та «Корона Юрія II».

Беручи за основу класифікацію С. Андрусів, ми спиратимемося на співвідношення художньої та історичної правди в романах, виділяючи художньо-історичні твори, де дійсний факт домінує над суб'єктивним баченням митця, історико-художні, для яких характерна перевага вимислу над фактами, та історичні художньо-документальні, які, власне, є художньо осмисленими документами або художньо-документальною прозою [5].

Історичний роман, як відомо, є белетристичним жанром, а отже позначений спрощеним сприйняттям літератури розважального спрямування. Однак у сучасному літературознавстві спостерігається відхід від такого тлумачення й доволі продуктивні спроби його наукового дослідження. Та все ж беззаперечним є той факт, що масова література – це вид дозвілля та розваги. Постмодерністський напрям, що утвердився в українському письменстві на межі ХХ-ХХІ ст., характеризується поєднанням інтелектуальної та масової літератури. Ці риси властиві історичному доробку волинського письменника. За спостереженням дослідниці О. Головій, «романи Івана Корсака – це не “читиво для метро”, не “відпочинок для мозку та очей”. Їх мусимо читати вдумливо, не відволікаючись на дрібниці й суєту. А радше – приймати дозовано, як ліки. Ліки проти ментальної байдужості. Ліки проти непам'яті. Еліксир відновлення національної свідомості та гордості за свій народ» [38]. Теза справедлива щодо всіх романів Івана Корсака.

Вони відзначаються глибокою інтелектуальністю, змушують замислюватись над сенсом життя, над споконвічними проблемами українського народу.

«Інтелектуалізм в літературі, – зазначає дослідник Ю. Ганошенко, – комплекс формально-змістових характеристик художнього твору або літературної течії, центральним семантичним ядром яких є зосередження автора не на подієво-сюжетних колізіях і зображенні психологічно-чуттєвого боку особистості, а її інтелектуального життя, його динаміки й сутнісних особливостей» [34]. Тому для осягнення твору з інтелектуальною складовою не достатньо усвідомлення самого сюжету. Від реципієнта він вимагає додаткових знань, поглибленого розуміння підтексту. Розумове сприйняття – основна ознака у визначенні інтелектуалізму, поданому в Літературознавчій енциклопедії: «Поняття є умовною назвою стильової домінанти твору чи літературної течії, пов'язаної з перевагою розумових, раціональних чинників образного мислення письменників над емоційно-чуттєвими» [111, с. 427]. Дослідниця Соломія Павличко, аналізуючи художній доробок В. Петрова й В. Підмогильного, визначає риси інтелектуальної прози, як от: перевага думки над формою, що спричинило її штучність, чітке вираження авторської позиції, наявність алюзій, цитат, своєрідна авторська полеміка з філософами та вченими, схематичність героїв, конфлікту, сюжету, характер героїв не індивідуалізований, а виражає певні погляди або психологічні стани, які зіставляються та аналізуються [131, с. 210].

Інтелектуалізація літератури відбувається на початку ХХ ст. з поширенням модернізму. В цей час виникають перші зразки інтелектуальної прози, зокрема роману, витoki якого сягають філософських творів доби класицизму. В українській літературі поява цього жанрового різновиду була зумовлена, окрім загальноєвропейської тенденції, внутрішніми чинниками. З розгортанням соцреалізму та радянського терору, інтелектуальна умовність стала засобом конспірації ідейних проявів модернізму, який був визнаний буржуазним напрямом. Взірцем інтелектуальної прози 20-х рр. ХХ ст. стала творчість В. Винниченка, В. Петрова-Домонтовича, В. Підмогильного тощо.

Посилення цензурних репресій унеможливило існування модерністського напрямку в підрадянській Україні, однак його розвиток продовжували представники еміграційної літератури. Риси інтелектуалізму притаманні творчому доробку представників Празької школи (О. Лятуринської, О. Лівницької-Холодної, Олега Ольжича тощо), МУРу (Ю. Косача, В. Барки, У. Самчука, В. Петрова-Домонтовича та ін.), Нью-Йоркської групи (Ю. Тарнавського, Е. Андрієвської, Б. Рубчака, Б. Бойчука).

Період «відлиги», рух шістдесятників, що сприяли піднесенню літературного життя, знайомству з прогресивною європейською думкою, та подальша політична реакція, яка змушувала звертатися до умовності й символічності, стали поштовхом до повернення інтелектуалізму в літературу підрадянської України (творчість В. Земляка, В. Дрозда, Вал. Шевчука, П. Загребельного, Ю. Мушкетика). Більшість письменників зазначеного періоду продовжили літературну діяльність з відновленням незалежності.

Інтелектуалізації сучасної української літератури сприяло поширення постмодернізму з тенденцією до змішування елітарної й масової літератури, «подвійного коду». До представників належать О. Забужко, Ю. Андрухович, Є. Пашковський, В. Єшкілев тощо. Риси інтелектуалізму притаманні й творчості І. Корсака.

Герой роману «Завойовник Європи» князь Ростислав Михайлович, долаючи життєві перешкоди, усвідомлює необхідність дослухатися до свого серця. На зміну честолюбству, самовпевненості приходить філософська мудрість та холодний розум, а відтак і світове визнання.

Крізь призму поглядів подружжя Кулішів («Перстень Ганни Барвінок») й інших громадсько-культурних діячів ХІХ ст. зображені настрої доби, стан розвитку національної культури та літератури. Прихований конфлікт ідей роману «Корона Юрія II» відтворює суперечності часів становлення УНР, розмаїття політичних сил з відмінним баченням майбутнього держави: «Таким чином, предметом зображення стає інтелектуальний дискурс епохи через конкретно-образні і персоніфіковані його вияви» [34]. Це підтверджує наявність рис інтелектуалізму в романах Івана Корсака.

Досліджуючи художню й історичну правди роману «Завойовник Європи» у підрозділі 2.1. «Авторська інтерпретація історичних подій у контексті світової та вітчизняної історії», ми дійшли висновку, що це художньо оброблені документальні факти життя руського князя Ростислава Михайловича та його оточення, у яких незначна доля домислу та вимислу зумовлена авторською оцінкою зображуваного, філософськими роздумами морально-етичного характеру та адаптацією документальних матеріалів до художньої форми. Отже, роман є зразком художньо-історичної прози. Письменник дотримується історичних джерел, доповнивши сюжет домисленими приватними взаєминами та роздумами філософського спрямування.

Вагомого значення І. Корсак надає атмосфері зображуваної епохи, на відміну від локальних описів інтер'єру чи екстер'єру. Максимально точно відтворено загальні риси доби: від напруженої ситуації на теренах згасаючої Київської Русі, настроїв та політичного життя Європи до відносин між найближчими родичами. Авторіві майстерно вдалося змалювати тернисту дорогу життя руського князя, примхливу долю, яка назавжди закрила шлях на батьківщину, проте сприяла утвердженню в іншій країні. Головною у творі є проблема сенсу існування та самоусвідомлення. Отже, йдеться про параболічність сюжету, основною ознакою якого є дидактизм, що апелює до позачасових цінностей, як от милосердя, честь та гідність, родинні зв'язки. Параболічна структура роману припускає філософське його трактування. В основу філософського твору мусить бути покладена певна концепція, що сюжетом або підтверджується, або спростовується. Рупором філософських ідей в досліджуваному романі є вигаданий герой – старець-провидець, рефлексії якого є алюзіями на «філософію серця» Г. Сковороди та П. Юркевича, згідно з якою чисте серце є основою людського щастя: «Душа твоя вельми слави спрагла, півсвіту звоювати хотіла б... Та матимеш, зрештою, ти півсвіту, тільки не мечем його здобуватимеш. Інша доля судилася, та, що в краї, де сонце заходить... <...> Довго дивився йому вслід князь Ростислав... Щоправда, як проказав сліпець про душу, що вельми слави спрагла і півсвіту звоювати хотіла б, то несподівано густо почервонів чомусь Ростислав Михайлович» [75, с. 21]. Г. Сковорода доводив, що людина досягне самопізнання, навчившись відчувати серцем. Цю думку висловлює

старець у творі: «– Творець дарував людині душею бачити, – повагом мовив старий. – А вона за очі куди зіркіша» [75, с. 20]. Душа й серце в Сковороди виступають тотожними поняттями [147]. Провидець з роману наводить приклади зі Святого Письма, дорікаючи князеві за скептицизм: «– Згадай-бо Святе Письмо, чи за вигадку маєш, як апостоли по гладі води могли іти, мов по оцій дорозі. Віра їм в поміч була. Віра тоді їх тримала» [75, с. 48]. Виникають ремінісценції до антропології П. Юркевича, за якою голова – осередок розуму, а серце – віри. Старець говорить: «– Отець наш Всевишній дозволив світ пізнавати. Він сам, напевне, укаже той поріг пізнання, крайню межу, де належить спинитись людині» [75, с. 49]. На балансі цих опозицій ґрунтується філософське вчення Юркевича. Князь досягає гармонії лише тоді, коли в його душі примиряється розум з серцем. Тож в романі «Завойовник Європи» відчутний відгомін української «філософії серця», що дає змогу визначити жанр філософського роману-апології (термін вченої Н. Забабурової).

До ознак філософського роману Н. Забабура відносить неявне цитування філософських праць, що ми спостерегли вище, позасюжетність філософських роздумів, еволюцію героїв разом з розвитком ідей та інші [56]. Ці ознаки властиві аналізованому роману. «Філософські міркування йдуть повз основну сюжетну лінію життя князя, хоч і супроводжують його повсякчас у настановах старця чи у споминах. Цей супровід стимулює духовний розвиток героя й усвідомлення сенсу буття. Тож можемо зробити висновок, що «Завойовник Європи» є художньо-історичним філософським романом-апологією, де дійсний факт переважає над суб'єктивним баченням автора» [165, с. 135].

У Романі І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок» йдеться про життя та непрості взаємини з чоловіком української письменниці Олександри Білозерської. За співвідношенням факту, домислу та вимислу роман належить до художньо-документальної прози. Автор вибудовує сюжет за документальними джерелами. Функція домислу полягає у відтворенні внутрішнього світу героїв. Вигадані події переважно є вставними конструкціями й характеризуються міфологізмом зображення. Наприклад, епізоди з циганкою, яка напророчила долю Ганні Барвінок. За сюжетом вона з'являється тільки раз, але героїня постійно повертається до неї у

спогадах. Вигаданим є образ білої ворони, супутниці циганки, яка уособлює невідворотність долі. Авторській уяві належить сон Пантелеймона Куліша, де він бачить себе левом, що усвідомлює власну силу й водночас приреченість на самотність.

Роман «Перстень Ганни Барвінок», на нашу думку, є зразком історико-біографічної прози. Літературознавчий словник подає таке визначення: «Роман біографічний – жанровий різновид роману, в центрі опису якого життя певної історичної особи – вченого, полководця, письменника, митця, суспільного діяча тощо» [113, с. 594]. Основою сюжету аналізованого роману є життєпис письменниці, громадської діячки, фольклористки ХІХ ст. Ганни Барвінок та її знаного чоловіка, письменника, громадського та культурного діяча Пантелеймона Куліша. Дослідник О. Галич зазначає: «У документально-біографічному творі залежність вибору героїв від авторської волі значно менша, бо письменник за точку відліку має документ, який диктує йому імена людей, що в різний час оточували героя» [30]. В аналізованому романі більшість героїв – відомі історичні особи з оточення подружжя Кулішів. Розкриття взаємин між ними подається крізь призму численної епістолярної спадщини, яка несе важливе смислове навантаження. Листи допомагають зрозуміти як внутрішній світ людини, так і загальну історичну атмосферу епохи.

Умова створення якісної біографії – наявність видатної особи. Цей критерій незмінний впродовж століть, підтвердженням чого є відомі «Порівняльні життєписи» Плутарха. У них попарно згруповані відомості про славетних діячів Стародавньої Греції і Риму на тлі суспільного життя. Своєрідне подвійне групування маємо в романі «Перстень Ганни Барвінок», адже постать Олександри Білозерської І. Корсак розкриває через біографію Пантелеймона Куліша, що підкреслює певні риси, вчинки, світогляд героїв. Та якщо «Порівняльні життєписи» є зразком популярної літератури, яка не вирізняється інтелектуальністю зображуваного, то роману «Перстень Ганни Барвінок» властивий глибокий психологізм характеротворення, виражений у формі саморефлексій, внутрішніх монологів, спогадів як самих героїв, так і їх сучасників.

Дослідниця Т. Бовсунівська, аналізуючи жанр біографії, зазначає: «*...* біографія як жанр укладається тільки тоді, коли існує потреба у співпереживанні, коли доля іншого турбує нас так само, як власна» [16, с. 154]. Аналізованому роману властива психологізація внутрішнього світу героїв і водночас цілковита документальність у відтворенні фактів. Зважаючи на популярність зображуваної особи (йдеться про «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша» Є. Нахліка, «Романи Куліша» В. Петрова та ін.), є загроза повтору сюжету. Однак подано новий погляд на події. У романі Івана Корсака розповідь від третьої особи, мозаїчна будова, вживання монологів і діалогів дали змогу зробити акцент на найбільш значущих (на думку автора) подіях життя героїв, розкрити їх внутрішній світ і в такий спосіб висловити суб'єктивний погляд на зображуване. Наголошено на самопожертві героїні, що становить основу сюжету. Та всупереч очікуваному, це викликає не співчуття, а захват її рішучістю. Тож можемо підсумувати, що роман «Перстень Ганни Барвінок» за рівнем фактуальності наближається до науково-художньої (романізованої) біографії.

Науковець О. Галич розрізняє поняття історичної прози й художнього документально-біографічного роману. Диференціація відбувається за способом добору героїв: «Художній документально-біографічний роман різниться від історичного, на нашу думку, тим, що в ньому всі (чи переважна більшість) героїв є реальними історичними особами, що зовсім не обов'язково для історичного твору» [30]. У романі «Перстень Ганни Барвінок» поряд з історичними діють вигадані персонажі (образи селян, циганка). Відображені утиски Російською імперією української літератури та культури, переслідування інтелігентства, хоча роль історичного конфлікту, порівняно з психологічним, значно менша. Герої зображені у взаємодії з історичною дійсністю. Спостерігається сюжетна розгалуженість, яка значно відходить від основної лінії (йдеться про життєві колізії письменниці Марко Вовчок або особисту трагедію В. Забіли). Дотримано й часову дистанцію, що разом із героями – відомими історичними особами та документальними фактами становлять основу історичної романістики. Дослідник наголошує: «*...* кількість головних героїв, яка в історичному художньому полотні повністю залежить від

авторського задуму (один або декілька), у документально-біографічному творі зводиться до одного: обов'язковою умовою є конкретність одиничної долі, тобто узагальнення життєвого і духовного досвіду в одній реальній людській постаті, через яку проходить вся різноманітність явищ історії – суттєвих і несуттєвих, видимих і прихованих від очей сучасників... Герой такого роману постійно перебуває в центрі подій, ніхто не може його притіняти чи витіснити на периферію сюжету» [30]. У романі «Перстень Ганни Барвінок», як зазначалося, образи подружжя Кулішів рівноправні, хоча акцент зміщено на Ганну Барвінок. Можемо виокремити постать Марка Вовчка, яка є головною героїнею окремої сюжетної лінії.

Тож зважаючи на всі перераховані ознаки, ми схильні вважати «Перстень Ганни Барвінок» історико-біографічним романом.

Ще одною модифікацією історичного роману в художньому доробку Івана Корсака є «Корона Юрія II». У творі йдеться про події часів УНР, проте його хронотоп значно ширший і сягає доби Галицько-Волинського королівства та Великого князівства Литовського. «Корона Юрія II» має ознаки вальтерскоттівської моделі історичного роману [165, с. 137]. Науковиця О. Ніколенко до речі цього виду відносить зображення історичних подій через долі героїв, поєднання художнього вимислу з історичною правдою, соціальну зумовленість характеротворення, наявність історичних та вигаданих героїв, відсутність поділу на позитивних та негативних персонажів тощо [127]. Історія у творі є тлом, на якому відбуваються події. Сюжет роману розгортається під час відбудови української держави близько 1919 року, коли на політичній арені з'являлися та протидіяли різні сили, як-от: анархісти, монархісти, більшовики тощо, – які становили загрозу відновленій державі. На цьому підґрунті відбуваються події головної сюжетної лінії пригодницького змісту, героєм якої є історик Іван Галицький, вигаданий персонаж, архіваріус УНР. Історичні постаті в романі другорядні. Їх образи пропущені через свідомість вигаданих героїв. Монархіст Григорій Сазонов висловлює свою думку: «– Керенський – балаболка, червоні страшніші. <...> Воюють насправді гроші. Зараз вони в Колчака, весь золотий запас Росії, більше півтисячі тонн. І під Колчаком увесь Сибір уже, й Урал, до Волги стрімко доходить. А там, дасть Бог, і до Москви

недалеко» [79, с. 28]. Історик Михайло, який позиціонує себе аполітичним, оповідає про Софію Вітовтівну: «Лучанка Софія Вітовтівна – дружина Великого князя Московського Василя I, мама Великого князя Московського Василя II, певний час фактично править Московською державою, рідна бабуся государя всія Русі Івана III...» [79, с. 28]. На нашу думку, образи Івана Галицького та Михайла Василюка є рупорами авторських ідей, що є ознакою вальтерскоттівської моделі історичного роману за О. Ніколенко: «Автор об'єктивно відображає хід подій, але висловлює свої думки через дещо ідеалізовані персонажі» [127]. Тож документальні факти відтворені через сприйняття вигаданих персонажів, характери яких соціально зумовлені.

Отже виділені нами риси, такі як перевага вигадки над фактами, поєднання реальних історичних осіб з вигаданими, соціальна зумовленість характерів, авторська думка, висловлена в устами героїв, дають змогу віднести роман І. Корсака «Корона Юрія II» до вальтерскоттівського типу історичної прози [165, с. 138]. За класифікацією С. Андрусів аналізований твір належить до історико-художнього типу.

Вальтерскоттівській моделі властивий пригодницький елемент. У романі це віднайдення, викрадення й пошуки корони українських королів. Ці події становлять головну сюжетну лінію, яку доповнюють вставні епізоди історичного змісту. Лексикон загального та порівняльного літературознавства подає таке визначення пригодницького роману: «тип роману, в ідейно-тематичний центр якого покладена пригода, надзвичайна подія, тобто, вигадане, “штучне” начало, висловлене найбільш виразно» [105]. У романі наявний злочин та його розкриття – риси, властиві детективу як тематичному різновиду пригодницького роману. З метою заплутування сюжету вжито декілька злочинних схем. Йдеться, окрім подій з короною, про фальшиві гроші й розриті могили на цвинтарі. Мотив таємничості головний у пригодницькому романі. Це моторошні нічні дзвони на церковній дзвіниці, бажання зловмисників здобути кров головного героя, зникла корона українських королів: «Розкриттю таємниці підпорядковано всі сюжетні колізії пригодницького роману

«...» [105]. Отже можемо зробити висновок, що «Корона Юрія II» Івана Корсака є історико-пригодницьким романом.

Сучасний український історичний роман – явище синкретичне, і творчий доробок волинського літератора не є винятком. «Досліджуючи літературну спадщину митця через виявлення ознак певних жанрів, ми дійшли висновку, що роман Івана Корсака «Завойовник Європи» є зразком історико-філософського роману, «Перстень Ганни Барвінок» – історико-біографічного, «Корона Юрія II» – історико-пригодницького роману» [165, с. 139].

3.2. Стильові домінанти художнього напрямку творчості І. Корсака

Український культурний простір характеризується поєднанням творчих напрямів і течій. Колоніальне минуле гальмувало поступальний рух в усіх сферах суспільного життя. Спостерігалось відставання від європейських процесів, зокрема літературних, з подальшими спробами надолужити світову культурну думку. Зазначена проблема актуальна як для початку ХХ століття, часу назрівання революційних змін та перших пореволюційних десятиліть, так і для порубіжжя ХХ – ХХІ ст. з тих самих причин.

Межа ХІХ-ХХ ст. знаменувала появу модернізму в культурній сфері. Українським митцям доводилося опановувати напрями, які в європейських країнах були загальновідомі. До того ж у країнах Західного світу можна простежити певну послідовність їх виникнення, розквіту й згасання. Українська література була цього позбавлена, тому надолужувала все й одразу. Часом творчість одного письменника належала до різних напрямів і течій, як от літературна діяльність І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської тощо. У 20-ті рр. ХХ ст. з'явилася когорта молодих талановитих митців, які плідно розвивали модерністські стильові течії в літературі. Однак подальші репресії та встановлення соцреалістичного канону зупинили будь-який розвиток українського культурного процесу.

Американська критикиня австрійського походження Марджорі Перлоф вважає незавершеним світовий модернізм загалом: «модернізм у широкому розумінні ще не

завершений, його імпульс було відкладено двома світовими війнами та холодною війною, тому багато його принципів лише зараз втілюються в життя (*переклад Н.Т.*)» [185, с. 571].

Наприкінці ХХ ст. відбулося повернення до модерністських тенденцій. На думку М. Перлоф, «великі літературні винаходи нашого часу – колаж, симультанність, вільний вірш і віршо-прозові поєднання, жанрове змішання, невизначеність образу й синтаксису – були народжені в епоху модернізму, особливо в її першу радикальну фазу» [185, с. 576].

Український літературний процес межі ХХ-ХХІ ст. на тлі зростання національної свідомості, вільного самовираження, можливості звернення до заборонених тем вкупі з неминучим кризовим світовідчуттям, властивим межі культурних парадигм, характеризується синкретизмом творчих напрямів та шкіл. Поряд із панівним методом постмодернізмом відбувається переосмислення модерністських настанов, які в літературознавчих колах отримали назву неомодернізму. Штучно й насильницьки припинений у час свого розквіту, він знайшов логічне продовження наприкінці ХХ ст. Як зазначає українська вчена Роксана Харчук, «неомодерна проза від модерної принципово нічим не відрізняється. Оскільки модернізм в українській літературі був стилем спорадичним і протейстичним, вільно розвиватися він зміг лише у постмодерний час» [175, с. 74]. До когорти письменників-неомодерністів, на думку дослідниці, належать В. Медвідь, Є. Пашковський, О. Ульяненко, К. Москалець, Галина Пагутяк тощо.

Суголосним з дослідницею є визначення, подане в Літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва: «Неомодернізм – творча практика пізніх модерністів, зокрема Нью-Йоркської групи, Київської школи, деяких дисидентів, покоління 80-х ХХ ст., яке орієнтувалося на іманентну, не заангажовану сторонніми інтересами літературу» [112, с. 117].

На етапності розвитку українського модернізму наголошує письменник і літературознавець В. Єшкілев. Загалом поділяючи думку Ю. Коваліва, дослідник, однак, вказує на суттєву відмінність між напрямками, що полягає в опозиції не класичному мистецтву, а соцреалістичному канону. Ознаками неомодерного

дискурсу, на думку науковця, є соціальна маніфестальність, зорієнтованість на фольклорний матеріал, відразу до фаховості [52].

Отже, Р. Харчук, Ю. Ковалів та В. Єшкілев вважають неомодернізм одним з етапів модернізму, який через несприятливі умови розвивався спорадично.

Про повернення до модернізму на межі ХХ-ХХІ ст. говорить Т. Гундорова: «Із перспективи нового століття, уже перейшовши епоху постмодерну, можна стверджувати повернення інтересу до модернізму та його відкриттів у сфері автономності художньої форми, суб'єктивності, відродженої архаїки, психоаналізу й духовного гнозису» [45, с. 7]. Треба звернути увагу на зауваження дослідниці про перехід, а отже – завершення епохи постмодерну, щоправда, Т. Гундорова не розвиває цю думку, констатує сам факт.

В. Єшкілев припускає, що постмодернізм вичерпав себе, однак залишився метод, так звана «машина вживання», крізь призму якого твориться й сприймається літературний текст. Дослідник вважає сучасну українську літературу переважно неомодерною, « <...> і в тому проблема, що про неомодерністську літературу говорять або, з одного боку, з точки зору старосвітської, домодерної критики, або, навпаки, застосовуючи семантичні фільтри, притаманні постмодернізмові» [53]. Зразком, на думку науковця, є творчість визнаного постмодерніста Ю. Андруховича, у якого лише роман «Первезії» відповідає критеріям наряду. Всі інші твори ідеологічні, що є ознакою модерної прози.

Тож існує тенденція до взаємопроникнення ознак постмодернізму й модернізму в неомодернізмі.

Вважаємо за необхідне зазначити й інші риси модернізму, як от: інтелектуальність, ірраціональність, волютаризм, культ надлюдини, психологізм. У своїх положеннях напрям спирається на «філософію життя» Ф. Ніцше, В. Дільтея, А. Бергсона тощо. Особливістю ж українського модернізму з-поміж інших літературознавець Ю. Ковалів визначає поєднання європейської «філософії життя» з національним варіантом – «філософією серця» Г. Сковороди та П. Юркевича [112, с. 66], або волі й почуття, де в центрі – особистість з її неповторним внутрішнім

світом. Спираючись на думки науковців, можемо констатувати, що ці риси властиві й неомодернізму.

Однак сучасне літературознавство подає й інший термін на означення синкретизму двох напрямів – постпостмодернізм.

Ю. Ковалів говорить про «after-postmodernism з його воскресінням суб'єкта» [112, с. 256]. Науковець припускає вироблення нових ознак напрямку на засадах повернення до деяких принципів модернізму, спричинених кризою постмодернізму.

На цьому наголошує й сучасний дослідник Д. Дроздовський: «Постпостмодернізм поєднує в собі риси двох попередніх культурно-історичних епох, які досі сприймалися антагоністично» [50, с. 11]. У монографії «Множинність реальності в англійському постпостмодерністському романі» науковець визначає провідні ознаки нового метанаративу, як от: множинність реальності, відчуття непізнаваності світу, жанрова поліфонія і гібридизація, уявлення про світ як гіпертекст, стирання межі між чуттєвим і науковим пізнанням світу, актуалізація мотиву подорожі, повернення суб'єкта з воскресінням особистісного первня. Водночас дослідник полемізує з австралійськими вченими Т. Вермюленом і Р. Ван ден Аккером, що визначають новий напрям як метамодернізм – наратив, який прийшов на зміну постмодернізму й увібрав його риси та ознаки модернізму [189]. Д. Дроздовський вбачає в цьому трактуванні встановлення кордонів, обмеження, що само собою не властиве постпостмодернізму з його множинністю реальностей. Окрім того, науковець наголошує на поверненні «великих наративів», передусім специфічного типу оповіді, що орієнтується не на іронію й пастиш, а на складні проблеми буття [50, с. 11–21].

Т. Бовсунівська, обґрунтовуючи формування нового напрямку, називає закономірності, які на нього впливають, а саме: жанрові трансформації та модифікації, зневага до нормативності як принципу виструнчення та кодифікації, перевага внутрішнього змісту над зовнішнім, превалювання непрозорих понятійних схем як суспільно значимих результатів та процесів тощо [18, с. 220].

Тож відбувається синтез ознак двох напрямів, що характеризується переосмислення постмодерних наративів за нових можливостей. Відбувається

перехід через деконструктивні елементи до особистісної цілісності, від іронії до порушення серйозних проблем буття. Інтертекстуальність набуває функції висловлення суб'єктивної думки.

Новому напрямку властива повна відмова від універсальності. Для модерністської парадигми ця відмова була на користь мистецтва та митця. Постпостмодернізм (неомодернізм) проголошує незавершеність будь-якого удосконалення світу.

До того ж дослідники припускають трактування нового напрямку як метанаративного явища, де твориться нова дійсність, позначена зміною культурних парадигм.

Отже, маємо декілька понять на означення того самого явища: неомодернізм, постпостмодернізм, метамодернізм. Попри деякі розбіжності, на яких наголошують теоретики, всі вони мають за основу синтез рис модернізму й постмодернізму. Однак наразі не існує загальновизнаної назви аналізованого напрямку.

У подальшому дослідженні ми послуговуватимемося терміном «неомодернізм».

Проявом неомодернізму в сучасному українському письменстві вважаємо художній доробок волинського письменника Івана Корсака, зрілий період творчості якого позначений історичною тематикою. У центрі уваги митця людина з неповторним внутрішнім світом, сповненим сумнівів та суперечностей. Рефлексіям героїв властиві роздуми над вічними проблемами буття, позачасовими людськими цінностями, що втілюють філософський контекст твору. Авторському стилю притаманний містичний струмінь, увага до підсвідомого, психологізм, філософічність і водночас властиві постмодерністські тенденції. Для напрямку кінця ХХ – початку ХХІ ст. характерні такі риси, як умовність, велика творча сила автора, але й залежність від твору, композиційно-сюжетна фрагментарність, вільне поводження з простором і часом, художня гра, іронія, міфологізм, синкретизм, поєднання елементів масової та елітарної літератури, інтертекстуальність тощо [128, с. 228]. Романами І. Корсака притаманне вільне поводження з хронотопом, фрагментарність, використання жанрової матриці масової літератури для розкриття

важливих проблем буття людини й світу, інтертекстуальність. Тож у дослідженні ми відштовхуватимемося від положення про поєднання рис двох напрямів в одному – неомодернізмі та у творчому доробку Івана Корсака.

З огляду на класифікації жанрів, романний доробок волинського письменника належить до масової літератури. Він представлений історичною прозою – зразком популярної белетристики з численними модифікаціями. Перевага жанрів масової літератури є тенденцією постмодерністською.

Роман «Корона Юрія II» належить до історико-пригодницької прози, а саме – детективу з усіма ознаками масового жанру: пригоди, таємниця та її розкриття, злочин, розслідування тощо. Наявна й любовна лінія – стосунки між головним героєм Іваном Галицьким і фельдшеркою Югиною. За визначенням дослідниць О. Ніколенко та В. Мацапури, «постмодерні твори не є елітарною літературою, вони розраховані на пересічного читача, котрий живе в постмодерну епоху, хоча, можливо, й не усвідомлюючи її» [128, с. 222]. Проте використання «низького» жанру в цьому разі не є комерційним ходом з метою підвищення популярності автора. Мета письменника – піднесення національної свідомості якнайширшої аудиторії засобами зрозумілого сюжету. Ідейний задум досягається завдяки вставним оповідям про давні часи розквіту української державності та про видатних діячів. У такий спосіб реалізується ще одна ознака постмодерністського твору – фрагментарність. Роздробленість сюжету притаманна й іншим творам митця. Зокрема роман «Перстень Ганни Барвінок», попри загальну лінійну будову від одруження Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша й до смерті героїв, насичений численними сюжетними відгалуженнями про Марка Вовчка, Івана Пулюя, Віктора Забілу, Надію Кибальчич, роль українців у політичному житті Австро-Угорщини тощо. Роман «Завойовник Європи» містить вставні розповіді про історичних діячів України та Європи XIII ст., а саме: Романа Даниловича, Михайла Всеволодовича, чеського короля Пшемисла II Оттокара, болгарського царя Михайла II Асеня, оповіді про діяння канонізованої Маргарити Угорської та ін. Тож спостерігаємо загальну рису стильової манери автора – тяжіння до фрагментарної будови. На нашу

думку, прийом дозволив авторові охопити ширше коло подій, дотичних до основного сюжету й об'єднаних спільним ідейним задумом.

Привертає увагу загальний хронотоп романів. Композиційна будова ускладнена як ретроспективними відступами, так і проспекціями. Як ретроспекції зображено любовну сюжетну лінію роману «Корона Юрія II», події Першої світової війни. Прийом уявлення дав змогу відтворити події XIV ст., а через дискусії героїв зображено часи Великого князівства Литовського. Події роману «Завойовник Європи» хронологічно розпочинаються від одруження князя Ростислава й остаточного вкорінення його на угорських землях, тоді як зі споминів героя читач дізнається про життєві перипетії князя на батьківщині, події, які привели до «краю, де сонце заходить» [75, с. 21]. Спогади дружини князя Анни Угорської про перше кохання розкривають причини холодного ставлення до чоловіка та негараздів у родині.

У творчому доробку І. Корсак застосовує прийом проспекції. Так, Ганна Барвінок («Перстень Ганни Барвінок») в мареннях бачить вияви пошани прийдешніми поколіннями до свого життєвого подвигу. Простір і час фрагментарно змінюються, відтворюючи події від початку XX ст., часів УНР, Другої світової війни й до сучасності, розширюючи простір від українських земель до Американського континенту. Ростислав Михайлович («Завойовник Європи»), докладаючи зусиль задля майбутніх поколінь, мріє побачити результати своєї праці. Для нього, як для людини смертної, це залишається недосяжним, але всемогутній автор-деміург піднімає завісу часу перед читачем, висвітливши внесок нащадків князя у загальноєвропейський поступ. Тож робимо висновок, що вільне поводження з часом і простором, властиве постмодерністським творам, є ознакою творчої манери Івана Корсака.

Розглянуті приклади ілюструють концепцію автора-творця, якому підвладний сюжет і герої, простір і час.

Стильовій манері письменника властива інтертекстуальність, використання цитат, алюзійність. Композиція історико-біографічного роману «Перстень Ганни Барвінок» вибудована на численній епістолярній та мемуарній спадщині

письменницького подружжя, яка дослівно цитується із зазначенням авторів. Дібраний матеріал так, щоб розкрити або характер героя відповідно до авторського бачення, або внесок у національний поступ, що є домінантною ідеєю творчості Івана Корсака. Роман «Завойовник Європи» у розділах про життя князя Ростислава на українських землях [75, с. 8, 46] інтертекстуально наслідує «Повість минулих літ» [114], а роздуми та висловлювання старця-віщуна є алюзією на «філософію серця» Г. Сковороди.

На окрему увагу заслуговує літературний герой письменника. За постмодерністською концепцією, « <...> людина нерідко виконує роль маріонетки у руках невідомих для неї сил, залежної від реальних та ірреальних стихій. І коли у людини вже немає ніякого засобу впоратися з усіма небезпеками світу, <...> у неї лишається один-єдиний засіб – іронічно поставитися до себе й до свого буття, спародіювати власні жахи й своє безсилля. І в такий спосіб здобути внутрішню перемогу над хаосом і абсурдом» [128, с. 224]. В історичних романах волинського письменника магістральною є філософська ідея вищої сили, втіленої в образі християнського Бога, якій підвладна доля. Людина мусить прийняти її, бо будь-які наміри щось змінити в житті приречені на поразку. В романі «Завойовник Європи» виразником тієї сили є вже згадуваний старець. Прикметно, що й сам він підкоряється світовій волі, але втаємничений у вищі знання, тому ділиться ними з людством: «Марна, княже, твоя надія і сподівання даремні твоєї гордині. Будеш ти і доля твоя так танцювати, як он там *(на небесах. – Уточнення наше)* написано...» [75, с. 71].

У романі «Корона Юрія II» екзистенційні роздуми про світову волю належать самим героям. І. Галицький, опинившись у межовій ситуації так званого «трикутника смерті» (йдеться про армію УНР, яка опинилася в оточенні денікінців, більшовиків та поляків), переосмислює буття людини: «А хто він такий в цьому світі? Просто мізерна краплина в бурхливій і стрімкій ріці, піщина у великій, аж губляться в хмарах вершини, горі, пташка дрібна, шупленький горобець з-поміж неймовірно строкатого пташиного розмаїття?» [79, с. 110]. Усвідомлюючи незбагненність світу, де панує хаос, він відчуває духовну кризу та безсилля перед

долею. Проте героям І. Корсака не властива іронія як засіб переосмислення кризових явищ, що притаманно творам постмодернізму. Письменник підштовхує до думки, що вихід криється в самій людині, її внутрішній силі, в гармонії зі всесвітом, побудованім на християнській моралі. Персонажі І. Корсака насамперед – борці. Вони кидають виклик суспільству, відстоюючи свої ідеали, але перемагають лише у примиренні. З цього погляду герой історичного доробку І. Корсака ймовірніше романтик за світовідчуттям. Через випробування долею, зневіру він приходять до гармонії та перемоги. Олександра Білозерська («Перстень Ганни Барвінок»), маючи складні сімейні стосунки з чоловіком, впродовж життя долає сумніви в правильності свого вибору та доцільності жертви, яку приносить задля П. Куліша. Виснажливі роздуми вкупі зі зрадами чоловіка призводять героїню до нервових розладів, і тільки смирення та самопожертва рятує жінку від прірви: «Олександра може і здатна віддати життя людині, до якої коханням скарала доля, простивши більші чи менші чоловікові прогріхи; і не буде насправді в тому гріха, коли свої роки, як у банк, вкладе вона в його життя, не вимагаючи при тому за вклад процента, не дорікнувши за вчинок до судного дня, не виглядаючи й на макове зерня дяки...» [86, с. 75].

Кидає виклик життю князь Ростислав з роману «Завойовник Європи». Мріючи про владу, він отримує її, дослухавшись до внутрішнього голосу, приборкавши гординю та уникнувши найстрашнішого – вбивства рідного дядька: «Попри біль і прикру невдачу у поєдинкові, душа князя радістю засвітилася: тепер він напевне не зможе підняти меча на рідного дядька...» [75, с. 45].

Мотив християнського примирення наскрізною лінією проходить крізь творчий доробок І. Корсака. Вчений О. Галич зазначає, що «особливу увагу романтики приділяють християнським мотивам і образам» [33, с. 372]. Теза ілюстрована прикладами з творчості Т. Шевченка, Дж. Байрона, Е. Гофмана тощо. Неоромантизм, як рання течія модернізму, частково наслідує цю рису. Згадаймо хоча б поеми Лесі Українки «Одержима», «На полі крові», де біблійні легенди є тлом, на якому розгортається психологічна драма героїв, або драматичний етюд Олександра Олеся «По дорозі в казку», в умовно-символічному сюжеті якого переосмислено легенду про Мойсея та єврейський народ. Тож можемо

стверджувати, що християнські ремінісценції в романах І. Корсака є ознакою модернізму.

Стильова манера волинського письменника відзначається міфологізмом, зверненням до національного та світового фольклору. У такий спосіб реалізується зв'язок між культурними надбаннями минулого та сьогодення, на що звернули увагу літературознавиці О. Ніколенко та В. Мацапура: «За допомогою міфу письменники прагнуть усвідомити логіку розвитку світу, розгадати таємницю духовної еволюції людства, створити універсальні моделі буття» [128, с. 195]. Численні вставні оповіді релігійного та світського змісту, як от: легенди про Адоніса, вовкулак, волхвів, канонічні оповіді про чудотворні діяння Святої Маргарет, народні уявлення про рослини-обереги, – надають романам притчового характеру. Так автор акцентує увагу на позачасових цінностях, народній моралі, заснованій на глибокій релігійності. О. Білозерська, відчуваючи нереалізованість свого таланту, наводить приклад з Євангеліє – притчу про суворого господаря та ледачого слугу [86, с. 71]. Суть її в необхідності внеску кожного в загальнолюдський поступ, немарності існування.

Вічне кохання, вірність та жертвність оспівує легенда про Адоніса, згадана Анною Угорською («Завойовник Європи») в надії на щастя з бароном Іштваном. Своє перше несміливе почуття героїня порівнює з тендітними квітами горицвіту-адонісу [75, с. 25].

Ремінісценції «філософії серця» вбачаємо в повчаннях старця, звернених до Ростислава Михайловича («Завойовник Європи») й загалом до всього людства: «Творець дарував людині душею бачити, <...> а вона за очі куди зіркіша» [75, с. 20].

Отже притчовість, ідейне акцентування на вічних цінностях свідчать про належність творчого доробку волинського письменника до зразків інтелектуальної літератури.

Прагнення до ідеалу, бажання піднятися над буденністю властиве романтичним героям письменника. За спостереженнями О. Ніколенко, «герой модернізму й авангардизму, не сприймаючи докільля, вибудовує у своїй уяві новий світ, де він тільки й може здобути волю і жити справжнім, тобто духовним, життям»

[128, с. 223]. Іноді цей світ (саме ним є закоханість у барона Іштвана для Анни Угорської) виявляється лише ілюзією, бажанням щастя, якого людина не знала в житті. Подеколи, не приймаючи буднів, герой намагається їх змінити. У цьому вбачаємо причини розроблення «хутірної філософії» П. Кулішем, якого вважаємо своєрідним романтиком доби. Він бунтує проти недосконалої дійсності, прагне змінити її як на теоретичному підґрунті, так і діями, перебуває у постійних пошуках ідеалу, що й стало головною причиною подружньої невірності. Як відомо, у житті Куліша було багато жінок і стільки ж розчарувань. У жодній Куліш не знаходив повної досконалості. І. Корсак зображує героя людиною непостійною, з роздвоєною свідомістю, що є однією з визначальних рис модерністського (неоромантичного) героя.

Магістральним для творчого доробку письменника є обстоювання ідеї єдності людини й природи, взаємозв'язку усього живого. Коли Івана Галицького («Корона Юрія II») врятував від загибелі на краю прірви горобець, герой вдається до екзистенційних роздумів: «Надто все в цьому світі зв'язано і переплетено, на долю людську може вплинути навіть мала пташина» [79, с. 112]. Пантеїстичні мотиви наближають творчість письменника до ідей трансценденталізму. За спостереженнями Ю. Коваліва, прихильники течії «обстоювали існування надчуттєвої ідеальної субстанції (Бога), пізнати яку можна через інтуїцію», сповідували ідеї «рівності перед Богом, <...> принципи індивідуальної свободи кожної людини шляхом набуття духовної свободи, наближення до природи, звільнення від позитивізму» [112, с. 497]. Ця думка вкладена в уста старця з Лучеська: «найпрозорливіше слово Христа серцем своїм спромоглися сприйняти: волхви-бо чутливіші до правди вселенської, небом даровано їм жити у злагоді з душею власною, з землею й водою, деревом, лиш на позірний погляд безмовним, із звіриною та птаством. <...> Тож було-бо предревне знання невидимого зв'язку і єднання людини і птаха, річки і звірини, комашки дрібної і велетенської грізної набурмосеної хмари; на макове зерня десь нехай зрушиться їх зв'язок – і хтозна в якому далекому краї трапиться паводок чи землетрус, настане посуха чи серед літа впаде досвітком приморозок...» [75, с. 68–69]. Те саме ідейно-сміслові

навантаження вбачаємо в легенді про Святого Петра та рослину петрів хрест: «кожна рослинка-билинка своє значення має і дію свою» [75, с. 70]. Варто наголосити, що творчій манері Івана Корсака властиве трансцендентальне звучання. «Інерцію наукового раціоналізму та логіки, – на думку Ю Коваліва, – модернізм намагався модифікувати через трансцендентність» [112, с. 65], яка у творчому доробку волинського письменника втілена через ідею взаємозв'язку з природою, інтуїтивне осягнення дійсності «серцем».

Підсумовуючи вищезазначене, можемо стверджувати, що стильова манера творчого доробку І. Корсака належить до неомодернізму в значенні поняття, яке поєднує ознаки модернізму з постмодернізмом. Перевага жанрів масової літератури, фрагментарність, вільне поводження з простором і часом, інтертекстуальність, виражена на рівні цитат, алюзій, ремінісценцій, – ті категорії, які наближають романний доробок волинського письменника до постмодерністського напрямку. Водночас неоромантичний тип героя, притчовість та інтелектуальність, релігійність, трансцендентальність, міфологізм, звернення до фольклору є ознаками модернізму.

3.3. Прийоми психологічного зображення героїв у романістичному доробку І. Корсака

Важливою рисою творчої манери І. Корсака є пильна увага до внутрішнього світу людини, її почуттєвої сфери, що виявляє відразу дві ознаки модерністської літератури: психологізм й інтелектуальність. Це дає змогу розглядати історичний доробок автора як психологічні студії, що реалізуються в декількох аспектах: через портрет героя, його вчинки, рефлексії та сприйняття оточенням. Зважаючи на досить малочисленну інформацію про внутрішній світ історичних осіб (переважно це щоденникові записи), маємо справу з авторською інтерпретацією можливих емоційних станів у момент зображення задокументованих подій.

Тож мету підрозділу вбачаємо в дослідженні засобів та прийомів психологічного портретування героїв у романах Івана Корсака «Корона Юрія II», «Перстень Ганни Барвінок», «Завойовник Європи».

У сучасному українському літературознавстві є чимало зразків практичного застосування психоаналізу до творчості письменників (дослідження Т. Гундорової, Н. Зборовської, С. Павличко тощо). Однак існує прогалина в теоретичному висвітленні цього питання. Наразі можемо говорити про праці українських радянських дослідників М. Кодака та В. Фащенко, у яких, щоправда, відчутний вплив соцреалізму.

М. Кодак розрізняє поняття «психологічність», «психологізм» та «психологічний аналіз». Психологічність, на думку вченого, – це родова прикмета мистецтва слова, його властивість виражати людську психіку. Художній психологізм – це система соціально-психологічних поглядів на людину у світлі естетичних сподівань певного часу. Психологічний аналіз – метод образно-логічного осягнення історично характерної соціально-психологічної суті людини в художній творчості. Науковець розглядає психологізм як поєднання індивідуального й соціального аспектів і виділяє «діалектико-синтетичний, аналітико-інтроспективний, філософсько-епічний, соціально-філософський та соціальний» види психологізму художнього тексту [65, с. 6–7].

За В. Фащенко психологізм – «художня система форм (типів) і засобів зображення та вираження людської психіки в літературі», предметом вивчення якої є «відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини» [172, с. 57]. Дослідник пропонує аналізувати зовнішні (повістувальні) й внутрішні (експресивні) його прояви.

У літературознавчій енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва подане таке визначення психологізму: «Передавання художніми засобами внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань, зумовлених зовнішніми і внутрішніми чинниками» [112, с. 292]. Отже, це зображення психологічного портрету героя певної миті під впливом різних подразників. Засоби відтворення можна розподілити на зовнішні й внутрішні. Літературознавець Ю. Ковалів зазначає, що «у прозових творах психіку людини осмислюють і зсередини, і ззовні...» [112, с. 293]. Зовнішніми проявами є мова, жести, міміка, рухи та інше. До внутрішніх відносимо

потік свідомості, внутрішні монологи, невласне пряму мову, авторські та саморефлексії, пам'ять, уяву тощо.

Цього принципу дотримується дослідниця В. Мацапура, котра аналізує внутрішні монологи й діалоги, авторський опис, невласне пряму мову тощо [117].

Водночас литовська науковиця В. Гудонене виокремлює третій вид засобів – лаконічну констатацію почуття, його називання автором: «У письменника є ще один спосіб повідомити читачу про думки й почуття героя – за допомогою називання, стислого позначення тих процесів, які відбуваються у внутрішньому світі» [42, с. 12]. Вони бувають розширені авторськими коментарями засобами непрямой мови, використанням психологічної деталі, портрету, пейзажу тощо.

Тож підсумовуючи теоретико-літературознавчі судження, можемо назвати три категорії засобів психологізму: зовнішні (непрямі), внутрішні (прямі) та називальні.

Важливого значення у відтворенні внутрішнього світу героїв набувають психологічні деталі. У творах вони можуть мати відмінні функції: виконувати допоміжну роль як елементи психологічного зображення або бути порівняно самостійними й важливими для розуміння змісту твору. У цьому разі йдеться про психологізм. Застосовуючи цю концепцію до творчого доробку волинського письменника, можемо стверджувати, що елементи психологічного зображення наявні в романі «Корона Юрія II», де поодинокі деталі є лише вкрапленнями в загальну композицію, провідна роль в якій належить фактам. Відмінна функція психологізму в романах «Перстень Ганни Барвінок» і «Завойовник Європи», у яких композиція і сюжет підпорядковані розкриттю внутрішнього життя героїв, тому психологізм виконує роль стрижневого компоненту.

У романі «Корона Юрія II» використання психологічної деталі переважно пов'язане з вигаданою сюжетною лінією особистого життя Івана Галицького та Югини й покликане розкрити їх почуттєву сферу. Переживши втрату дитини, зраду чоловіка через намовляння свекрухи, героїня зневірилася в людях, доки в її житті не з'явився Іван. Психологізм допомагає розкрити душевну драму героїв, наближає сюжет до життя.

Проводжаючи першого чоловіка на війну, Югина «стояла зі зболеним серцем, яке хтось чужий, безжалісний і немилосердний, знущально стискав холодними і байдужими пальцями» [79, с. 66]. Автор передає біль та горе героїні за допомогою метафоричної конструкції. Розкриттю психологічного стану героїв підпорядкований пейзаж: «Спалахнуло кохання, таке ж чисте й дзвінке, як джерело у них край села, неймовірної чистоти, незайманості і прозорості – йшли вони з Купріяном під вінець сільською весняною вулицею, землі під собою обоє не чуючи, <...> йшли повз сади, що кипіли й розливалися рожевим і білим цвітом та стиха гуділи бджолиними крилами натрудженими» [79, с. 65]. Порівняльний і фразеологічний звороти підсилюють емоційний сплеск зображуваного.

В обох уривках йдеться про авторське називання почуття: в першому – горя, у другому – кохання.

Іншої форми психологізм набуває в екзистенційній ситуації втрати, яку переживає Югина, коли дізнається про імітовану смерть Галицького: «"Іван", – тенькнуло серце господині дому, тенькнуло тихо, як відривається бурулька у відлигу зі стріхи, а тоді падає і розлітається на друзки...» [79, с. 96]. Йдеться про усвідомлення факту та подальший аналіз стану героїні, підсилений авторським порівнянням з бурулькою в момент падіння. Сміслово навантажені дієслова «тенькнуло» та «відривається» асоціюються з метафорою надірваного серця, властивою українській традиції. Використаний прийом набуває сугестивного звучання й викликає в читача відчуття емоційного стану страждання.

Далі свідомість Югини аналізує стан поштаря для підтвердження страшного здогаду. Вона порівнює його портрет цієї миті та в момент повідомлення гарних новин: «...як приносив листи з далеких македонських країв, то ще на порозі його кирзове лице, зморхле й обчухране, як та сумка, роз'їжджалось в широкій, як у доброго господаря ворота, усмішці» [79, с. 96]. Міміка героя відображає почуття радості, яку той дарує людям доброю довгоочікуваною звісткою. На противагу цьому спогаду подано портретну характеристику в момент, коли той вимушений завдати болю: «Поштар було зам'явся, переступивши поріг Югини, зняв з плеча свою обчухрану сумку і нерішуче переступав з ноги на ногу» [79, с. 96]. Зовнішні

прояви психологізму свідчать про сум'яття, неспокій та нерішучість. Отже, в епізоді зустрічі Югини й поштаря використано як зовнішні, так і внутрішні прояви психологізму, як от: міміка, поза, психоаналіз, сугестивний прийом. Таке нашарування потрібне авторові для підсилення трагічного звучання описаної сцени, звернення до почуттєвої сфери героїв та читача.

Прийом внутрішнього психологізму в аналізованому уривку є винятком, бо він поодинокий у романі, де основне смислове навантаження покладено на історичні події. Вигаданій сюжетній лінії Югини й Галицького здебільшого властиві прояви зовнішнього психологізму, який не зосереджує увагу читача на інтимному житті, відволікаючи від ідейного задуму.

Крайню межу болю та розпачу виражають непрямі прояви, зокрема поза героїні: «Югина навіть не плакала, просто схилилася над маленькою, немов іграшковою труною, тільки в голові ще багато днів було зовсім пусто та виметено, як у щойно побіленій хаті, з якої винесено всеньке добро та пожитки...» [79, с. 67]. Дослідник А. Галич зазначає: «Поза дає можливість побачити не лише фізичні характеристики зовнішності персонажа, а й заглибитися в його внутрішній світ, глибину душі, широту натури» [28, с. 72]. Наведений уривок роману вказує не на сталу характеристику героїні, а на стан цієї миті, отже, поза фіксує почуття героїні в конкретний час під впливом конкретних обставин. Психологічний стан відтворено засобами зовнішніх або непрямих форм. Названо також і внутрішню порожнечу, підсилену порівнянням із виметеною хатою. Вона виражена в дії, так би мовити, унаочнена: «Жила вона тепер і порала дві господарки якось за звичкою, ходила бездумно по колу, як сліпа циганська коняка за кіратом, не відчуваючи ні холоду, ні спеки, чи та страва недосолена чи пересолена» [79, с. 67].

До зовнішніх проявів належить вираз очей: «– А то що за диво?! – визвірилася Югина, і очі в неї з обурення зашкварчали. – Ану марш у хату!» [79, с. 86], – та тон: «– То-то я... віл?.. – перепитав було стиха, але таким грудним і загрозливим голосом, повільно встаючи, перепитав голосом, навіть для самого себе незвичним, що наростав як далекий грім, який наближається, дужчає і от-от рокотатиме на повнісіньку силу. – То-то я віл?!» [79, с. 87]. На думку вченого А. Галича, «у

художній літературі погляд є одним із невичерпних джерел, що свідчить про внутрішній світ персонажа, допомагає розкрити його психологію» [79, с. 60]. У наведеному уривку він імовірніше фіксує стан певної миті за певних обставин, як і поза, про яку йшлося, тому не може узагальнювати характеристику героїв. Те саме стосується й тону голосу. Поступове його підвищення свідчить про наявність подразника-причини і є результатом емоційного сплеску, що не властиво героям за звичних обставин. І перший, і другий епізоди передають почуття сильного обурення.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що основною формою засобів психологізму в романі «Корона Юрія II» є непряма або зовнішня характеристика, яка фіксує стан та почуття певної миті, не претендуючи на вичерпну характеристику особистості. У такий спосіб увага читача не відволікається від ідейного задуму, і водночас стримані, емоційно нейтральні документальні факти перемежовані образами живих людей з їхніми бідами й радощами.

Іншого рівня психологізму Іван Корсак досягає в романах «Перстень Ганни Барвінок» та «Завойовник Європи». Герої названих творів більше індивідуалізовані, мають складніші характери, що свідчить про еволюцію автора від зображення зовнішніх конфліктів до інтерпретації та аналізу внутрішнього світу історичних героїв, а вже через нього – до тлумачення документальних фактів.

Авторське бачення характерів, мотивація вчинків видається вкрай важливим чинником, адже в обох романах героями є неоднозначні історичні особистості, потрагтування життя яких може кардинально різнитися. Твору волинського письменника «Перстень Ганни Барвінок» передував роман Віктора Петрова «Романи Куліша», де також акцентується на непростих стосунках у родині Кулішів, складній вдачі українського письменника XIX століття. Іван Корсак простежує становлення характерів і розвиток взаємин Пантелеймона Куліша й Олександри Білозерської. Стереотипним є сприйняття Ганни Барвінок «тінню» славетного чоловіка, такою собі Галатеєю, створеною Пігмаліоном. Натомість Іван Корсак висловлює власний погляд на події, по-новаторськи підійшовши до зображуваного від імені Ганни Барвінок.

Так само князь Ростислав Михайлович, на думку автора, є недооціненим як його сучасниками, так і прийдешніми поколіннями. Літопис Руський зображує князя людиною пихатою, нерозсудливою, навіть підступною й після поразки під Ярославом про нього не згадує [114]. Сучасні дослідники, як от М. Волощук, також досить скупі на висвітлення життя та діяльності Ростислава Михайловича й обмежуються періодом до Ярославської битви [142]. Іван Корсак, загалом дотримуючись історичної думки, все ж має на меті розкрити внутрішній світ героя, простежити мотиви, що керували його вчинками, а також, безперечно, наголосити на внескові князя у світовий поступ.

Отож задум обох творів – відтворення складного, іноді суперечливого, але багатого внутрішнього світу історичних діячів, нове трактування відомих подій, що дає змогу переосмислити загальновідомі факти.

Письменник майстерно застосовує прийоми психологізму для розкриття порухів душі героїв. Обидва твори можна вважати психологічними студіями, адже зображення внутрішнього життя персонажів відзначається докладністю й повнотою, арсенал засобів його вираження надзвичайно багатий. На відміну від роману «Корона Юрія II», письменник послуговується всіма трьома формами психологізму, надаючи перевагу прямому. Розповідь від третьої особи дала змогу використати позасюжетні елементи, як от: сни, видіння, пейзажі, листи, щоденникові записи тощо. Основні події перемежовані авторськими відступами та коментарями.

Постаті Пантелеймона Куліша й Олександри Білозерської, відомої під псевдонімом Ганни Барвінок, є непересічними в українському громадському житті, тому всебічно досліджені як істориками, біографами, літературознавцями, так і письменниками. Зважаючи на це, новаторським твір волинського письменника робить саме авторська версія внутрішнього світу відомих героїв. Його роман – це своєрідна психографія з численними фактами листування, щоденниковими записами, згадками сучасників, на основі яких змодельовано можливий внутрішній світ героїв. Автор майстерно застосовує засоби психологізму, трансформуючи документальні факти в художнє полотно.

Велику цінність з погляду дослідження психології героїв мають щоденникові записи, що відтворюють найменші порухи душі.

Про зацікавленість Ольгою Плетнєвою та вагання між нею й Олександрою Білозерською свідчать такі рядки зі щоденника молодого Пантелеймона Куліша, наведені в романі «Перстень Ганни Барвінок»: «Сегодня, сидя насупроти меня за столом, Ольга была так тиха и задумчива, что я назвал ее героиней баллады. Она мне нравилась, и я почувствовал, что могу к ней пристраститься. Надо вести себя как можно благоразумнее. Не смешно ли уверять себя и других, что без той-то жить не могу. Время ото всего нас излечивает. Тепер Саша дорога моему сердцу как сестра, но без нее еще возможно для меня семейное счастье» [86, с. 13]. Аналіз від першої особи (самоаналіз) дав змогу простежити перебіг думок героя, за якими письменник моделює подальші плани Куліша на можливе спільне майбутнє з Плетнєвою. Роздуми є спробою розібратися в почуттях. Авторський коментар запису розкриває причини вагання: розквітла краса Ольги, її впливовий батько, а також територіальна віддаленість від Олександрії: «<...> Саша десь там, на відлюдді, за полями й лісами, <...> а тут столиця, не вовчий куток, тут блиск і розкіш, тут можливість за хвіст фортуни схопити... Звісно, якщо збережеться приязнь Олиного тата» [86, с. 13].

Наступний запис, який належить Вірі Аксаковій, відтворює настрій піднесення й захвату від вечорів, проведених з Кулішем за читанням його «Записок о Гоголе»: «<...> Враження від того передати важко, хвилювало те читання неабияк. Слова Гоголя піднімають із денця всі сили душевні, всі її забуті прекрасні потреби та устремління, піднімають питання давно забуті, тривожать ту душу, розширюють простір її, і важкувато дати раду всьому цьому життю, що прокинулося. <...> Душа перейшла через стільки вражень при цьому читанні. Робили деякі помітки та зауваження, і Куліш сприймав поради охоче та з розумінням...» [86, с. 52]. Запис викликаний потребою зафіксувати спектр почуттів, що відчула авторка того вечора. Аналізований уривок констатує (називає) почуття, відтворені на папері.

Зовнішнім виявом психологізму є опозиція холод – тепло, що символізує внутрішні зміни Олександрії Білозерської, звільнення від сумнівів: «Вона відігривала

наспіх перевдягнутому чоловікові руки, хукала ще годину на вистиглі пальці його. Зате душі її було як ніколи тепло: “Брехав той спудей, тичка гнила й сукувата, – думалося їй. – Казав, що Куліш тільки себе любити здатен... Цур тобі, цур, себелюбець отак не шубовсне у купіль із льодом” » [86, с. 21]. Почуття, виражені у динамічних рухах героїні, змінюються внутрішнім аналітичним монологом, що представлений як тези-аргументи й висловлює впевненість та твердість переконань, не зважаючи на докази подружньої зради.

У сцені сповіді Олександри сестрі Надії автор використовує голос, як деталь психологічного портрету: «– Яке смирення?! – мало не викрикнула обурено Олександра Михайлівна, і тепер вже вона почала говорити швидко, мов намірилася з сестрою змагатися наввипередки, наче домовилися: хто викаже все наболіле прудкіше, той і правий, і правда не в доказах, переконливість не в аргументові доречному та життєвому досвіді, а в швидкості викладу думки, байдуже правда у ній чи простацька вигадка» [86, с. 73]. Підвищення тону, риторичні запитання, пришвидшене мовлення свідчать про розпач, обурення, злість, виражену в формі внутрішнього монологу-докору за нездатність сприймати себе окремо від чоловіка: «І нащо, сестро, смиренню мені учитись, коли інша моя половина (ага, зловтішалася сама з себе у думці: половиною все ж чоловіка назвала, нездатна, безсила і досі відірвати його від себе!), коли тій половині смирення – то хіба слівце рядове у словарику малоруському?» [86, с. 72]. Однак буря емоцій, проговорення проблем та поради сестри дають змогу отримати довгоочікуваний спокій і внутрішню гармонію: «...на подив її, голова, що вчора гуділа втомленим комином у завірюху зимову, тепер була світла та умиротворена. Думки, які тоді набігали безладно, наздоганяючи та нахабно й безцеремонно обганяючи одна одну, тепер шикувалися чемно й слухняно у чергу, в ланцюжок логічний, поштивий та наперед продуманий» [86, с. 74]. Наслідком зовнішніх проявів почуття є усвідомлення проблеми та зміна ставлення до неї, що демонструє самоаналіз героїні.

Внутрішній діалог із собою, що символізує сумніви та тривогу Олександри Білозерської через арешт чоловіка за належність до Кирило-Мефодіївського братства, використано в наступному уривку: «Що він міг натворити такого, не

повідавши тобі, як дружина, не розказавши та не поділившись, бо як з базару злодюжку дрібного жандарми заклали і повезли? <...> Щось утаїв від тебе Куліш, напевне, щось гріховне ведеться за його душею, бо аж у Варшаві жандарми за ним неспроста ганяють...

Ні, Пантелеймон Олександрович на макове зерня недоброго не зробив, як і всі, з ким потоваришував, і має вона навпіл поділити те світле, яке доля послати може, і ківш лиха так само спільно спожити – що вже судиться їм, ківш чи казан, чи невелике горнятко...» [86, с. 24]. Вважаємо новаторською форму викладу роздумів. Самозвернення в другій особі дало змогу героїні розкласти проблему на питання й відповіді та усвідомити свою позицію.

Однак тривога не полишала героїню, підтвердженням чого є згадка про сон та його тлумачення: «Ще про сон дивний думка майнула: як бачиться, сад запущений, всохле дерево, то не на добро, матінка їй колись оповідала, то лиха чекати належить; але ж знову пташка така як дрізд, то на світле, на дні втішні... Дрізд присниться – на пізнє кохання, – чула вона зовсім малою, як перемовлялися про сни з матінкою заїжджі сусідки. <...> Але до чого тут пізнє кохання, коли Олександрі лишень вісімнадцять?» [86, с. 24].

Сумніви в правильності життєвого шляху виражає сон про символічну ношу, яку вибирає героїня, врешті-решт повертаючись до своєї. Увесь час її супроводжує янгол-дороговказ, що є знаменням правильності обраної долі. Прокидається героїня з внутрішнім примиренням із собою: «А ноша в її напівсні-напівмаренні не даремно з'явилася: кожному суджено нести тільки свою» [86, с. 116].

Упродовж твору героїню огортають сумніви, які вона, докладаючи важких моральних і фізичних зусиль, долає. Майже завжди вони мають форму запитань, здебільшого – риторичних, і змушують жінку шукати відповідей у собі: «– Нащо ряст ти на світі топчиш? – питала інколи себе Олександра Михайлівна. – Хто ти є в літературі рідній, осібно жіночій <...> » [86, с. 56]. Філософські роздуми про сенс життя, усвідомлення свого місця в ньому виражені через самоаналіз і є провідними у створенні авторського образу Ганни Барвінок.

Приєм психологічного аналізу є основним у зображенні Куліша: «Пантелеймон Олександрович не раз сам собі диву давався, звідки на нього і за які прогріхи впала, як сніг у Петрівку, ця гризота недавня, чом з добра-дива раптом взялася нити душа, як в старого ревматика рипучі кості у занудну сльозливу осінню погоду... Здавалося б, чого ще йому бажати: вірна і турботлива дружина <...> опікується ним <...> – не повинен він голову сушити про хліб і шкварку до хліба, має твори свої творити, які колись та визнати мусять, клопотатися, аби мороки не відав, чим друкарню за написане оплатити» [86, с. 45]. Розповідь від третьої особи сприяє глибшому відображенню внутрішніх протиріч Куліша. Автор знову вдається до форми запитань, з якими герой подумки звертається до себе, та пошуків відповідей на них. «– А може, кусне інколи думка єхидна, мов набридлива муха, яку проганяють у двері, та вона через вікно раптом влетить, може, якраз через ту турботливість надмірну, пересолоджену часом, на нього й напала ця непояснювана оскома; то душу його у клітку на заціпку зачинили і тепер он душа бунтує та крильми б'ється об пруття залізне, марно силячись на таке близьке і таке недосяжне привілля вирватися» [86, с. 45].

Внутрішній монолог від третьої особи змінюється діалогом із собою у формі другої особи: «Стривай, сам собі при тому перечив, ти ж не переставав дружину любити, свою Сашеньку, і водночас памороки забивати черговій голівці дівочій. Чи може ти унікальний який, душа в тебе здатна любити двох одночасно? Чи ти звичайнісіньке біологічне твориво, банальний самець, вся сутність життєва якого чим більше самок запліднити?» [86, с. 45]. Складна форма психологічного аналізу зі змінами оповіді дала змогу авторові докладно та поетапно простежити внутрішній стан героя від невдоволення, пошуків причини, намагання вирватися з безвиході й до підсвідомої спроби довести свою значимість, не всіма усвідомлену, яка звучить у листі до Милорадовичівни: «Нас послано тільки пророкувати воскресеніє мертвих і будить сонних. Се наше діло; а ви, наші землячки, рожеві квітки наші, темнотою прив'ялені, вмивайтесь Божою росою, бо настав благодатний ранок, і процвітайте пишною душевною красою, во славу Господню і радість людям... А що ж, моя сестро, коли справді Господня рука простерта надо мною? Що, коли воля

Всемогущого дасть не чоловічу силу речам моїм? Що, коли мої великі муки сердечні, мої помисли, нікому не висповіданії оберне дух Господень на велике, негибнуще для потомства діло?» [86, с. 46]. Традиційна для епістолярію оповідь від першої особи змінюється риторичними питаннями, зверненими до адресатки, у яких звучить упевненість у силі своєї творчості.

На схильності героя до самоаналізу наголошує й сучасна літературознавиця Ірина Бойцун: «Сам Пантелеймон Куліш, маючи науковий, аналітичний склад розуму, намагався зрозуміти власну натуру» [19, с. 83]. Аналізуючи автобіографічні твори письменника, дослідниця відзначає, що «навіть за спробою об'єктивного викладу, помітна суб'єктивізація оповіді, оскільки оповідача цікавить лише особа Куліша, його виправдання на підсвідомому рівні. Подібне явище, – зазначає літературознавиця, – пояснюється тим, що сам письменник належав до екстравертного типу особистості» [19, с. 84]. Про своєрідний нарцисизм, відчуття зверхності над іншими в романі свідчить сон, де герой перебуває в образі лева поміж вівцями. Сприймаючи себе одним із них, лев врешті усвідомлює свою інакшість. Це відкриття викликає відчуття неочікуваної радості, яка змінюється почуттям самотності: «“Я також вродився левом!” – блискавкою промайнув несподіваний здогад» [86, с. 90]. Підсумовуючи та філософськи осмислюючи сон, автор дає свою оцінку постаті П. Куліша: «Серед велелюддя Пантелеймон Олександрович частенько почувався наче заблукалий мандрівник у дрімучому лісі <...>. Інколи ж був отим левом серед отари овечої, чия сила востократ перевищила міць вівці найдоладнішої» [86, с. 91]. Тож Іван Корсак не відступає від історичної правди, зображуючи Пантелеймона Куліша людиною самозакоханою, впевненою у перевазі над іншими, на що вказували й сучасники письменника: «Вдача його холодна, різка й самолюбна та черства...» [51, с. 17], – водночас визнає право героя на таке позиціонування, зважаючи на внесок в українську справу.

Отже, вдало дібраний епістолярій сприяв відтворенню історично вірогідного психологічного образу героя, суголосного як спогадам сучасників, так і науковим розвідкам наших днів.

Проаналізувавши прийоми розкриття внутрішнього світу героїв у романі «Перстень Ганни Барвінок», ми дійшли висновків, що основною формою зображення є внутрішній або прямий психологізм. Автор послуговується щоденниковими записами та епістолярною спадщиною Кулішів для відтворення характерів і почуттів героїв. Внутрішні монологи здебільшого виражені у формі запитань та пошуків відповідей на них. Іван Корсак переважно застосовує психологічний аналіз та самоаналіз з метою розкриття складного душевного стану подружжя. До особливостей творчої манери відносимо звернення героїв до себе у формі другої особи, а також зміну форм оповіді, що дало змогу різнобічно дослідити багатогранність внутрішнього світу Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша.

Роман «Завойовник Європи» відзначається філософським відображенням дійсності. Роздуми над сенсом життя, світобудовою, вищою волею посідають чільне місце в системі твору. Водночас герої не втрачають особистісних рис, характери індивідуалізовані, автор використовує різноманітні засоби психологізму для їх розкриття.

Роману властива розгалуженість сюжетних ліній, героями яких є видатні діячі української та світової історії. Серед них є дієві або згадані побіжно через зв'язки з центральною сюжетною лінією. До найбільш психологічно розкритих належать образи князя Ростислава Михайловича та його дружини Анни Угорської. Також риси психологізму притаманні чеському королю Пшемислу II Оттокару та Роману Даниловичу, сюжетні лінії яких вибудовані окремо від центральної.

Внутрішній світ головних героїв Ростислава й Анни автор моделює, вживаючи як зовнішній, так і внутрішній психологізм.

Про тривогу князя свідчить його поза під час весілля: «Ростислав на вінчанні стояв із міцно затиснутими вустами, напружено виструнчившись, мов перед військом, якому збирався наказати негайно вирушити у важкий і небезпечний похід...» [75, с. 6]. Майбутня доля ввижається йому битвою, у якій можна як перемогти, так і зазнати поразки. Крізь призму сприйняття князя подано портрет Анни, який виражає стан тієї миті: « <...> лише боковим якимось зором він помічав, що діється на Анниному обличчі, сплakanому за ніч попередню, зблідлому неприродно,

змарнілому та осунутому...» [75, с. 6]. Характеристика героїні свідчить про крайню межу горя за страченим життям та коханням.

До зовнішніх проявів психологізму належить погляд як невербальний засіб спілкування між героями: «У відповідь тільки зблиснув короткий і вельми колочий погляд, погляд малого звіра, загнаного в кут, у безвихідь, звірятки, що боронитися відчайдушно буде з останніх сил» [75, с. 6]. У ньому прочитується глибока неприязнь, безвихідь та супротив Анни.

Декілька разів І. Корсак зосереджує увагу й на погляді Ростислава, зверненому до Анни. Він асоціюється зі спалахом надії, яка змінюється гіркотою від усвідомлення марності сподівань: «В погляді його в першу мить тиха радість сяйнула від її появи, а коли згасла, то лишилася тільки втома та ще на денці десь гіркота» [75, с. 139]. Наступного разу цей погляд з'являється у спогадах Анни через асоціацію з очима дитини, якій допомогла: «А як вже сідала в карету Анна, то згадала раптово, де бачити їй доводилося отой стражденно-благальний, з відчаєм і надією погляд, як в цієї малої. Вона кілька разів зустрічалася з таким схожим Ростиславовим поглядом: то було лиш на мить, у ту ж хвилину чоловік перелякано, наче впіймали його на чомусь непристойному, зачиняв його за невидимою і непроникною густою завісою» [75, с. 128]. За ним криється почуття кохання Ростислава без надії на взаємність. Він боїться зізнатися в ньому навіть собі, бо це завдає болю.

У наступному уривку портретна характеристика виражає страх героя, що межує з жахом перед невідомим: «Князь Ростислав оторопів на мить, спина похолола, і на шиї виступив піт...» [75, с. 14]. Зазначені прояви з'являються після містичної зустрічі з вовкулакою і на мить паралізують волю. Однак відразу ж думки повертаються до жаданого Галича. Тільки після поразки у боротьбі за місто князь переосмислює ці події. Спомини викликають відчуття жалю за втраченим часом та подекуди страху: «〈...〉 не міг відігнати тільки прикрої згадки про згаяний час через оті витребеньки вовчі, а ще інколи напливав раптовий страх» [75, с. 14].

Внутрішньої форми психологізм набуває у споминах Анни про перше кохання, страх та надію, які вона пережила, усвідомивши це почуття: «Коли вона те

усвідомила, то не на жарт перелякалася – вона ж дочка короля, самим народженням вже присуджена королевою стати в якійсь країні, достойній її Угорщини. Не зразу минав переляк, натомість в душі стиха, мов горицвіт, на світ білий народжувалася надія: раптом батько скасує той присуд народження...» [75, с. 25]. Рефлексії героїні виражені в третій особі, що дало змогу сповільнити час авторським коментарем: «Не зразу минав переляк», – і в такий спосіб простежити розвиток почуття.

Внутрішній монолог набуває форми психоаналізу в епізоді на балу, коли Анна танцює з коханим бароном Іштваном і водночас спостерігає за чоловіком, в обіймах якого кружляє подруга: «Ще не траплялося такого в Анніному житті.. Немов розділилася істота її: одна половинка холодом бралася від вже призабутої близькості Іштвана, а інша противилася, бунтувала і закипати стала від вчиненого Ростиславом, не в меншій мірі той бунт нуртував до Ержебети...» [75, с. 34]. Авторський коментар про винятковість відчуття, вжитий на початку рефлексії, підсилює увагу до внутрішнього світу героїні. Анна не може розібратися у собі. Вона вважала беззаперечним фактом кохання до барона. Звідки ж тоді ревності до чоловіка та злість на подругу? Не в змозі дати собі відповіді, героїня зовсім втрачає внутрішню рівновагу. Свої відчуття вона порівнює з лавиною, яку довелося колись спостерігати: «Так і в душі Анни поступово наростала лавина невдоволення, образи і гіркоти, а згодом і непереборної ревності, хоч, видавалося їй, те зовсім немислиме: вона не любила свого чоловіка, то чого ж ревнувати?» [75, с. 50]. Намагаючись дати собі раду, Анна аналізує почуття, силячись поєднати розум і серце: «Говорив розум Анні, що хай живе собі Ростислав, як йому заманеться <...>. А серце водночас з гіркою єхидністю все під'юджувало, нашіптувало ненав'язливо зовсім інші думки і гадки. Вона <...> обачною завше була, аби честь чоловікову поберегти <...>; не в приклад чоловікові, який, забувши обов'язок, сором і стан свій при дворі королівському, залицявся відкрито – і до кого?! – до подруги її найближчої» [75, с. 50]. Проте їй це не вдається. Як і в попередньому уривку, йдеться про прямий психологізм, виражений у формі розповіді від третьої особи, доповненої авторськими коментарями.

Важливим прийомом розкриття внутрішнього світу героїв є психологічна деталь. У романі це кущ бузку, що на різних рівнях (запаху, кольору) асоціюється з відчуттями та подіями в житті Анни та Ростислава.

Князеві бузок нагадує Лучеськ: «А ще на всьєке життя запав йому в душу цвіт і запах бузку, що кущами ряснів чи не в кожній садибі вздовж вуличок Лучеська...» [75, с. 20]. Він викликає в душі приємні та водночас щемливі спогади про батьківщину, рідний народ. Згодом запах та колір бузку уособлюватимуть для Ростислава кохання до дружини, яка з плином часу стане такою ж рідною, хоча непорозуміння між ними не мине.

У Анни бузок викликає в пам'яті згадку про перше кохання, що розквітло так само навесні: «Іштван їй часто снівся, здебільшого йшли вони поряд алеєю повз рядок бузку, що розцвів тої пам'ятної весни вельми рясно, а від пишних китиць, які тихо палахкотіли на обважнілому гіллі, пливли та ширилися за вітром лоскітливі та неймовірно п'янкі пахощі, що хвилювали і збурювали їх молоду кров...» [75, с. 23–24]. Після одруження з нелюбом героїня не могла більше витримати цих пахощів, бо вони нагадували втрачене кохання, нездійснені мрії та змарноване життя: «Анна тепер не могла більше витерпіти того весняного бузкового кипіння і, на превеликий подив та печаль садівника, наказала викорчувати безневинні кущі» [75, с. 24]. Однак це не допомогло, бо Іштван і надалі з'являвся у снах, де вони йшли бузковою алеєю. Любов до барона в уяві Анни набувала бузкового кольору, і тому, коли вона отримала листа, що починався словами: «Моя кохана, мій цвіте весняний, бузковий мій цвіте...» [75, с. 91], – ні на мить не сумнівалася, від кого він.

Гірким розчаруванням стала звістка про страшний злочин Іштвана, під колесами карети якого загинула дитина: «Холод невідь-звідки раптом узявся і зовсім, видавалося, до кісток, вистудив Анну: два мечі над трояндою були в родовому гербі барона Іштвана». Непрямий психологізм уособлює прозріння героїні, яка все життя стратила на рожеві мрії про вигаданого героя.

Остаточно переконалася Анна у хибності почуттів до барона, усвідомивши, що листи були від чоловіка: «Який же то почерк знайомий і які знайомі слова, що

ними завше починалися таємничі листи до неї: «Моя кохана, мій цвіте весняний, бузковий мій цвіте...» [75, с. 140].

Підсумовуючи дослідження засобів психологізму в романному доробку Івана Корсака, ми дійшли висновків, що основною формою зображення є розповідь від третьої особи. Це дозволило автору застосувати широкий спектр психологічних прийомів. Письменник майстерно використовує всі три форми моделювання внутрішнього світу героя, відомі сучасному літературознавству, а саме: внутрішню, зовнішню, а також називальну. Зовнішній психологізм виражений через погляд, позу, міміку, рецептивні відчуття. Внутрішній – переважно у формі аналізу й самоаналізу. Важливим видається введення в текст психологічної деталі, яка підсилює відтворення порухів душі героїв.

Роман «Корона Юрія II» насичений історичними фактами, тому має порівняно менше психологічне вираження, пов'язане з вигаданими героями. Автор здебільшого використовує непрямий (зовнішній) психологізм, що виявляється у позі, тональності, манері поведінки тощо.

Іншого рівня психологізму автор досягає в романі «Перстень Ганни Барвінок». Твір побудований на внутрішніх рефлексіях героїв, підсилених щоденниковими записами, листами, спогадами. І. Корсак детально та досить точно моделює внутрішній світ Пантелеймона Куліша й Ганни Барвінок на основі мемуарного матеріалу. Незвичайним видається звернення героїв до себе у другій особі, що дало змогу висловити власний погляд на внутрішній світ.

Роман «Завойовник Європи» відзначається філософським осмисленням дійсності, що позначилося на рефлексіях героїв. Письменник застосовує як зовнішні, так і внутрішні форми психологізму. До зовнішніх належить насамперед погляд, що є засобом невербального спілкування та вираження почуттів. Важливими видаються поза та міміка героїв. Внутрішній психологізм вжитий у формі аналізу та самоаналізу Анни Угорської та князя Ростислава [182].

3.4. Часопростір художньо-історичного доробку митця

Художній час і простір – основні композиційні координати історико-художньої літератури. Ознаки жанру на сучасному етапі розвитку вимагають вільного оперування цими категоріями. Проблема часопросторових відношень не нова, але й досі залишається актуальною. Як літературознавчі поняття, вони розглядаються з 30-х рр. ХХ ст., системне ж вивчення розпочалося в другій половині ХХ ст.. Теоретиком і дослідником художніх простору і часу вважають М. Бахтіна. Літературознавець ввів й обґрунтував термін «хронотоп», позначивши ним взаємозв'язок зазначених категорій у тексті. Вивченню понять присвячені праці М. Кодака («Поетика як система»), Н. Копистянської («Час і простір у мистецтві слова»), В. Коркішко («Часопростір як формотворча категорія художнього тексту»), С. Скварчинської («Wstęp do nauki o literaturze») тощо.

Визначальними рисами історичної прози Івана Корсака є фрагментарність, зміщення в часі та просторі. Час романів характеризується зворотністю, багатовимірністю, нелінійною структурою. Авторському стилю властиве звернення до ретроспекції; простежуються також проспективні елементи. У такий спосіб досягається масштабність зображуваних подій, різнобічність сприйняття.

За класифікацією С. Скварчинської, час романів письменника належить до відкритого типу, який, на відміну від закритого, сконцентрованого в межах сюжету, включений у загальну епоху. Відкритий час передбачає наявність інших подій, що відбуваються синхронно за межами твору та сюжету [187]. Так, у широкому історичному контексті розгортаються події роману «Завойовник Європи». Основний сюжет перемежований оповідями довідкового типу, з яких постає масштабна панорама дійсності середньовічної Європи: хрестові походи, ординська навала, боротьба за владу тощо. Вони можуть бути як самостійними композиційними елементами (вставний епізод про ординську навалу в Східній Європі [75, с. 22]), так і включеними в центральний сюжет як роздуми чи спогади героїв. Приймавши пропозицію тирновських бояр одружити молодшу доньку з болгарським царем Михайлом Асенем, князь Ростислав Михайлович впадає в довгі роздуми про

неспокійні часи Балкан [75, с. 99 – 102]. Локальний простір замку Мачва розширюється спочатку до Балканського півострова, поступово сягаючи території Егейського моря й сучасної Туреччини. Повнота охоплення подій досягається завдяки часовим екскурсам від дев'ятого століття. Тож час і простір героя стають категоріями епохи транснаціонального масштабу. Це динамічні структури, які активно взаємодіють між собою, утворюючи хронотопні зв'язки.

Сюжетоутворюючим у романі є мотив зустрічі та пов'язаний з ним хронотоп дороги, обґрунтовані М. Бахтіним. Дослідник відзначає: «Тут (*на дорозі. – Уточнення наше*) час ніби вливається в простір і тече по ньому (утворюючи дороги), звідси й така багата метафоризація шляху-дороги: «життєвий шлях», «стати на новий шлях», «історичний шлях» тощо; метафоризація дороги різнобічна й різнопланова, але основна вісь – плин часу» (*тут і далі переклад наш*) [13, с. 392]. Дорога в цьому разі має декілька значень. Це путь, яка приводить Ростислава Михайловича на Захід, і водночас символ життя, сповненого перешкод. Для князя вона розпочинається зустріччю попід мурами Луцького замку зі старцем, що вказує як реальний, так і життєвий шлях: «Душа твоя вельми слави спрагла, півсвіту звоювати хотіла б... Та матимеш, зрештою, ти півсвіту, тільки не мечем його здобуватимеш. Інша доля судилася, та, що в краї, де сонце заходить...» [75, с. 21]. Край, на який вказує старець, символізує Угорщину, що розташована на захід від України. Водночас слова про пів світу свідчать про величну долю князя й натякають на неабиякі дипломатичні здібності. «Хронотоп зустрічі, – зазначає М. Бахтін, – відрізняється підвищеною емоційно-ціннісною інтенсивністю» [13, с. 392], що підтверджує реакція Ростислава Михайловича: «Щоправда, як проказав сліпець про душу, що вельми слави спрагла і півсвіту звоювати хотіла б, то несподівано густо почервонів чомусь Ростислав Михайлович» [75, с. 21]. Пророцтво апелює до душі героя, є виразником совісті та прихованих поривань, про що йшлося у підрозділі «Художнє осмислення національної свідомості в прозі Івана Корсака».

Старець в романі уособлює невідому, незалежну від людини силу, властиву авантюрному часу М. Бахтіна [13, с. 245]. В подальшому сюжеті він втручається в звичний плин речей, змінюючи долю героя. Наприклад, Ростислав Михайлович

затримується через зграю вовків, насланих старцем, і на декілька годин не встигає до Галича та втрачає омріяне місто назавжди. Функція старця-юродивого, вже описана нами, відповідає аналогічному образу, дослідженому літературознавцем: «*...* саме буття цих фігур має не пряме, а переносне значення: сама їх зовнішність, все, що вони роблять і говорять, має не пряме й безпосереднє значення, а переносне, іноді протилежне, їх не можна розуміти буквально, вони не є тим, чим є; *...* їх буття є відображенням чогось іншого, до того ж не прямим відображенням. Це лицедії життя, їх існування відповідає ролі, і поза нею вони відсутні» [13, с. 309]. Зовні немічний, сліпий старий уособлює вселенську мудрість і силу. Він володіє стихіями, тваринним світом, таємними знаннями та здатністю передбачати майбутнє. Незрячий, дивиться прямо в душу князеві, розуміючи приховані бажання й страхи. Старець є виразником позачасових цінностей, християнської моралі. Незважаючи на вказівку конкретного часово-просторового місцезнаходження (підзамкові мури в Лучеську, близько 1240 р.), старий існує ніби поза ним. Опис зовнішності «*...* старий-престарий, з вибіленим довгим волоссям, так літами відбілений, як і ляне волокно не відбілиться на сонці та росах *...*» [75, с. 20] та роздуми-спогади про легендарних волхвів і часи зародження християнства на Русі [76, с. 68] свідчать про надчасове існування старця, а його сміх, що чується крізь сотні кілометрів перед битвою при Ярославі: «Регіт старця із Лучеська чувся князеві Ростиславові чомусь в тому клекоті птаства, голосний і знущальний, нестримний регіт» [75, с. 46], – про позапросторове перебування. Тож старець існує скрізь і ніде водночас. Він знає, бачить і чує все, але ввижається тільки князеві. Про інших героїв, які з ним взаємодіють, не йдеться. Тож світ старого віщуна абстрактний. Він виражає узагальнено-символічний універсальний зміст, характерний для параболічних жанрів, обґрунтованих у підрозділі 3.1. «Жанрові модифікації історичного роману у творчості Івана Корсака». Філософські роздуми старця про зв'язок людини й природи, про душу й совість, християнство та язичництво ймовірніше звернені до людства взагалі, ніж до князя, і є актуальними скрізь і завжди. Водночас старець символізує внутрішній голос Ростислава Михайловича. Отже, його образ є узагальненням універсальних морально-етичних категорій.

Слід зазначити, що рефлексії віщуна є метафорою авторського світогляду, про що йшлося в попередніх підрозділах. На думку М. Бахтіна, «романіст потребує якоїсь суттєвої формально-жанрової маски, котра би визначала як його бачення світу, так і втілення цього бачення» [13, с. 310]. Цією маскою є старець, через образ якого реалізується авторська присутність. Тож можемо зробити висновок, що авторський часопростір у романі є абстрактним.

На відміну від роману «Завойовник Європи», де час і простір взаємопов'язані, дія у «Короні Юрія II» локалізована обмеженим простором Луцька, зокрема замку Любарта, з поодинокими зміщеннями до київського ломбарду, куди за сюжетом прямували загадкові листи. Незначні територіальні розширення, які здебільшого не виходять за межі західноукраїнських земель, присутні й у спогадах героїв. Роман цікавий насамперед поводженням автора з часом дії. Замок стає відправною точкою, з якої читач мандрує крізь віки, повертаючись до знакових подій, з ним пов'язаних. За визначенням М. Бахтіна, «замок насичений часом, до того ж історичним у вузькому значенні слова, часом історичного минулого» [13, с. 394]. Так, віднайдення й втрата корони українських королів спонукають Івана Галицького до припущень щодо можливих шляхів, якими давня реліквія потрапила до замку Любарта в XIV ст. [79, с. 43]. В основний сюжет вплітається розповідь про королів Юрія II та Юрія I [79, с. 42], які уособлюють українську державність вже у XIII-XIV ст. У київській кав'ярні історики Михайло Василюк та Григорій Супруненко дискутують про внесок лучанки Софії та її батька Вітовта у розвиток Великого князівства Литовського, Руського й Жемайтійського, а також Московії, коли Любарський замок стає осередком політичного життя Східної Європи [79, с. 26–27].

Отже, зміщення в часі при порівняній сталості простору підпорядковані розкриттю ідеї неперервності розвитку української державності, вагомої ролі колишнього Лучеська Великого й замку Любарта в її становленні, внеску видатних діячів у світовий поступ від давнини до сьогодення.

Головна сюжетна лінія роману, а саме події початку XX ст., позначена авантюризмом, за визначенням М. Бахтіна, часом, ознакою якого є випадок. «Авантюристичний “час випадку” – специфічний час втручання ірраціональних сил у

людське життя» [13, с. 245]. Це може бути доля, боги чи демони, маги-чарівники або романні злодії. Останні визначають авантюрний час роману «Корона Юрія II». Волею випадку в підземеллях луцького замку знаходять корону українських королів, на яку вже чатують злодії і в слушний момент викрадають її [79, с. 8]. Надзвичайні події, не залежні від героїв, порушують плин часу, стають зав'язкою-кульмінацією сюжету й організують весь подальший перебіг дії. Герої в авантюрному часі другорядні, адже «вони діють, так би мовити, як фізичні люди, ініціатива належить не їм <...>. З людьми в цьому часі все лише трапляється <...>: авантюрна людина належить випадку; як людина, з якою щось трапилося, вона входить до авантюрного часу. Ініціатива ж належить не людям» [13, с. 245]. З подіями реального часу (що розгортаються протягом зими – початку весни 1919 р.), пов'язано ще кілька авантюрних моментів: раптове виявлення фальшивих грошей у Луцьку [79, с. 51], таємничі нічні церковні дзвони [79, с. 56] та полювання на кров Івана Галицького [79, с. 21]. Всі вони підпорядковані організації основної сюжетної лінії. Водночас ретроспективні епізоди, як от спогади героїв чи оповіді історичного змісту, позбавлені цього. Вони характеризуються звичним перебігом подій з властивою художньому твору дискретністю часу та простору, яка передбачає зосередження на ідейно важливих моментах і опускання менш значущих.

Сюжетний часопростір роману «Перстень Ганни Барвінок» типологічно визначаємо як біографічний, що зображує основні етапи становлення особистостей Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша, їх сімейні відносини. Центральним у творі є хронотоп дороги – метафори життєвого шляху подружжя. Традиційною сюжетною зав'язкою є зустріч героїв. Відразу після одруження сімейна пара вирушає в подорож до Варшави, де їх чекають численні випробування долі (арешт Куліша, втрата дитини Олександром, поневіряння самотньою без засобів до існування та важке повернення додому). Життєві негаразди підсилені чорним кольором: «Чорні лінії світ покреслили, чорна дорога з Варшави пролягла в Петербург, а звідти на рідний хутір» [86, с. 26].

Нелегкий шлях символізує подальші життєві труднощі. Невипадково уві сні Олександра йде кам'янистою, звивистою дорогою, несучи важку ношу – метафору

власної долі: «Може б легше давалася Олександрі дорога, якби не ноша тяжка за плечима, яку їй велено нести на цій трудній дорозі – вона не знала, ким було велено, та напевне відала, що про непослух тут і гадки нема» [86, с. 115].

Роман відзначається зануренням у свідомість героїв. Психологізм зображення зумовлює функціонування суб'єктивного часопростору персонажа [67, с. 391]. Плин думок, відображених у тексті художнього твору, відбувається швидше за їх мовне оформлення. Тому час зображення довший за суб'єктивний. Лише мить тривав перший погляд Пантелеймона й Олександри після сварки й розлуки, які, здавалося, назавжди зруйнували стосунки. Проте опис почуттів і думок жінки, спричинених зустріччю з чоловіком, вміщено на дев'яти сторінках друкованого тексту [86, с. 229–237]. Отже, сюжетний час (реальний) значно коротший за художній (зображуваний). Раса, загалом не притаманна художній літературі, що тяжіє до динамізму, однак властива психологічній прозі. На нашу думку, І. Корсак використовує суб'єктивний час як свідомий художній прийом, покликаний акцентувати на духовному житті та становленні особистості Ганни Барвінок. Адже внутрішні монологи й діалоги (зазвичай герої подумки звертаються до уявних співрозмовників) становлять стрижневий компонент сюжету й охоплюють більшу частину роману. Однак попри домінування певного часового різновиду, в художньому творі функціонують й інші його типи. Так, з уже згадуваним мотивом дороги пов'язані оповіді про життя та діяльність подружжя на засланні в Тулі, Петербурзі, подорожі Європою тощо. Ці епізоди вибудовані на подієвому дискретному часопросторі. Дискретність позначена навмисним стисканням подій у форму спогадів: «Як лихий сон тепер згадуватиметься Олександрі Михайлівні недавнє оббивання казенних порогів, благання помочі колишніх батьківських приятелів, доки на ім'я імператора не з'явилося клопотання...» [86, с. 32]. Автор не вдається до подробиць поневірянь героїні, натомість вміщує повний текст клопотання імператору стосовно переведення Куліша на заслання в Тулу, у такий спосіб акцентуючи на результаті. Простір роману, як і весь сюжет, характеризується фрагментарністю зображення. Так, після одужання в Мотронівці, де докладно зображене лише протистояння матері й доньки з метою підкреслення твердості характеру Олександри та відданості

чоловікові [86, с. 31], автор декількома словами згадує про події в Петербурзі [86, с. 32]. На саму подорож вказує лише попередня підготовка: «В дорогу Олександра, піддобрюючись всіляко до матері, за півдня зібралася» [86, с. 32]. Переміщення до Тули також не згадане й логічно впливає зі змісту клопотання, після подання якого відразу йде опис життя подружжя на місці призначення. Просторова дискретність передбачає відсутність докладного опису, позначення лише окремих важливих деталей. Опис помешкання подружжя в Тулі обмежується згадкою про «підсліпувату квартирку» [86, с. 33] та «незавидне тодішнє помешкання» [86, с. 34]. Проте подане у контрастному зіставленні, ідейно воно виграє: «Роки у Тулі – то щасливі роки, хоча й прожиті в тісній підсліпуватій квартирці. Сяєво й блиск петербурзьких салонів, які судитиметься відвідувати Кулішам по заслання, завше тьмянітимуть в згадках про їх незавидне тодішнє помешкання» [86, с. 33–34].

Життя Олександри Білозерської після повернення до Мотронівки тяжіє до хронікально-побутового різновиду сюжетного часу [67, с. 394]. Подієва насиченість мінімізована й обмежується відтворенням сільськогосподарського побуту: «Жнива почалися, сіно косимо та гребем! Часто доводиться і гостей дорогих лишати самих, і обідати як доведеться і коли доведеться, багато худоби, коней, свиней. У нас, як у Ноєвому ковчезі, є все» [86, с. 38]. Час сюжету конкретизується завдяки циклічності. Вміщені вказівки на календарну обрядовість, пору року, добу: «А в *неділю* чоловікам навіть по келишкові горілки виставляється та на *обід* подають три страви: борщ, галушки і кашу до молока; на *снідачок* – куліш із салом. В *Петрівку* кожен день тараню варили, *розговіти* – борщ з яловичиною, каша до молока і величенькі такі вареники...» (*виділення наше*) [86, с. 41]. Однак суб'єктивізація, виражена як роздуми чи цитування епістолярію, все ж переважає.

Окремо треба звернути увагу на проспективні елементи сюжету. Наприкінці життєвого шляху Олександрі ввижаються картини майбутнього, пов'язані з пошануванням її пам'яті. Сюжетний часопростір при цьому залишається незмінним. Видіння тривають лише мить, героїня перебуває в кімнаті, проте подумки переноситься більш ніж на чотири десятиліття вперед в часи окупації України німецько-фашистськими військами. Простір розширюється до меж хутора

Мотронівка, де Олександра Михайлівна бачить свою та чоловікову могили. Загарбники віддають належне внеску Ганни Барвінок і Пантелеймона Куліша в українську та світову культуру, змушуючи селян прибрати занехаяні поховання [86, с. 215]. Наступне марево відображає зміни в часі при сталому просторі. Місце дії – ще більш занедбані могили подружжя, проте вже у повоєнні часи. Два епізоди вибудовані на контрастному зіставленні відношення загарбників та «визволителів» до національних діячів. Красномовними є символічно прив'язана до хреста коза та вердикт «поважних людей»: «То вороги наші класові...» [86, с. 216]. Часові зміни функціонально апелюють до сучасності, змушуючи вкотре переосмислювати сторінки нашої історії.

Вільне поводження автора з хронотопом унаочнює чергування перспективних елементів сюжету з ретроспекціями. На зміну картинам майбутнього приходять постаті й події минулого: «Понад вікном, весело підморгнувши, неспішно пройшов Шевченко, такий молодий, як боярином в неї був на весіллі» [86, с. 218], або запах диму, що переносить героїню в страшний час пожежі, коли родина втратила все майно з найціннішими скарбами – книгами, написаними й зібраними протягом життя. Наступні видіння стосуються порівняно недалекого (щодо сюжетного часу) майбутнього – 20х рр. ХХ ст. Героїні ввижаються численні організації й нагороди, названі на її честь. Найбільш віддаленим у часі є перспективний вставний епізод, який стосується вже ХХІ ст. Перед очима Олександрри з'являється текст рішення молодіжної організації «Пласт», дослівно цитований Іваном Корсаком, де згадується курінь, названий її ім'ям. Документ датовано 21 березня 2013 р. У такий спосіб реалізується ідея незнищенності української справи, вшанування пам'яті її видатних діячів, висловлена в роздумах-сподіваннях Ганни Барвінок: «Добре було б, подумалося Олександрі Михайлівні, якби істинно ніщо не минало і марним не стало. Немарним був її труд з чоловіком і їхні страждання...» [86, с. 220].

Підсумовуючи дослідження, насамперед відзначимо вільне оперування І. Корсаком категоріями часу і простору. Сюжетна організація характеризується синкретизмом різних просторово-часових площин: спостерігається довільне комбінування теперішнього (фабульного) часу з ретроспективним і перспективним.

За класифікацією С. Скварчинської, час романів письменника належить до відкритого, тобто включеного у загальноісторичний час, різновиду. Окрім того, ми визначили домінантні типи в аналізованих романах. Це авантюрний час та суб'єктивний. У творах вони функціонують, взаємодіючи з іншими типами, такими як абстрактний, хронікально-побутовий та циклічний часопростори.

Сюжетотворчу функцію виконують хронотопи дороги, зустрічі, старця, замку. Дорога у творчому доробку письменника набуває значення життєвого шляху героїв, де відбуваються доленосні зустрічі, що впливають на подальший розвиток сюжету. Композиційне навантаження має хронотоп замку, навколо якого сконцентровані основні події роману «Корона Юрія II». Встановлено, що старець з роману «Завойовник Європи» належить до абстрактного часопростору й втілює філософські та морально-етичні ідеї автора.

Висновки до розділу 3

У розділі «Поетика історичної прози Івана Корсака» ми розглянули жанрові модифікації історичного роману, стильові домінанти художнього напрямку, прийоми психологізму та часопросторові відношення у творчості письменника.

У підрозділі 3.1. «Жанрові модифікації історичного роману у творчості І. Корсака» було з'ясовано, що «Завойовник Європи» належить до історико-філософського жанрового різновиду історичного роману, «Перстень Ганни Барвінок» – до історико-біографічного, «Корона Юрія II» є історико-пригодницьким детективом. Дослідження спиралося на співвідношення фактів, домислу й вимислу в художньому тексті. Доведено, що творчому доробку митця властиві риси інтелектуалізму та філософичності.

У підрозділі 3.2. «Стильові домінанти художнього напрямку творчості І. Корсака» досліджено стильову манеру романного доробку митця. На теоретичному рівні осмислено загальні тенденції літературного процесу, зокрема сучасні напрями й течії в українській літературі. Особливу увагу звернено на неомодернізм як синтез модерністських і постмодерністських тенденцій. Доведено, що творчість І. Корсака належить до цієї течії. Твердження підкріплене наявністю

таких рис, як інтертекстуальність, фрагментарність, інтелектуальність, міфологізм, неоромантичний тип героя, трансцендентальність тощо.

Підрозділ 3.3. «Прийоми психологічного зображення героїв у романістичному доробку І. Корсака» висвітлює специфічні засоби розкриття внутрішнього світу в романах «Завойовник Європи», «Корона Юрія II» та «Перстень Ганни Барвінок». Розповідь від третьої особи дала змогу застосувати форми внутрішнього, зовнішнього й називального психологізму. Наявні в різних співвідношеннях, ці форми визначають загальний рівень психологічної напруги творів. Також осмислено вживання психологічної деталі як засобу посилення порухів душі героїв.

Аналізуючи простір і час романів І. Корсака в підрозділі 3.4. «Часопростір художньо-історичного доробку митця», ми дійшли висновків про домінування авантюрного й суб'єктивного типів у досліджуваних творах, їх взаємодію з абстрактним, хронікально-побутовим та циклічним часопросторами. Визначили сюжетотворчу роль хронотопів дороги, зустрічі, старця та замку. Відзначили вільне поводження автора з просторово-часовими категоріями, а також їхнє включення до загальноісторичного середовища.

ВИСНОВКИ

Сучасний український історичний роман – явище синкретичне й багатопланове. Це метажанрове утворення, яке включає ознаки різних жанрів, напрямів, течій, родів. Останнім часом спостерігається поживлення інтересу до історичної фікційної та нефікційної літератури, пов'язане зі зростанням національної свідомості, прагненням пізнати власну минувшину без табуйованих тем, постатей та ідеологічних нашарувань.

Рукопис дисертації є першим комплексним дослідженням історичної прози І. Корсака в контексті українського історичного роману, а саме:

1. Було досліджено розвиток і жанрову специфіку історичного роману, уточнено періодизацію та тематику, розглянуто наявні на сьогодні класифікації жанру та його модифікації. Узагальнюючи думки літературознавців, історична проза була умовно розподілена на дві категорії: про життя та діяльність історичних осіб та про певну епоху чи історичний конфлікт. У першому разі частина вимислу та домислу незначна, адже в сюжеті превалюють біографічні відомості. У другому переважає творча уява автора за умови дотримання принципів історизму. Однак зважаючи на синкретизм сучасного роману, часопросторові експерименти, можливе й змішування обох типів.

2. Вперше, спираючись на публіцистику Івана Корсака, викладено цілісну біографію з акцентом на чинниках формування світогляду митця. Ми дійшли висновків про вплив письменника В. Лазарука на становлення особистості волинського літератора. Вчителюючи у школі с. Заболоття Ратнівського району, Віктор Антонович, молодий викладач – випускник Львівського університету, знайомив школярів, поміж яких був Іван Феодосійович, з найновішими й найкращими зразками української літератури, зокрема – творчістю поетів-шістдесятників, організував роботу поетичного й художнього гуртків. Окрім прогресивних проукраїнських літературних поглядів, В. Лазарук відомий як ревний захисник природи, автор численних екологічних статей. Тож звернено увагу на вплив цієї світоглядної засади вчителя на подальший життєвий і творчий шлях

І. Корсака. За першим фахом письменник був агроном, а в подальшій творчості наскрізною лінією проходить мотив єдності людини й природи, замилювання красою рідного краю. Навчання в Українській сільськогосподарській академії та Вищій партійній школі утвердили творчу індивідуальність луцького літератора. Студентські зустрічі з письменниками та знайомство зі світовою літературою сприяли виробленню власного стилю, якому властивий інтелектуалізм, історіософське осмислення дійсності, увага до внутрішнього світу людини.

3. Огляд літературного доробку І. Корсака дав змогу простежити генезу творчості від реалістичного оповідання з народного життя, на етапі якого вже помітна увага до внутрішнього світу людини, через художньо-документальне оповідання, що стало переломним у виборі тематики, до повноцінного історичного роману з потужним струменем психологізму.

У романістиці митця переважає тема повернення з небуття видатних та незавжди знаних українців. Письменник порушує проблеми відновлення національної ідентичності, більшовицького геноциду, розбудови державності. Сталими для літературної спадщини І. Корсака є морально-етичні, психологічні та національно-патріотичні домінанти.

4. Огляд розвідок, присвячених історичному доробку волинського письменника, свідчить про відсутність повноцінних літературознавчих праць, адже більшість із них становлять рецензії, післямови та передмови до романів і повістей. Висновуючи думки науковців, можемо назвати такі стильові риси творчості І. Корсака, як інтелектуальність, унікальність джерельної бази, психологізм, виражений у формі авторських рефлексій та саморефлексій героїв, романтичне зображення образів-персонажів, націософське осмислення дійсності, апелювання до сьогодення, акцентування національної належності історичних діячів, художня образність тощо.

5. Дослідивши художню та історичну правди у творчому доробку Івана Корсака, ми відзначили неухильне дотримання історичних джерел зображуваного. Зокрема, сюжет роману «Завойовник Європи» вибудований на подіях Галицько-Волинського літопису, праці С. Палаузова «Ростислав Михайлович, русский

удельный князь на Дунае», а також сучасних поглядах дослідників. Художня та історична правди мають на меті показати внесок видатних українців у світовий поступальний рух. Частина домислу та вимислу незначна, їх роль визначається підпорядкуванням документальних джерел художній формі, авторською оцінкою зображуваного, філософськими рефлексіями морально-етичного характеру.

Було здійснено порівняльний аналіз художньо-біографічної прози про життя та діяльність письменницької пари Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, а саме: документально-біографічної студії Є. Нахліка «Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша» та романізованої біографії В. Петрова «Романи Куліша» з історико-біографічним романом І. Корсака «Перстень Ганни Барвінок». Новаторським видається висвітлення жіночого (Ганни Барвінок) і чоловічого (Пантелеймона Куліша) поглядів на зображувані події. На основі документальних джерел письменник відтворює морально стійку, послідовну та впевнену особистість Олександри Білозерської і складний внутрішній світ Пантелеймона Куліша, водночас уникаючи прямої оцінки зображуваного.

Аналізуючи співвідношення художньої та історичної правди в романі «Корона Юрія II», можемо відзначити ідейну перевагу фактів. Вставні документальні оповіді довідкового характеру покликані довести тяглість української державності з часів України-Русі й до утворення УНР на початку ХХ ст. після багаторічного поневолення Австро-Угорською та Російською імперіями. Однак сюжетно-композиційна організація роману вибудована на вигаданих подіях, що властиве вальтерскоттівській жанровій моделі.

6. Вперше було висвітлено питання гендеру в історичній романістиці. Розглянувши цей аспект творчого доробку І. Корсака, ми відзначили поступальний рух у громадсько-політичному становищі жінки. Водночас автор наголошує на усталених суспільних поглядах на сімейні відносини. Порушено також проблему материнства. В аналізованих романах ця функція нереалізована, що призводить до негараздів у родині та умовного комплексу меншовартості. Важливим видається авторський акцент на емансипаційних зрушеннях.

7. Вивчаючи витoki національної свідомості в прозовому доробку І. Корсака, ми відзначили вживання фольклору, народної анімалістичної та флористичної символіки, міфологем та архетипів, ремінісценції до «філософії серця». Визначили ментальну зумовленість характерів героїв, самодостатність української нації та культури, подолання комплексу меншовартості, переосмислення важливих або мало знаних подій української історії та визначних діячів, показу їхнього внеску у світовий поступ.

8. У дослідженні жанрових різновидів художнього доробку волинського письменника ми спиралися на співвідношення фактів, вимислу й домислу. З'ясовано, що «Корона Юрія II» є історико-пригодницьким детективом, роман «Завойовник Європи» належить до історико-філософського типу, «Перстень Ганни Барвінок» є історико-біографічним романом. Аналізованим творам властиві риси інтелектуалізму та філософичності.

9. У дисертації на теоретичному рівні було осмислено поняття неомодернізму; узагальнюючи літературознавчу думку, запропоновано декілька його визначень. Доведено, що творчість І. Корсака є взірцем неомодерністської літератури як синтезу постмодерністських та модерністських тенденцій. Судження підкріплене наявністю таких рис, як інтелектуальність, неоромантичний тип героя, міфологізм, фрагментарність, інтертекстуальність, трансцендентальність тощо.

10. Дослідивши специфічні засоби розкриття внутрішнього світу героїв у романах «Завойовник Європи», «Корона Юрія II» та «Перстень Ганни Барвінок», було виявлено форми зовнішнього, внутрішнього й називального психологізму. Їхня співмірність визначає загальну психологічну напругу творів. Також обґрунтовано застосування психологічної деталі з метою поглиблення уваги до почуттєвої сфери героїв.

11. Аналіз часопросторових відношень у романному доробку митця дав змогу відзначити перевагу суб'єктивного й авантюрного хронотопів, їхній синтез з хронікально-побутовим, абстрактним та циклічним часопросторами. Ідейне та сюжетотворче навантаження мають хронотопи зустрічі, дороги, старця та замку.

Наголошено на вільному оперуванні автором просторово-часовими категоріями, а також їхній належності до загальноісторичного контексту.

Творчість І. Корсака глибоко вкорінена в національну традицію, що простежується в алюзіях на середньовічні літописи, філософську концепцію Г. Сковороди, цитуваннях фольклорних джерел тощо. Романістика митця поєднує ідеї ранньої історичної школи, представлені творами П. Куліша, І. Нечуя-Левицького, І. Франка, зі способом організації й викладу матеріалу, часопросторовими експериментами, психологізмом зображення, філософським осмисленням дійсності модерністів початку ХХ ст. та письменницького покоління 70-80 рр. ХХ ст. (В. Петрова-Домонтовича, П. Загребельного, Р. Іваничука тощо).

Індивідуальність і новаторство виявляється у виборі героїв, переважно не розроблених художньою літературою, зверненні до малоописаних періодів минулого, жанровому синкретизмі, поєднанні постмодерністської та модерністської стильової манери.

Магістральною для творчого доробку автора є ідея повернення з небуття призабутих історичних постатей, акцентування на вагомому внеску українців у світовий поступ, переосмислення ролі визначних діячів, їхньої жертвності задля української справи, тяглості української традиції впродовж тисячолітньої історії існування.

Здійснене дослідження не охоплює усього масиву художньої спадщини письменника, адже вона доволі численна й багатоаспектна. Зважаючи на це, літературний доробок І. Корсака потребує подальшого вивчення. Аналізовані романи, на наш погляд, ґрунтовно, але не вичерпно репрезентують багатогранність творчого таланту автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір. *Магістеріум. Вип. 8. Літературознавчі студії* / редкол.: Моренець В. П. (голова) та ін.; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». 2002. С. 3–9.
2. Агеєва В. Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність. *Слово і час*. 2002. № 4. С. 27–33.
3. Старець. *Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/starecj> (дата звернення: 23.11.2018).
4. Александрова Л. Советский исторический роман (типология и поэтика): монография. Киев: Высшая школа, 1987. 159 с.
5. Андрусів С. Мости між часами. Про типологію історичної прози. *Укр. мова і літ. в школі*. 1987. № 8. С. 14–20.
6. Андрусів С. Україна і українці з перспективи польського кресового дискурсу. *Волинь філологічна: текст і контекст*: зб. наук. праць. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2011. Вип. 12. С. 5–14.
7. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / упоряд., передм. і прим. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. 633 с.
8. Аристотель. Поетика / пер. Б. Тена; вступ. ст. і коментарі Й. Кобова. Київ: Мистецтво, 1967. 136 с.
9. Багнюк А. Символи українства: [худ.-інформ. довід.]. Тернопіль: Новий колір, 2008. 826 с.
10. Бакланов А. Современный зарубежный исторический роман. Київ: Вища школа, 1989. 183 с.
11. Бальзак О. Шуани. Батько Горіо / пер. Т. Воронович, Є. Старинкевич. Київ: Вища школа, 1983. 536 с.
12. Баран Є. Основні аспекти української історичної прози другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Українська історична проза другої половини ХІХ–початку ХХ ст. і Орест Левицький. Львів: Логос, 1999. С. 15–71.

13. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва: Художественная литература, 1975. 504 с.
14. Білецький Л. Основи української літературно-наукової критики / упоряд. М. М. Ільницький. Київ: Либідь, 1998. 408 с.
15. Білик І. Меч Арея: роман. Київ: А.С.К., 2006. 384 с.
16. Бовсунівська Т. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків: Діса плюс, 2015. 368 с.
17. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2009. 519 с.
18. Бовсунівська Т. Теорія роману: навч. посіб. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 448 с.
19. Бойцун І. Роздуми П. Куліша про себе і сучасників в автобіографічних творах. *Vedecky prumysl evropskeh okontinentu – 2007: materialy IV mezinarodni vedecko-prakticka conference Dil 9. Filologickevedy.Praha: Publishing House «Education and science» s.r.o. S. 82–84.*
20. Бондаренко О. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: зб. наук. пр. Запоріжжя: Запоріз. держ. інж. акад., 2016. Вип. 7. С. 66–78.*
21. Будний В. Між дисциплінами: розширення контекстів літературознавчої галузі чи зміна статусу? *Вісник Львівського університету: Серія філологічна. Львів, 2008. Вип. 44, ч. 1. С. 22–31.*
22. Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. *Актуальні проблеми слов'янської філології. 2010. Вип. 23, ч. 3. С. 28–38.*
23. Вільковський Є. Душею ту землю почути... *Літературна Україна: газета письменників України. 2014. 20 листоп. (№ 45). С. 4.*
24. Владимірова В. Несподівані ракурси долі (творчо-особисте життя родини Кулішів за творами В. Петрова «Романи Куліша» та І. Корсака «Перстень

- Ганни Барвінок»). *Філологічні трактати*: наук. ж-л. Суми: Сум. держ. ун-т. 2017. Том 9/1. С. 127–135.
25. Войтович Л. Загадки Австрійського вузла (1272–1278): Лев Данилович, Ласло IV, Пшемисл II Оттокар, Рудольф Габсбург і польські князі. *Проблеми слов'янознавства*. 2013. Вип. 62. С. 13.
 26. Гайсенюк В. Початок кінця. Москвофіли у Великій війні (1914–1918). Чернівці: Друк Арт, 2017. 304 с.
 27. Галич А. Оніричний портрет у документальному тексті – повернення до белетристики. *Молодий вчений*: наук. ж-л. Херсон: Гельветика, 2016. № 2. С. 371–375.
 28. Галич А. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації: монографія / за наук.ред. О. О. Бровко. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
 29. Галич О. Ганна Барвінок у біографічному просторі. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*: зб. наук. праць. Маріуполь: Маріуп. держ. ун-т. 2015. Вип. 13. С. 14–21.
 30. Галич О. Критерії розрізнення історичної та документально-біографічної прози. URL: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=17947&chapter=1> (дата звернення: 12.01.2018).
 31. Галич О. Публіцистичність щоденників українських письменників. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серія «Филология. Социальная коммуникация»*. Т. 21 (60), 2008. № 1. С. 391–395.
 32. Галич О. Теорія літератури: підр. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Либідь, 2005. 489 с.
 33. Галич О., Назарець В., Васильєв Є. Теорія літератури: підр. для студ. вищ. навч. закл. / за наук. ред. О. Галича. Київ: Либідь, 2005. 488 с.
 34. Ганошенко Ю. Інтелектуальність в романі VS інтелектуальний роман: до проблеми дифініціювання жанру. *Наукові записки Бердянського державного*

- педагогічного університету*. 2015. Вип. 5. С. 265–272. URL: <http://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/3993> (дата звернення: 19. 12. 2017).
35. Гирич І. Новий герой української історичної романістики, або Повернення до заповітів В'ячеслава Липинського: [післямова]. *Корсак І. Немиричів ключ: роман*. Київ: Ярославів Вал, 2012. С. 200–206.
36. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. Київ: Критика, 2005. 528 с.
37. Головій О. Дорогоцінності Ганни Барвінок. *Іван Корсак. Портрет. Творчість. Нагороди. Думки*: сайт. URL: <https://ivankorsak.com/dorogotsinnosti-ganny-barvinok/> (дата звернення: 13. 12. 2017).
38. Головій О. Історичний роман – як ліки проти байдужості. *Іван Корсак. Портрет. Творчість. Нагороди. Думки*: сайт. URL: <http://ivankorsak.com/istorichnij-roman-yak-lik-proti-bajduzhosti/> (дата звернення: 11.12.2017).
39. Головій О. Любов, що віку не питає. *Мислене дерево*: сайт. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KorsakIF/Mykluxo/Golovij.html> (дата звернення: 15.12.2017).
40. Горбач Н. Історична проза Юрія Мушкетика: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Запоріжжя: Запоріз. держ. ун-т, 2002. 20 с.
41. Григорчук М. Атомні перегони: [післямова]. *Корсак І. Вибух у пустелі: роман*. Київ: Ярославів Вал, 2015. С. 219–234.
42. Гудонене В. Искусство психологического повествования (от Тургенева к Бунину). Вильнюс: Изд. Вильн. гос. ун-та, 1998. 118 с.
43. Гуляк А. Становлення українського історичного роману. Київ: Наук. думка, 1997. 307 с.
44. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Київ: Критика, 2002. 271 с.
45. Гундорова Т. Проявлення слова: дискурсія раннього українського модернізму. Вид. друге, перероб. та доп. Київ: Критика, 2009. 447 с.

46. Давидюк Р. Історія талановитого роду: [післямова]. *Корсак І. Борозна в чужому полі* : роман. Київ: Ярославів Вал, 2014. С. 215–217.
47. Діккенс Ч. Повість про двоє міст /пер. М. Сагарди. Харків; Київ: Книгоспілка, 1930. 248 с.
48. Довженко О. Україна в огні: кіноповість, щоденник. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=876&page=3> (дата звернення: 20.04.2020).
49. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923: в 2 т. /упоряд.: К. Ю. Галушко. Київ: Темпора, 2002. Т. 2: Документально-наукове видання. 352 с.
50. Дроздовський Д. Множинність реальності в англійському постпостмодерністському романі (філософська проблематика, жанри, нарративні стратегії): монографія. Вид. 2-е, допов. Київ: Пульсари, 2018. 472 с.
51. Єфремов С. Без синтезу: до життєвої драми Куліша. Київ: З друк. Укр. Акад., 1924. 22 с.
52. Єшкілев В. НМ-дискурс. «Плерома»: часопис з проблем культурології, теорії мистецтва, філософії. Вип. 3 (виправлений і доповнений). Бібліотека Ї. URL: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-mo.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
53. Єшкілев В. Постмодерністична «машина вживання» і українська культурна традиція :Виступ на семінарі "Ї", 12 груд. 2000 р. *Бібліотека Ї*. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n19texts/jeshkilev.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
54. Жарких М. Пам'яті Івана Корсака. *Микола Жарких (Київ)*: персональний сайт. URL: <https://www.m-zharkikh.name/uk/Miscel/InMemoriamIFKorsak.html> (дата звернення: 21.04.2018).
55. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
56. Забабурова Н. Французький філософський роман XVIII століття: самосвідомість жанру. URL: <http://historylib.net/zababurova-n-v-francuzkij-filosofskij-roman-xviii-stolittya-samosvidomist-zhanru/> (дата звернення: 05.01.2018).

57. Зборовська Н. Феміністичні роздуми: На карнавалі мертвих поцілунків. URL: <http://lecture.in.ua/nila-zborovseka--mariya-ileniceka-feministichni-rozdumi.html> (дата звернення: 05.09.2019).
58. Зеленська Л. Ганна Барвінок (Життєпис на основі епістолярної спадщини). Чернігів: Управління у справах преси та інформації, 2001. 130 с
59. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / авт.-укл. В. В. Жайворонок. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
60. Іванишин М. Дискурс національної ідентичності в українському постколоніальному літературознавстві: історико-літературний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література. Львів, 2009. 22 с.
61. Із кореня дужого. Путівцями героїв історичних романів Івана Корсака: зб. статей / вид. рада: М. Ватуляк, С. Грабар, Л. Голота та ін. Київ: Ярославів Вал, 2018. 248 с.
62. Ільницький М. Людина в історії: суч. укр. істор. роман. Київ: Дніпро, 1989. 356 с.
63. Історія української літератури ХІХ ст.: у 2 кн. / за ред. М. Г. Жулинського. Київ: Либідь, 2006. Кн. 2. 712 с.
64. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): монографія. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
65. Кодак М. Психологізм соціальної прози. Київ: Наук. думка, 1980. 162 с. С. 33–40
66. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів: ПАІС, 2012. 344 с.
67. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*: міжвуз. зб. наук. статей. 2010. Вип. 23, ч. 1. С. 388–395.
68. Корсак І. Борозна в чужому полі: роман. Київ: Ярославів Вал, 2014. 224 с.

69. Корсак І. Вдома у себе, в Європі. Кілька авторських зауваг навздогін...: [післямова]. *І. Корсак. Завойовник Європи*. Київ: Ярославів Вал, 2011. С. 152–159.
70. Корсак І. Вибух у пустелі: роман. Київ: Ярославів Вал, 2015. 236 с.
71. Корсак І. Вірнопідданий лісу й дібров. *Іван Корсак. Портрет. Творчість. Нагороди. Думки*: сайт. URL: <https://ivankorsak.com/virnopiddannij-lisu-i-dibrov/> (дата звернення: 10.05.2017).
72. Корсак І. Гетьманіч Орлик: худ.-док. повість. Луцьк: Твердиня, 2007. 300 с.
73. Корсак І. Діти Яфета: роман. Київ: Ярославів Вал, 2010. 217 с.
74. Корсак І. З криниці минувшини. *Іван Корсак. Портрет. Творчість. Нагороди. Думки*: сайт. URL: <https://ivankorsak.com/z-krinitsi-minuvshini/> (дата звернення: 13.05.2017).
75. Корсак І. Завойовник Європи: роман. Київ: Ярославів Вал, 2011. 160 с.
76. Корсак І. За серпанком, загадковим серпанком: роман. Київ: Ярославів Вал, 2018. 256 с.
77. Корсак І. Імена твої, Україно: худ.-док. оповідання. Луцьк: Твердиня, 2007. 300 с.
78. Корсак І. Капелан армії УНР: роман. Київ: Ярославів Вал, 2009. 176 с.
79. Корсак І. Корона Юрія II: роман. Київ: Ярославів Вал, 2011. 148 с.
80. Корсак І. Мисливці за маревом: роман. Київ: Ярославів Вал, 2014. 272 с.
81. Корсак І. На межі: приповістки та сильвети. Київ: Ярославів Вал, 2013. 208 с.
82. Корсак І. На розстанях дол: роман. Київ: Ярославів Вал, 2017. 336 с.
83. Корсак І. Немиричів ключ: роман. Київ: Ярославів Вал, 2012. 208 с.
84. Корсак І. Оксамит недавненних літ. Луцьк: Волин. обл. друк., 2001. 224 с.
85. Корсак І. Отаман Чайка: роман. Київ: Ярославів Вал, 2010. 187 с.
86. Корсак І. Перстень Ганни Барвінок: роман. Київ: Ярославів Вал, 2015. 248 с.
87. Корсак І. Покруч: оповідання. Луцьк: Ред.-видав. відділ Волиньоблполіграфвидав, 1990. 172 с.
88. Корсак І. Таємниця святого Арсенія: роман-есеї. Київ: Ярославів Вал, 2010. 168 с.

89. Корсак І. Тиха правда Модеста Левицького: повість-есеї. Київ: Ярославів Вал, 2009. 166 с.
90. Корсак І. Тіні і полиски: оповідання. Київ: Рад. письменник, 1990. 198 с.
91. Костомаров М. Сава Чалий. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10417&page=3> (дата звернення: 19.03.2019).
92. Костомаров М. Слов'янська міфологія. Київ, 1994. С. 88–107. *Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації*: електронна бібліотека давньої української літератури. URL: <http://litopys.org.ua/kostomar/kos05.htm> (дата звернення: 17.03.2020).
93. Костомаров М. Украинские сцены из 1649 года. *Мислене дерево*: сайт. URL: <https://myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/Kostomarov/Dramas/UkrSceny1649.html> (дата звернення: 19.03.2019).
94. Кость Бондаренко. Історична реконструкція? *TCH.ua*: сайт новин. URL: <https://tsn.ua/analitika/istorichna-rekonstrukciya-325963.html> (дата звернення: 17.06.2019).
95. Костюк Г. Записники Володимира Винниченка. Винниченко Володимир. Щоденник. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. Т. 1. С. 13.
96. Коцюбинська М. Історія, оркестрована на людські голоси. Екзистенційне значення художньої документалістики для сучасної літератури. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 70 с.
97. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і література, 2009. 584 с.
98. Кральнок П. Письменник і буття. URL: day.kyiv.ua/uk/article/media/pysmennuk-i-buttya (дата звернення: 16.05.2018).
99. Крижановська Н. Головні аспекти дослідження жанрових різновидів українського історичного роману XXI ст. URL: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2012/doklad_12_5_09.pdf (дата звернення: 11.02.2019).

100. Куліш П. Листи до М. Д. Білозерського / упоряд. О. Федорук. Львів; Нью-Йорк: Видання М. П. Коця, 1997. 224 с.
101. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1084&page=27> (дата звернення: 18.04.2019).
102. Кучерепа М. Коли головний герой – інтелект. URL: <https://www.livelib.ru/book/1000973853-borozna-u-chuzhomu-poli-ivan-korsak> (дата звернення: 14.05.2018).
103. Кучерепа М. Чи можна досягнути суперечливий, нерозумно влаштований світ?: [післямова]. *Корсак І. Мисливці за маревом: роман*. Київ: Ярославів Вал, 2014. С. 255–268.
104. Лазарук В. Сині очі Волині: нариси з природи та історії Волині: у 7 т. Луцьк: Волин. обл. друк., 2011. Т. 4. 368 с.
105. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. *Літературне місто*: українська гуманітарна онлайн-бібліотека. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=17410> (дата звернення: 17. 12. 2017).
106. Лепкий Б. Мотря: історична повість. Київ: Дніпро, 1992. 464 с.
107. Лепкий Б. Не вбивай: Батурин: історична повість. Київ: Дніпро, 1992. 535 с.
108. Лепкий Б. Полтава: історична повість. Київ: Дніпро, 1992. 487 с.
109. Лепкий Б. Сотниківна: історична картина з часів Івана Виговського. Тернопіль, 1991. 116 с.
110. Липинський В. «Хам і Яфет» (З приводу десятих роковин 16–29 квітня 1918 р.). Львів: Поступ, 1928. 30 с. URL: https://docs.google.com/viewer?url=http%3A%2F%2Fshron2.chtyvo.org.ua%2FLypynskyi_Viacheslav%2FKham_i_Yafet.pdf (дата звернення: 18.02.2019).
111. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 1. 608 с.
112. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т. 2. 624 с.

113. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва та ін. Київ: Академія, 1997. 752 с.
114. Літопис Руський за Іпатським списком. *Ізборник. Історія України IX – XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації*: електронна бібліотека давньої української літератури. URL: <http://litopys.org.ua/index.html> (дата звернення: 25.11.2017).
115. Лозко Г. Українське народознавство. URL: https://pidruchniki.com/19991130/kulturologiya/ukrayinske_narodoznavstvo (дата звернення: 18.03.2020).
116. Мафтин Н. У пошуках «GRAND» стилю: західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття. Івано-Франківськ: ЛІК, 2011. 336 с.
117. Мацапура В. Літературний психологізм та його роль у художньому творі. Основні форми і прийоми. *Всесвітня література та культура в навчальних закладах України*. 2000. № 1. С. 41–43.
118. Мелешко В., Кононенко С. «Перстень Ганни Барвінок» Івана Корсака як художньо-біографічний роман. *Рідний край*: наук. публ. худ.-літ. альманах. Полтава: Полтав. держ. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. 2017. Вип. 2. С. 96–100.
119. Мельничук Б. Випробування істиною: проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ: Академія, 1996. 272 с.
120. Мельнікова Ю. Генеза історичного роману в українському літературознавстві як однієї із модифікацій жанру. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. 23, ч. 2. С. 55–66.
121. Мосійчук В. Люди залишаються людьми. *Мислене дерево*: сайт. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KorsakIF/Studies/Mosijchuk.html> (дата звернення: 15.09.2018).
122. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
123. Настенко-Капалет Л. Таємниця віщого Бояна. URL: <http://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/taiemnicya-vishchogo-boyana> (дата звернення: 25.11.2018).

124. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша: [док.-біогр. студія]. Київ: Український письменник, 2006. 351 с.
125. Нечуй-Левицький І. Гетьман Іван Виговський. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=902&page=52>. (дата звернення: 13.10.2018).
126. Нечуй-Левицький І. Князь Єремія Вишневецький. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2639&page=53>. (дата звернення: 13.10.2018).
127. Ніколенко О. Теорія та історія роману. *Всесвітня література*. 2007. № 1. С. 22–26.
128. Ніколенко О., Мацапура В. Літературні епохи, напрями, течії. Київ: Педагогічна преса, 2014. 228 с.
129. Ніцше Ф. Повне зібрання творів: у 15 т. Львів: Астролябія, 2004. Т. 1: Народження трагедії. Невчасні міркування I–IV. Твори спадку 1870–1873. 770 с.
130. Павленко С. Князь Михайло Чернігівський та його виклик Орді. Чернігів: Видання ж-лу «Сіверянський літопис», 1996. 85 с. URL: http://www.siver-litopis.cn.ua/rab/kn_cher/knyaz_01.pdf (дата звернення: 17.04.2019).
131. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Київ: Либідь, 1999. 447 с.
132. Павличко С. Марко Вовчок (1833–1907). *Фемінізм*: збірка. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. С. 79–90.
133. Палаузов С. Ростислав Михайлович, русский удельный князь на Дунае в XIII веке. URL: <https://www.prilib.ru/item/442287> (дата звернення: 28.11.2017).
134. Петров В. Романи Куліша. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3255> (дата звернення: 12.04.2018).
135. Плутарх. Порівняльні життєписи / пер. з давньогрец. Й. Кобова та Ю. Цимбалюка. Київ: Дніпро, 1991. 440 с.

136. Поліщук В. Мозаїка буття Ганни Барвінок: [післямова]. *І. Корсак. Перстень Ганни Барвінок*: роман. Київ: Ярославів Вал, 2015. С. 239–243.
137. Рарицький О. Партитури тексту і духу (художньо-документальна проза українських шістдесятників): монографія. Київ: Смолоскип, 2016. 488 с.
138. Река А. На жанрових межах. *Іван Корсак. Портрет. Творчість. Нагороди. Думки*: сайт. URL: <https://ivankorsak.com/na-zhanrovuyh-mezhah/> (дата звернення: 18.12.2017).
139. Ричка В. *Illustri duce Galiciae et bano totius Sclauoniae*: [післямова]. *І. Корсак. Завойовник Європи*: роман. Київ: Ярославів Вал, 2011. С. 143–152.
140. Романенко О. Ідентичність нації та тексту: як сучасна українська література формує інтенсивні образи національної ідентифікації. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. праць. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2008. Вип. 32. С. 112–120.
141. Русина О. Луцький з'їзд монархів 1429. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. Смолій (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла – Мі. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Lutsky_zizd_monarkhiv (дата звернення: 13.10.2019).
142. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / авт. кол.: В. Горобець, М. Волощук, А. Плахонін, Б. Черкас, К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.
143. Сверстюк Є. Що ми? Чиї сини?: [передмова]. *І. Корсак. Імена твої, Україно*: худ.-док. оповідання. Луцьк: Твердиня, 2007. 300 с.
144. Свириденко О. Роль і місце ліричного елемента в епістолярній прозі Пантелеймона Куліша. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*, 2018. № 2 (16). С. 30–35.
145. Сиротюк М. Український радянський історичний роман: Проблема історичної та художньої правди. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 396 с.
146. Сиротюк Н. Трилогія М. Старицького «Богдан Хмельницький». *М. Старицький. Богдан Хмельницький*: історическая трилогія. Київ: Молодь, 1963. Т. 1. URL:

- <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Lit/S/Starycky/Studies/Syrotjuk/4.html> (дата звернення: 17.10.2019).
147. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.
148. Слабошпицький М. Вогонь, а не попіл. *Слово Просвіти*: всеукр. культуролог. тижневик. Київ. 2018. 19–25 квіт. (ч. 16). С. 12.
149. Слабошпицький М. Історія Волині – це був ландшафт його душі. На сорок днів відходу в засвіти Івана Корсака. *Волинь-нова*: електронна газета. URL: <https://www.volyn.com.ua/news/95179-istoriia-volyni-tse-buv-landshaft-ioho-dushi> (дата звернення: 25.10.2018).
150. Слабошпицький М. Поляк з українською групою крові. Кілька уваг про Міхала Чайковського й про «Отамана Чайку» Івана Корсака: [післямова]. *І. Корсак. Отаман Чайка*: роман. Київ: Ярославів Вал, 2010. С. 168–188.
151. Слабошпицький М. Рятівниця Пантелеймона Куліша. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/ryativnycya-panteleymona-kulisha> (дата звернення: 15.07.2018).
152. Слабошпицький М. Український слід у Лос-Аламосі. *UaModna*: інформаційно-розважальна вебплатформа. URL: <https://uamodna.com/articles/ukrayinsjkyu-slid-u-los-alamosi/> (дата звернення: 15.07.2018).
153. Слабошпицький М. Я хочу, щоб була Україна...: [післямова]. *І. Корсак. Діти Яфета*: роман. Київ: Ярославів Вал, 2010. С. 197–218.
154. Слапчук В. Український лицар. Погляд крізь віки: [передмова]. *І. Корсак Гетьманич Орлик*: худ.-док. повість. Луцьк : Твердиня, 2007. С. 2–3.
155. Слово о плъку Игоревѣ. *Ізборник. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації*: електронна бібліотека давньої української літератури. URL: <http://litopys.org.ua/slovo/slovo.htm> (дата звернення: 25.11.2018).
156. Старицький М. Молодість Мазепи: роман. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=318> (дата звернення: 20.10.2019).

157. Старицький М. Облога Буші: істор. повість. *УкрЛіб. Бібліотека Української Літератури*: сайт. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=320> (дата звернення: 20.10.2019).
158. Старицький М. Руїна: роман. *Чтиво*: електронна бібліотека. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Starytskyi/Ruina/> (дата звернення: 20.10.2019).
159. Старицький М. Твори: в 6 т. Київ, 1989. Т. 6. 831 с.
160. Старицький М., Старицька-Черняхівська Л. Богдан Хмельницький. *Мислене дерево*: сайт. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Lit/S/Starycky/Prose/BogdanXmelnycky/PeredBurej/10.html> (дата звернення: 20.10.2019).
161. Старовойтенко І. Ганна Барвінок та її лист до Євгена Чикаленка. *Дивослово*. 2008. № 5 С. 48–51.
162. Степовик Д. Портрети давніх і недавніх Іродів: [передмова]. *І. Корсак. Таємниця святого Арсенія*: роман-есеї. Київ: Ярославів Вал, 2010. С. 3–6.
163. Токар Н. Архетипна структура образу старця в романі Івана Корсака «Завойовник Європи». *Topical Issues of Science and Education: Proceedings of the International Scientific Conference*. (Warsaw, Poland, July 17, 2017) Vol. 2. PP. 37–41.
164. Токар Н. Епістолярій Пантелеймона Куліша як жанроутворюючий чинник художньо-біографічних творів. *Волинь філологічна: текст і контекст. Література non-fiction*: зб. наук. пр. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2018. Вип. 25. С. 238–250.
165. Токар Н. Жанрові модифікації історичного роману у творчості Івана Корсака (на прикладі романів «Завойовник Європи», «Перстень Ганни Барвінок», «Корона Юрія II»). *Література та культура Полісся*. № 91. Серія: Філологічні науки. № 10. С. 128–141.
166. Токар Н. Історична пам'ять нації як сюжетотворчий елемент роману Івана Корсака «Корона Юрія II». *Художні феномени в історії та сучасності («Пам'ять та ідентичність»)*: тези доповідей VI Міжнар. наук. конф. (Харків, 03–04 квіт. 2020 р). Харків: Бровін О. В., 2020. С. 103–105.

167. Токар Н. Історична проза Івана Корсака у критичних і наукових дослідженнях. *Закарпатські філологічні студії*: зб. наук. праць. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2019. Вип. 9, т. 2. С. 134–141.
168. Токар Н. Український історичний роман: проблеми розвитку та перспективи. *Матеріали ХХІХ Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»*: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 29. С. 244–247.
169. Токар Н. Фольклорні мотиви історичних романів Івана Корсака. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 2023. Вип. ХХ. С. 220–226 DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.220-226 URL: <http://ohienko.kpnu.edu.ua/article/view/300180/292523>
170. Токар Н. Художнє осмислення національної свідомості в прозі Івана Корсака. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 5. С. 20–26.
171. Токар Н. Художня та історична правда в романі І. Корсака «Завойовник Європи». *Філологічні науки*: наук. ж-л. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2019. Вип. 31. С. 40–46.
172. Фащенко В. У глибинах людського буття: літ. студії. Одеса: Маяк, 2005. 639 с.
173. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр: монографія. Донецьк: ЛАНДОН – ХХІ, 2011. 432 с.
174. Франко І. Передмова до повісті «Захар Беркут». *І. Франко. Зібрання творів*: у 50 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 16. С. 7–8.
175. Харчук Р. Сучасна українська проза. Постмодерний період: навч. посіб. Київ: Академія, 2008. 248 с.
176. Чижевський Д. Історія української літератури. Київ: Академія, 2008. 568 с.
177. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Київ: Орії, 1992. 230 с.
178. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах. *Сучасність. Література, мистецтво, суспільне життя*. Мюнхен, 1983. Ч. 12 (272). С. 7–38. *Diasporiana.org.ua*: електронна бібліотека. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3162/file.pdf> (дата звернення: 02.09.2020).

179. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 5. 496 с.
180. Юнг К. Душа та міф: шість архетипів. URL: <https://studfile.net/preview/1096552/> (дата звернення: 25.11.2018).
181. Allen G. *Intertextuality*. London; New-York: Routledge, 2003. 238 p.
182. Boitsun I., Tokar N. Methods of psychological portratyal of heroes in Ivan Korsak's novelistic works. *Modern researches in philological sciences: collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, 2020. 456 p. PP. 339–354.
183. Hutcheon L. A. *Poetics of postmodernism*. London; New-York: Routledge, 2003. 222 p.
184. Lachman R. *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism. Theory and History of Literature Series*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1997. Vol. 87. 512 p.
185. Perloff M. Epilogue: Modernism Now. *A Companion to Modernist Literature and Culture/* edited by David Bradshaw and Kevin J. H. Dettmar. [Oxford]: Blackwell Publishing Ltd, 2006. PP. 571–579.
186. Sainte-Beuve Ch. A. Portraits littéraires. Tome I. *The Project Gutenberg eBook*. URL: <https://www.gutenberg.org/cache/epub/13594/pg13594-images.html> (дата звернення: 25.11.2022).
187. Skwarczyńska S. *Wstęp do nauki o literaturze*. Warszawa: Pax, 1954. Т. 1. 474 s. S. 124–138.
188. Tokar N. Gender research of Ivan Korsak's historical heroes. *European Journal of Literature and Linguistics*. Vienna, Austria. 2019. № 3. PP. 39–43.
189. Vermeulen T., Van Den Akker Robin. Notes on Meta-modernism. *Journal of Aesthetics and Culture 2.0*. 2010. PP. 1–14.
190. Wellek R., Warren A. *Theory of Literature*. URL: <https://ia802904.us.archive.org/12/items/theoryofliteratu00inwell/theoryofliteratu00inwell.pdf> (дата звернення: 23.10.2021).

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати
дисертації*Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань
України*

1. Токар Н. Епістолярій Пантелеймона Куліша як жанроутворюючий чинник художньо-біографічних творів. *Волинь філологічна: текст і контекст. Література non-fiction*: зб. наук. праць. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки. 2018. Вип. 25. С. 238–250. ISSN: 2304-9383. URL: <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/798>
2. Токар Н. Жанрові модифікації історичного роману у творчості Івана Корсака (на прикладі романів «Завойовник Європи», «Перстень Ганни Барвінок», «Корона Юрія II»). *Література та культура Полісся*. № 91. Серія «Філологічні науки». 2018. № 10. С. 128–141. ISSN (Print): 2520-6966. ISSN (Online): 2618-0022. DOI: <https://doi.org/10.31654/2520-6966-2018-10f-91-128-141> URL: <https://lkr.ndu.edu.ua/index.php/polissia/article/view/56>
3. Токар Н. Історична проза Івана Корсака у критичних і наукових дослідженнях. *Закарпатські філологічні студії*: зб. наук. праць. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т. 2019. Вип. 9, т. 2. С. 134–142. ISSN: 2663-4899. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/33180>
4. Токар Н. Художня та історична правда в романі І. Корсака «Завойовник Європи». *Філологічні науки*: наук. ж-л. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. 2019. Вип. 31. С. 40–46. DOI: <https://doi.org/10.33989/2524-2490.2019.31> URL: <https://philstudies.pnpu.edu.ua/article/view/195715>
5. Токар Н. Фольклорні мотиви історичних романів Івана Корсака. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. 2023. Вип. XX.

C. 220–226 DOI: 10.32626/2309-7086.2023-20.220-226 URL:
<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300180/292523>

***Публікації у наукових фахових виданнях країн Європейського Союзу, які
 включені в міжнародні наукометричні бази***

6. Boitsun I., Tokar N. Methods of psychological portratyal of heroes in Ivan Korsak's novelistic works. Modern researches in philological sciences: collective monograph. Riga: Baltija Publishing, 2020. 456 p. PP. 339–354. ISBN 978-9934-588-37-2. URL: http://www.baltijapublishing.lv/download/monograph/colmomo_fil/colmomo_fil.pdf
7. Tokar N. Gender research of Ivan Korsak's historical heroes. *European Journal of Literature and Linguistics*: scientific journal. Vienna, Austria, 2019. № 3. PP. 39–43. ISSN 2310-5720. URL: https://www.researchgate.net/profile/Murad_Al_Kayed2/publication/337772412_collocations_of_thr_body_part_hand_in_English_and_Arabic/links/5de9709ca6fdcc28370936bb/collocations-of-thr-body-part-hand-in-English-and-Arabic.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Токар Н. Неомодернізм, постпостмодернізм, метамодернізм: до проблем дефініції. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: тези доп. XV наук. конф. молодих вчених, асп. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту (Кам'янець-Подільський, 01 листоп. 2023 р). Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 15. С. 295–298. URL: http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7668/Yang_23_V15.pdf?sequence=3&isAllowed=y
9. Токар Н. Генеза світоглядної та творчої манери Івана Корсака. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: тези доп. XIV наук. конф. молодих вчених, асп. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту (Кам'янець-Подільський, 01 листоп. 2022 р). Кам'янець-Подільський, 2022. Вип. 14. С. 51–53. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/handle/123456789/6873>
10. Токар Н. Історична пам'ять нації як сюжетотворчий елемент роману Івана Корсака «Корона Юрія II». *Художні феномени в історії та сучасності*

- («Пам'ять та ідентичність»): тези доп. VI Міжнар. наук. конф. (Харків, 03–04 квіт. 2020 р). Харків: Бровін О. В., 2020. С. 103–105. URL: <http://foreign-languages.karazin.ua/resources/1b3d73575bb410854d6dff46a99ede05.pdf#page=104>
11. Токар Н. Український історичний роман: проблеми розвитку та перспективи. *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку*: матер. XXIX Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 29. С. 244–247.
 12. Токар Н. Архетипна структура образу старця в романі Івана Корсака «Завойовник Європи». *Proceedings of the International Scientific Conference. "Topical Issues of Science and Education"* (Warsaw, Poland, July 17, 2017) Vol. 2. PP. 37–41. URL: https://www.academia.edu/44333286/Poland_v
- Публікації, у яких додатково відображено наукові результати дисертації**
13. Токар Н. Художнє осмислення національної свідомості в прозі Івана Корсака. *Українська мова і література в школі*. 2020. № 5. С. 20–26.

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. XXIX Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (Переяслав-Хмельницький, 26 січня 2017 року);
2. International Scientific Conference «Topical Issues of Science and Education» (Warsaw, Poland. July 17, 2017);
3. Міжнародна наукова конференція «Нефікційна література: статус, еволюція, рецепція, поетика від давнини до сучасності» (Луцьк, 20–21 квітня 2018 року);
4. VI Міжнародна наукова конференція «Художні феномени в історії та сучасності» («Пам'ять та ідентичність») (Харків, 03–04 квітня 2020 року);
5. XIV наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2022 року);

6. Всеукраїнська наукова конференція «Література й історія» (Запоріжжя, 17-18 листопада 2022 року);
7. XV наукова конференція молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 01 листопада 2023 року);
8. XXI Міжнародна конференція з актуальних проблем лінгвістики й лінгводидактики (Харків, 6–7 березня 2024 року);
9. Наукова конференція викладачів, докторантів і аспірантів за підсумками науково-дослідної роботи у 2023 році (Кам'янець-Подільський, 12–13 березня 2024 року).